

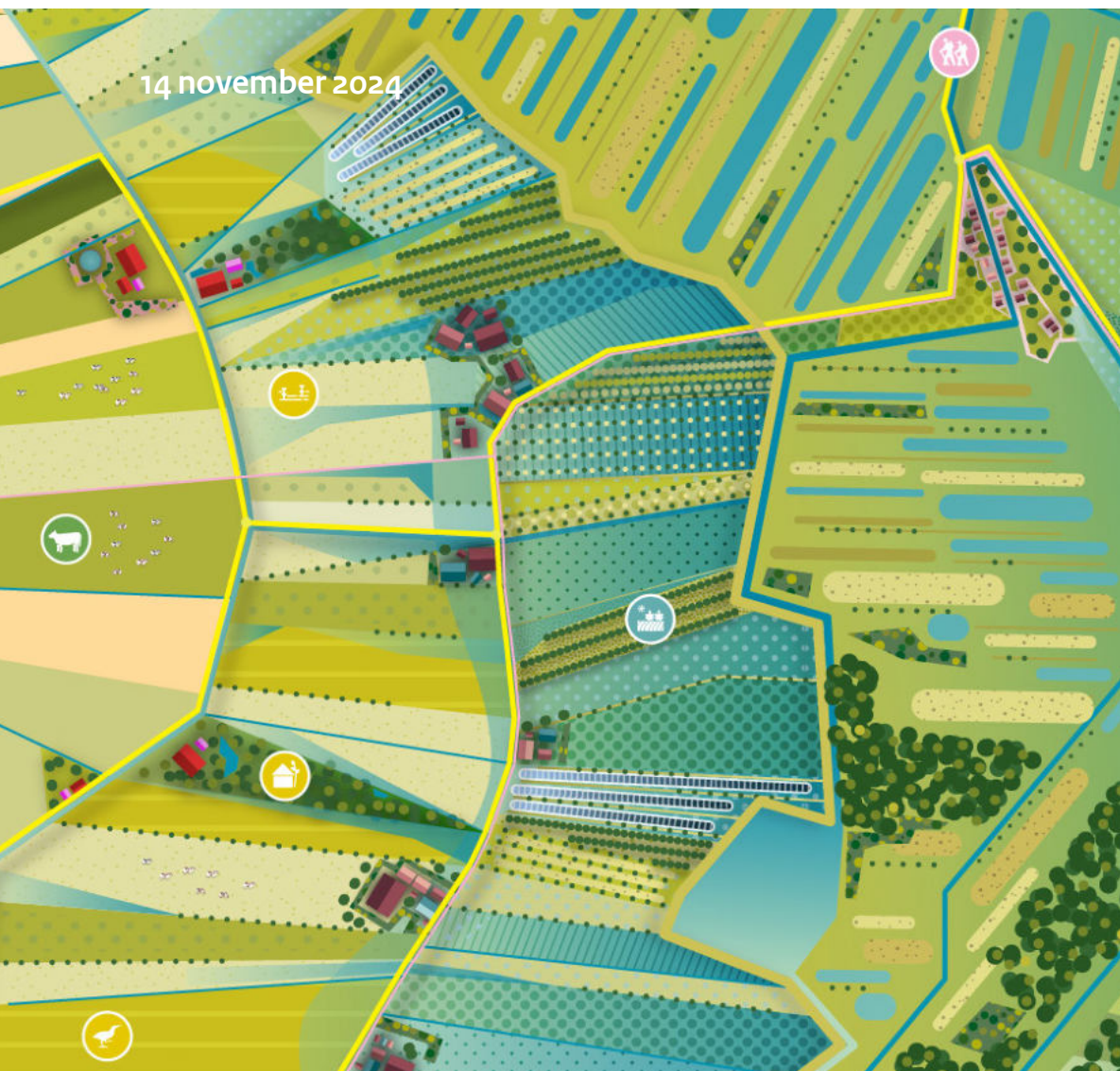
Handreiking

Overgangsgebieden in transitie
naar iconische cultuurlandschappen

MOOI NL

Perspectief voor
landbouw en natuur

14 november 2024

Ruimtelijke
kwaliteit in
handelings-
perspectief

Voorwoord

Voor u ligt de handreiking Overgangsgebieden in transitie. Deze handreiking maakt onderdeel uit van een set van 8 handreikingen Mooi Nederland, bedoeld om concrete handelingsperspectieven aan te reiken voor het werken aan ruimtelijke opgaven op concrete plekken, van binnenstad tot buitengebied.

Het initiatief voor het maken van deze handreiking komt voort uit het programma Mooi Nederland. Het programma is in de zomer van 2022 van start gegaan onder aanvoering van de Minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Het programma heeft de ambitie om meer aandacht te vestigen op het belang van ruimtelijke kwaliteit bij de toekomstige inrichting van ons land. Inzet van het programma is het werken aan aangename leefomgevingen: concrete plekken waar het prettig verblijven is (belevingswaarde), plekken die onze natuur en aarde niet uitput, maar voedt en beschermt (toekomstwaarde) en waar we het landschap doelmatig hebben ingericht, zodat verschillende functies elkaar versterken (gebruikswaarde). Kortom plekken die bij elkaar opgeteld leiden tot een mooier Nederland, nu en in de toekomst.

In de praktijk zien we dat dit geen eenvoudige opdracht is. De ruimte in ons land is schaars en grote trends als klimaatverandering en demografie stellen ons voor de opgave om ingrepen te doen die impact hebben op de leefomgeving, zoals het bouwen van meer nieuwe woningen, het vinden van nieuwe locaties voor het opwekken van energie of het geven van ruimte aan de circulaire economie. Deze opgave knelt wel eens met het belang van een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving. We zien in toenemende mate strijd om de schaarse ruimte: waar moeten we windmolens plaatsen en hoe gaan we om met het inpassen van grootschalige distributiebedrijven? Om de kwaliteit van de leefomgeving op orde te houden, maar tegelijk wel ruimte te geven aan nieuwe ontwikkelingen, zijn keuzes en regie nodig. Niet elke ontwikkeling past overal. We zullen moeten kiezen en werken aan slimme combinaties en oplossingen. De Minister voor VRO heeft om deze reden de ambitie uitgesproken een nieuwe Nota Ruimte te maken. Een nota waarin deze structurerende keuzes gemaakt worden en slimme oplossingen worden aangereikt. Dit vanuit een brede integrale blik op de verwachte opgaven van de toekomst van ons land en het gewenste effect daarvan op de ruimte.

Het programma Mooi Nederland levert concrete bouwstenen aan voor deze nieuwe Nota Ruimte, met name vanuit het perspectief van ruimtelijke kwaliteit. Bouwstenen die in de vorm van concrete adviezen vaak ook meteen toepasbaar zijn in de uitvoeringspraktijk van vandaag. Het programma werkt op twee niveaus aan een uitwerking. Op het niveau van heel Nederland worden wenkende toekomstperspectieven geschetst met integrale toekomstbeelden voor 2030, 2050 en 2100. Op het niveau van de gebieden ontwikkelen we concrete inrichtingsconcepten voor een aantal prioritaire thema's en tonen we beschikbare instrumenten voor de realisatie daarvan. De handreikingen zijn opgesteld door brede coalities van organisaties die direct betrokken zijn bij de problematiek die geadresseerd wordt en zijn bedoeld voor de coördinerende partijen in gebieden, zoals provincies, gemeenten en gebiedscoöperaties.

De adviezen in de handreikingen zijn opgesteld met de methode van ontwerpend onderzoek. Bij elke handreiking is een ontwerp bureau gevraagd het voortouw te nemen, en hebben de alliantiepartners meegedacht om de uitkomsten goed aan te laten sluiten op de praktijk. In de handreikingen is inspiratie ontleend aan samenwerking met studiegebieden. De handreikingen geven op deze manier een grote rijkdom aan inzichten, die makkelijk toe te passen zijn in concrete gebiedsprocessen of ontwikkelingen. De handreikingen werken als een goed kookboek, waarbij geldt dat als de recepten nauwgezet gevolgd worden zij de gebruikers in staat stellen overheerlijke maaltijden te serveren met veel kwaliteit. Natuurlijk staat het een ieder vrij om van de recepten af te wijken als initiatiefnemers op basis van de eigen specifieke lokale omstandigheden en inzichten tot betere resultaten kunnen komen. De handreikingen zijn daarmee geen blauwdruk. Niettemin geven zij wel een houvast hoe op specifieke locaties in het land een echt Mooi Nederland voor iedereen in het verschiet ligt.

Hopelijk helpen de adviezen uit deze handreiking u verder, en bieden ze voldoende houvast om met partners uw gebied te ontwikkelen met meer ruimtelijke kwaliteit. Voor vragen of adviezen kunt u zich wenden tot de collega's van het programmateam Mooi Nederland. U vindt hun gegevens op de website: <http://mooinederland.nu>

Succes met uw bijdrage aan een Mooi Nederland

Gido ten Dolle
Team Mooi Nederland

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Managementsamenvatting	6
Inleiding	8
Deel I. Urgenties	11
1. Het belang van overgangsgebieden	12
2. Er kan veel, maar niet alles kan overal	16
3. Concreet in bodem en water sturend	18
Deel II. Handreiking	21
4. Leidende principes om te komen tot inrichtingsconcepten voor overgangsgebieden	24
5. Inrichtingsconcepten: ruimtelijk-economische profielen	26
6. Inrichtingsmaatregelen en instrumenten	36
7. Vormgeving en inrichting van het landschap	96
8. Instrumentarium	112
Deel III. Ontwerpend onderzoek	119
9. Drie studiegebieden	120
10. Studiegebied Baarlingerpolder	122
11. Studiegebied Duivenvoorde	150
12. Studiegebied Buitengebied Amersfoort - West	178
Bijlagen	207
Bijlage 1: Instrumentenbibliotheek	208
Bijlage 2: Invulkaart belangrijkste ruimtelijk-economische dragers	224
Bijlage 3 Invulkaart bouwstenen	226
Bijlage 4: Begrippenlijst Perspectief Landbouw en Natuur	228

Managementsamenvatting

Deze Handreiking richt zich op de delen van het landelijk gebied waar natuurgebieden overgaan in landbouwgebieden en waar landbouw en natuur elkaar bij voorkeur versterken. Het zijn juist deze gebieden waar kansen liggen voor transitie naar een natuurinclusief cultuurlandschap, waar naast het agrarisch landgebruik ook ruimte is voor recreatie, energieopwekking en andere functies die goed samengaan met de natuurfunctie van het aangrenzende natuurgebied.

Systeemherstel als basis

Voorwaarde om deze transities vorm te geven is systeemherstel van bodem, water en biodiversiteit. Dit is nodig om doelen voor water, natuur, leefomgeving en klimaat weer binnen bereik te brengen. In essentie gaat het erom waterstromen zoveel mogelijk hun natuurlijke loop door het landschap te laten volgen. Hiervoor dient de 'sponswerking' van de bodem en het landschap te worden hersteld. Dit helpt om grondwatervoorraden te vergroten, voorkomt droogteschade en ondersteunt de waterkwaliteit. Voor systeemherstel van de biodiversiteit en ecologie is het van belang natuurgebieden te verbinden, ecosystemen te herstellen en de soortenrijkdom te vergroten. Wanneer dit alles op orde is, kan er nagedacht worden over hoe het landschap kan worden gebruikt voor meerdere functies.

9 leidende principes voor overgangsgebieden

Maar hoe kom je tot een geslaagde combinatie van de condities van bodem, water en ecologie, met duurzaam landgebruik? Het is doorgaans lastig om de verschillende maatschappelijke belangen die in het landelijk gebied spelen tegen elkaar af te wegen. Het doel van elke transitie zou moeten zijn dat plant, dier en mens er beter van worden en de ruimtelijke kwaliteit een impuls krijgt. Dat is misschien wel de grootste uitdaging. Dat kan alleen als er integraal en cross-sectoraal naar het landschap van de toekomst wordt gekeken. Om dit concreet te maken zijn in deze Handreiking negen principes voor de inrichting van overgangsgebieden uitgewerkt die hier richting aan kunnen geven:

1. Definieer de overgang
2. Breng ruimtelijke waarden in beeld, benut wat er al is
3. Neem systeemherstel van bodem, water en ecologie als basis
4. Verzacht de overgang en grenzen
5. Multifunctionaliteit is geen doel op zich
6. Prioriteer en durf keuzes te maken: niet alles kan overal
7. Kies een helder inrichtingsconcept (ruimtelijk-economisch profiel) dat structuur geeft aan opgaven en transities
8. Zorg ervoor dat elke transitie de ruimtelijke kwaliteit van een gebied versterkt
9. Zorg voor een realistisch perspectief

Moeten, Kunnen of Willen

Als handreiking in het definiëren van een op maat gemaakt inrichtingsconcept voor een gebied wordt het principe Moeten, Kunnen, Willen geïntroduceerd. Een werkwijze om tot prioritering van opgaven te komen en de kleur van een gebied te bepalen. Het ordent de belangrijkste ruimtelijk-economische dragers van het gebied, met bodem en water als sturend principe.

Moeten: welke ingrepen zijn nodig om systeemherstel in het specifieke gebied te realiseren. Deze ingrepen kunnen in sterke mate de condities veranderen waarbinnen het landschap kan worden gebruikt.

Kunnen: welke vormen van productief landgebruik zijn mogelijk binnen de condities van het systeemherstel en welke doelen kunnen gehaald worden door het slim combineren van verschillende typen landgebruik.

Willen: welke extra functies of aanvullende opgaven kunnen een plek krijgen in het landschap. Deze functies zijn niet perse leidend of dragend voor het verdienvermogen van het gebied, maar bieden bijvoorbeeld extra gebruiksmogelijkheden.

10 archetypische inrichtingsconcepten

Vanuit Moeten/Kunnen/Willen zijn 10 archetypische inrichtingsconcepten (ruimtelijk-economische profielen) ontwikkeld. Een inrichtingsconcept bepaalt zowel de belangrijkste ruimtelijk-economische dragers van het gebied, als de inrichting en het karakter van het landschap. Het is de kapstok waarmee transities en ruimtelijke kwaliteit worden vormgegeven. Het inrichtingsconcept bepaalt de 'kleur en karakter' van het landschap. De tien voorbeelden dienen ter inspiratie en laten een breed spectrum aan toekomstbeelden zien: van landbouwinclusieve natuur tot een agrotouristisch landschap, van energiewetlands tot natuurlijke recreatielandschappen, van klimaatreservaat tot agro-energielandschap.

Fragment mozaiekaart studiegebied Duivenvoorde, op de overgang van Nationaal Park Hollandse Duinen naar het Groene Hart. De kaart toont op abstracte wijze hoe een mogelijke combinatie van bouwstenen en inrichtingsmaatregelen er uit kan zien. Zie ook Deel III van deze Handreiking.

Zelf de puzzel leggen met een concreet keuzemenu van inrichtingsmaatregelen en instrumenten

Elk archetype inrichtingsconcept is opgebouwd uit sets van maatregelen/veranderingen in het landschap. In de Handreiking is dit uitgewerkt in een concreet keuzemenu van 44 bouwstenen, verdeeld in een aantal categorieën. Deze categorieën sluiten aan bij veel voorkomende opgaven in het landelijk gebied: Water, ecologie en biodiversiteit, Productief landschap, Energie Transformatie & ontwikkeling erf, Stad-land verbindingen, Recreatieve voorzieningen, Routes en netwerken. Met deze set kan elk overgangsgedebied in Nederland zelf de puzzel leggen om het landschap van de toekomst vorm te geven. Per maatregel wordt toegelicht en verbeeld hoe het landschap er uit ziet, en welke instrumenten kunnen worden ingezet om maatregelen te realiseren. Daarnaast wordt duidelijk gemaakt op welk bodemtype de maatregelen van toepassing is, welke schaal de ingreep in het landschap heeft, en hoe de maatregel scoort ten aanzien van de nationale doelen voor bodem en water. Meer over specifiek het instrumentarium wordt toegelicht in onder andere de instrumentenbibliotheek.

Ontwerpend onderzoek in drie studiegebieden ter inspiratie

Drie studiegebieden zijn als test-case genomen om te onderzoeken welke inrichtingsconcepten, maatregelen en instrumenten kansrijk kunnen zijn voor overgangsgedebieden. Aan de hand van ontwerpend onderzoek is met gebiedspartners op een beeldende manier de toekomst verkend. Daaruit wordt duidelijk hoe de inrichtingsconcepten en maatregelen uit deze Handreiking kunnen worden toegepast en hoe dat leidt tot een realistisch perspectief voor een specifiek overgangsgedebied.

Inleiding

Overgangsgebieden in transitie naar iconische cultuurlandschappen

Het thema Overgangsgebieden in transitie is een van de drie thema's binnen het perspectief Landbouw & Natuur. Deze handreiking richt zich op die delen van het landelijk gebied waar natuurgebieden overgaan in landbouwgebieden, waar landbouw en natuur elkaar bij voorkeur versterken en die de potentie hebben om iconisch te worden. Het zijn juist deze overgangsgebieden waar kansen liggen voor transitie naar een natuurinclusief cultuurlandschap, waar naast het agrarisch landgebruik ook ruimte is voor recreatie, energieopwekking en andere functies die goed samengaan met de natuurfunctie van het aangrenzende natuurgebied.

We kiezen hierbij voor een integrale aanpak, waarbij bodem en water sturend zijn. Bovendien draagt deze transformatie bij aan de Europese doelen: de vogel- en habitatrichtlijn, de kaderrichtlijn water en het terugdringen van CO₂ uitstoot (Parijs). Doelen die de komende jaren (2027-2030-2050) behaald moeten worden. Daarnaast willen we de ruimtelijke kwaliteit van deze overgangsgebieden versterken. Kansen volop! Maar hoe benut je de kansen in deze gebieden? En als je de transitie van deze landschappen in gang wilt zetten, wat is er dan allemaal mogelijk, welke kant willen we op als gebied en hoe komt dat er dan uit te zien? Het antwoord op deze vragen zal per gebied verschillen. Daarom biedt deze handreiking inspiratie voor allerlei soorten cultuurlandschappen. Het is belangrijk hierbij te beseffen dat deze handreiking niet is bedoeld voor het landelijk gebied of de toekomstige landbouw in het algemeen. Ook zullen lang niet alle bouwstenen in elk overgangsgebied toepasbaar zijn. Sommige landbouwmethodes zijn reeds beproefd, andere staan nog in de kinderschoenen (natte teelten, voedselbossen), waarbij ook de achterliggende verdienmodellen nadere ontwikkeling behoeven. Pasklare oplossingen zijn er dus niet. Het is aan de gebieden zelf om te ontdekken welke bouwstenen voor hen het best passend zijn en in hoeverre zij hierbij mogelijkheden zien om te experimenteren met de bouwstenen die al wel potentie hebben, maar zich nog niet hebben kunnen bewijzen.

Om een vlotte transformatie van de overgangsgebieden mogelijk te maken, werkt het Rijk met partners aan een nationaal landbouwplan met onderliggende financiering. Dit plan gaat de landbouw helpen om meer duurzame vormen van landbouw mogelijk te maken, maar is nu nog niet van kracht. Ondertussen leeft er in steeds meer gebieden een sterk gevoel van urgentie om alvast aan de slag te gaan. En omdat echte veranderingen van

binnenuit komen, is het belangrijk om nu al aan deze behoefte tegemoet te komen. Voorliggende handreiking kan gebieden hierbij ondersteunen en alvast op weg helpen met het ontwikkelen van perspectief voor het eigen gebied. Deze handreiking is dan ook bedoeld voor gemeenten en waterschappen, provincies, boerencoöperaties en terreinbeheerders, maar ook voor organisaties als de nationale parken die nauw bij de transitie van de overgangsgebieden betrokken zijn.

Inzet van ontwerpkracht: ontwerpend onderzoek

Het ontwerpend onderzoek heeft inrichtingsconcepten en bouwstenen opgeleverd voor de overgangsgebieden die grenzen aan een natuurgebied. Daarnaast is een selectie van instrumenten voor realisatie van de inrichtingsconcepten uitgewerkt. Er is gezocht naar concrete, integrale oplossingen die het versterken van de biodiversiteit combineren met andere vormen van landgebruik van deze overgangsgebieden en die transitie in gang kunnen zetten. Hierbij zijn water en bodem sturend. Vanuit de uitkomsten van het ontwerpend onderzoek en de gebiedsateliers zijn tien archetypische inrichtingsconcepten en een brede set aan bouwstenen ontwikkeld (Zie deel 2 van de handreiking). Om de inrichtingsconcepten zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij de urgente gebiedsopgaven, maken ze onderscheid naar de verschillende economisch profielen die regio's kunnen kiezen. De uitkomsten van het ontwerpend onderzoek zijn daarmee breder toepasbaar gemaakt: ze kunnen ingezet worden voor andere gebieden die grenzen aan een natuurgebied.

Samenwerking met de nationale parken

We kunnen voor deze potentieel iconische landschappen leren van de nationale parken en hun omgeving. Veel parken hebben al een uitgebreid netwerk van gebiedspartijen en hebben ervaring met vergelijkbare gebiedsprocessen. Sommige parken zijn zelfs al bezig met het creëren van nieuw economisch én ecologisch perspectief voor deze overgangsgebieden. Daarom is voor deze handreiking de samenwerking gezocht met drie studiegebieden die elk grenzen aan een nationaal park: de Baarlinger Polder bij de Weerribben-Wieden, Landgoed Duivenvoorde bij de Hollandse Duinen en Buitengebied Amersfoort-West bij de Utrechtse Heuvelrug. Onze partners zijn in deze gebieden al aan de slag met een gebiedsproces om de transitievraagstukken het hoofd te kunnen bieden. Het ontwerpend onderzoek van Mooi Nederland heeft de gebieden mogen ondersteunen met inspiratie. Ook heeft zij bij kunnen dragen aan het proces

met een ordening van alle opgaven en mogelijkheden die in het gebied aanwezig zijn en de wensen en vrezen, kansen en bedreigingen die leven onder de gebieds-partners. Het ontwerpend onderzoek is een innovatieve manier om te onderzoeken hoe het landschap eruit kan komen te zien en wat we daarbij belangrijk vinden. De inrichtingsconcepten (visualisaties) laten hierbij zien hoe een bepaald type landschap, met een bepaald type bodem en watersysteem en (een stapeling van) specifieke opgaven ingericht kan worden. De resultaten van de samenwerking met deze drie gebieden is te vinden in deel 3 van deze handreiking.

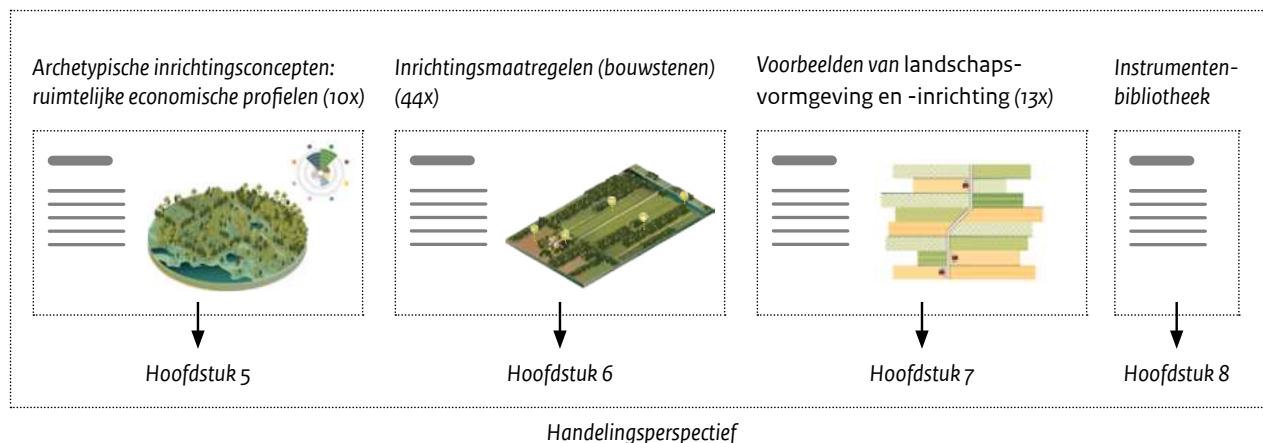
Leeswijzer

Deze Handreiking is opgedeeld in drie delen.

Deel I. Urgenties gaat in op het 'waarom' achter deze handreiking voor overgangsgebieden en schets de context en aanleiding. In hoofdstuk 1 wordt een definitie van overgangsgebieden gegeven en de belangrijkste waarden en kansen benoemd. Hoofdstuk 2 gaat in op de complexiteit van stapeling van opgaven in overgangsgebieden en hoe hier mee om kan worden gegaan vanuit ruimtelijke kwaliteit. Hoofdstuk 3 vat tot slot samen wat het principe bodem en water sturend concreet betekend voor de transitie van de overgangsgebieden. Hierin wordt ook de koppeling met nationale beleidsdoelen gemaakt.

Deel II. Handreiking betreft de daadwerkelijke handreiking voor overgangsgebieden, opgebouwd en geordend in een aantal onderdelen. We nodigen u uit om hier voor uw gebiedsproces gebruik van te maken. Dit deel is als een stappenplan (van abstract naar steeds concreter) te lezen. In Hoofdstuk 4 zijn de belangrijkste principes (aanbevelingen) voor de inrichting en transitie van overgangsgebieden gepresenteerd. Hoofdstuk 5 concretiseert deze principes in 10 archetypische inrichtingsconcepten die als basis kunnen dienen voor gebiedsprocessen. Parallel hieraan gaat dit hoofdstuk in op een systematiek voor prioritering van opgaven en het bepalen van een ruimtelijk economisch profiel. In hoofdstuk 6 wordt een brede set aan inrichtingsmaatregelen inclusief instrumenten gepresenteerd. Deze set van maatregelen is een soort keuzemenu als hulpmiddel om de transities en inrichting van het landschap vorm te geven. In hoofdstuk 7 wordt vervolgens aan de hand van voorbeelden ingegaan op hoe transities in het landschap kunnen worden vormgegeven op een samenhangende en gebiedseigen manier. De Handreiking sluit af met hoofdstuk 8 waarin een instrumentenbibliotheek wordt getoond, gekoppeld aan de inrichtingsmaatregelen.

Deel III. Ontwerpend onderzoek is een illustratief onderdeel ter inspiratie. Het laat het resultaat van het ontwerpend onderzoek in de drie studiegebieden zien. Daaruit wordt duidelijk hoe de inrichtingsconcepten en maatregelen kunnen worden toegepast en hoe dat leidt tot een gebiedsperspectief voor elke casus.

Deel I. Urgenties

Integraal kijken naar ruimtelijke
kwaliteit in een overgangsgebied,
met bodem en water als basis

1. Het belang van overgangsgebieden

Nederland heeft als klein land in een delta een verrassende diversiteit aan unieke landschappen die voortkomt uit de grote variatie aan bodemtypen. Veel van die landschappen staan echter onder druk door schaalvergroting en intensivering in de landbouw en opgaven vanuit infrastructuur, woningbouw en bedrijvigheid. De kwaliteit van onze natuur en de identiteit van onze landschappen worden hierdoor aangetast. De regionale water- en bodemsystemen moeten steeds meer de basis gaan vormen voor een duurzame ontwikkeling van landbouw en natuur. Eén van de mogelijkheden hiertoe is ‘zonering’ rond kwetsbare natuur(kern)gebieden waarin ruimte wordt geboden aan combinaties van functies die bijdragen aan de doelen van de natuurkern. Denk hierbij aan combinaties van extensieve en natuurinclusieve vormen van landbouw, het vasthouden van water, het aanleggen van landschapselementen en kleinschalige vormen van wonen en recreatie.

Vanuit het Programma Natuur zijn overgangsgebieden gedefinieerd als overwegend agrarische gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden. Deze gebieden leveren een bijdrage aan de gunstige staat van instandhouding voor behoud en herstel van de biodiversiteit in Natura 2000-gebieden. Systeemherstel is hiervoor noodzakelijk. Opgaven voor biodiversiteit, stikstof, klimaat, water en landbouw worden in de overgangsgebieden gelijktijdig aangepakt. De provincies moeten in hun gebiedsprogramma voor het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) de overgangsgebieden nader uitwerken. Het aanwijzen van een overgangsgebied is geen doel op zich, maar een hulpmiddel voor natuurherstel in Natura 2000-gebieden¹. De werkgroep overgangsgebieden heeft hier advies over uitgebracht (zie kader p.14). In deze Handreiking Overgangsgebieden in transitie zijn overgangsgebieden ruimer geïnterpreteerd als ‘tussenruimte’. Daarmee wordt het gebied bedoeld tussen natuurkernen en het intensiever gebruikte cultuurlandschap, waar zich nu vaak een scherpe, harde grens in het landschap aftekent. Door integraal en vanuit ruimtelijke

kwaliteit te kijken, wordt die harde grens in de toekomst een tussenruimte met een zachtere, mooiere overgang. Vrijwel alle nationale parken herbergen Natura 2000-gebieden en in nationale parken werken gebiedspartners al jaren samen aan het vergroten van samenhang tussen natuurgebieden en omgeving. Zo moet dit overgangsgebied zich ontwikkelen tot een aantrekkelijk, gezond en beleefbaar landschap.

Functies en activiteiten binnen overgangsgebieden moeten daarbij bijdragen aan de benodigde condities voor systeemherstel en het realiseren van de instandhoudingsdoelstellingen. Tegelijkertijd spelen er in overgangsgebieden ook andere opgaven. Dat maakt deze gebieden bij uitstek de plek om kansen te benutten en ook andere grote maatschappelijke opgaven een plek te geven, bijvoorbeeld door functies en activiteiten te combineren. En zo tot een nieuw perspectief voor het gebied te komen.

¹Bron: werkgroep overgangsgebieden; en Handreiking NPLG

Nationaal park

Natura2000-gebieden

Stedelijk gebied

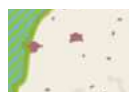
Veenkoloniaal landschap

Heideontginningen

Duin en strandlandschap

Oude zeekleilandschap

Jonge zeekleilandschap

Lösslandschap

Kampen en essenlandschap

Droogmakerij

Laagveenontginning

Rivierkleilandschap

Rivierterrasontginningen

Nationale Parken en Naturazoo-gebieden in Nederland

Nationale Parken in Nederland:

1. Schiermonnikoog	9. Nieuw Land	17. Oosterschelde
2. Lauwersmeer	10. Zuid-Kennemerland	18. De Loonse en Drunense Duinen Van Gogh
3. Duinen van Texel	11. De Sallandse Heuvelrug	19. De Maasduinen
4. De Alde Feanen	12. Hollandse Duinen	20. De Kalmthoutse Heide
5. Drentsche Aa	13. Utrechtse Heuvelrug	21. De Grootte Peel
6. Drents-Friese Wold	14. De Hoge Veluwe	22. De Meinweg
7. Dwingelderveld	15. Veluwezoom	
8. Weerribben-Wieden	16. De Biesbosch NLDelta	

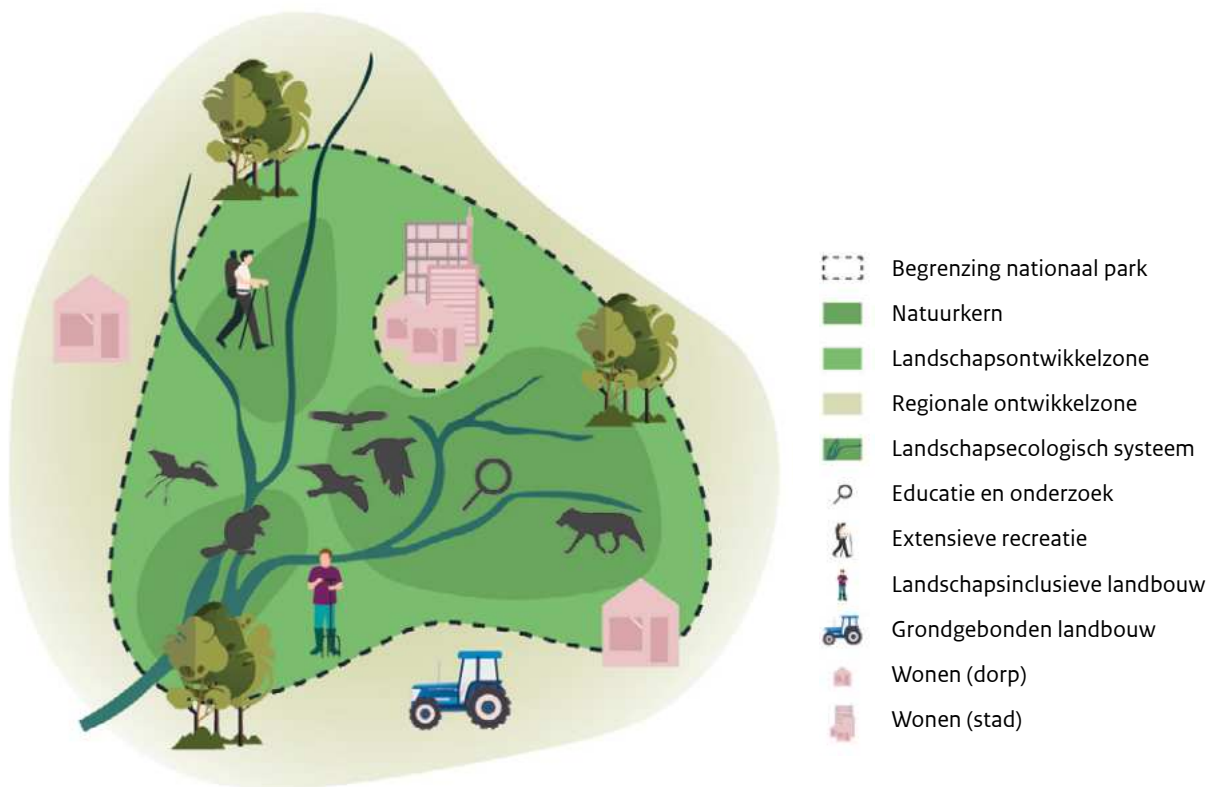
Nationale parken en hun omgeving

In 2016 is vanuit de rijksoverheid het programma Nationale Parken gestart. Naast het versterken van het merk nationaal park en het verbinden van maatschappij en natuur wordt met dit programma een kwaliteitsimpuls voor de parken beoogd om de parken robuuster te maken. Vanaf 2024 krijgt het programma een vervolg tot en met 2030. De nationale parken zijn volop in beweging om de stap vooruit te maken van een benadering van 'puur natuur' naar een ruimere landschapsaanpak. Nationale parken worden daarmee gebieden die uit één of meerdere natuurkernen bestaan met geleidelijke overgangen naar het omringende, veelal agrarische, gebied. Vanuit die aanpak en reeds bestaande regionale samenwerkingen kunnen de Nationale Parken als voorbeeld dienen voor

andere natuurgebieden en hun omgeving. Zo wordt er gekeken naar de omvang van de Nationale Parken en de samenhang tussen de natuurkern en de gebieden om die kern heen, die buiten de parkgrenzen liggen. Daartoe is het zoneringsmodel nationale parken ontwikkeld als inspiratiemodel². Dit model gaat uit van natuurkernen die in een landschappelijke ontwikkelzone (overgangsgebied) liggen. Daaromheen ligt een zone voor regionale duurzame sociaaleconomische ontwikkeling. De gebieden rondom de natuurkernen van de Nationale Parken kunnen de komende 10 jaar worden ingezet als 'experimenteer-ruimte' voor de grote opgaven waar het landelijk gebied van Nederland voor staat, zoals natuurherstel, klimaatadaptatie en stikstofreductie.

Veel aandacht voor overgangsgebieden

De landelijke werkgroep overgangsgebieden Naturazoo heeft een [Stappenplan](#) ontwikkeld als leidraad voor integrale gebiedsprocessen in overgangsgebieden. De natuuropgave en perspectief van de landbouw staan centraal in deze aanpak. Daarnaast zijn overgangsgebieden in het NPLG als structurerende keuze opgenomen. Structurerende keuzes in het NPLG zijn door het Rijk gemaakte keuzes voor de ruimtelijke inrichting. De [handreiking NPLG](#) legt uit wat nodig is om te komen tot provinciale gebiedsprogramma's NPLG, overgangsgebieden moeten daarin worden meegenomen. Deze handreiking "Overgangsgebieden in transitie" is complementair hieraan: het geeft houvast bij, en inspiratie voor, de ruimtelijke afweging van de functies in overgangsgebieden, zoals woningbouw, recreatie en energievoorziening, zonder dat de doelen in naastgelegen natuurgebieden negatief worden beïnvloed. Hiermee geeft deze handreiking een nadere invulling aan stap 4 (toekomstwaarde) uit het rapport van de werkgroep overgangsgebieden.

Het zoneringsmodel voor de nationale parken 'nieuwe stijl'.³

² Bron: Definiëring en uitwerking zoneringsmodel nationale parken, Expertteam Natuur en Ruimtelijke Kwaliteit, Nationaal Parken Bureau (2022)

³ Op basis van: Leidraad nationale parken, een handreiking bij "De standaard voor de gebiedsaanduiding nationaal park", Nationaal Parkenbureau (2021)

2. Er kan veel, maar niet alles kan overal

Het landschap heeft voor veel mensen een grote betekenis. Het is een plek die mede hun identiteit bepaalt en waar een inkomen wordt verdiend. Onze cultuurlandschappen zijn in de afgelopen eeuwen vrijwel volledig gemaakt door boeren; landbouw en cultuurlandschap zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Veel van die landschappen zoals we ze nu kennen staan onder druk. Onder andere door schaalvergroting en intensivering in de landbouw, maar ook door ontwikkelingen in infrastructuur, woningbouw en bijvoorbeeld de energietransitie.

Multifunctionaliteit is geen doel op zich

De diversiteit van ruimteclaims wordt groter. Opgaven bestaan niet naast elkaar, maar stapelen zich óp elkaar. Er breekt daarmee definitief een omslag aan van de huidige aanpak van het scheiden van functies naar verweving van functies en opgaven in het landschap. Daarmee zijn er ook steeds meer verschillende belangen die in het landschap een plek moeten krijgen.

Door de verweving van functies en gebieden ontstaat het risico dat de lokale identiteit vervaagt en het landschap verrommelt. Het is ook de vraag in hoeverre de multifunctionaliteit past bij de karakteristieken van het bodem- en water systeem. Wanneer in een gebied bijvoorbeeld een sterke vernatting noodzakelijk is voor hydrologisch systeemherstel en een gebied voor biodiversiteitsherstel gebaat is bij rust, dan verenigt zich dat op voorhand niet met andere, meer intensieve landgebruiksfuncties die juist gebaat zijn bij een droge bodem. Multifunctionaliteit is daarom geen doel op zich, maar moet ontstaan vanuit de karakteristieken van een plek en het noodzakelijke systeemherstel. Bodem, water en biodiversiteit zijn dus leidend.

Integraal inrichten in plaats van ad-hoc inpassen

Maar hoe kom je tot een geslaagde combinatie van de condities van bodem, water en ecologie, met duurzaam landgebruik? In de waan van de dag is het lastig om de verschillende maatschappelijke belangen die in het landelijk gebied spelen tegen elkaar af te wegen. Het doel van elke transitie zou moeten zijn dat zoveel mogelijk spelers er sterker van worden. Dat is misschien wel de grootste uitdaging. Dat kan alleen als er integraal en cross-sectoraal naar het landschap van de toekomst wordt gekeken.

Het landschap moeten we proactief vormgeven: de toekomst is een ontwerp-opgave. Alleen dan kunnen we vanuit kwaliteit en identiteit werken aan een goede inbedding van opgaven in het landschap. Losse ontwikkelingen en initiatieven zouden niet meer ad-hoc moeten worden *ingepast*. Het landschap moet integraal worden *ingericht*.

Veel kan, maar niet alles kan overal

Voorwaarde voor aantrekkelijke cultuurlandschappen is het nastreven van een hoge ruimtelijke kwaliteit. Een landschap dat zich leent voor een diversiteit aan functies en tegelijk aantrekkelijk en beleefbaar is. Een landschap dat een eigen identiteit heeft en daarnaast toekomstbestendig is. Een plek waar verleden, heden en toekomst samen komen.

Deze ambities zijn alleen te verwezenlijken als scherpe en herleidbare keuzes worden gemaakt. In het landelijk gebied kan veel, maar niet alles kan overal. Zo staat bijvoorbeeld een intensieve vorm van landbouw soms haaks op het realiseren van natuurdoelen, of verenigt het bouwen van woningen in het landelijk gebied zich niet zonder meer met agrarisch gebruik. Functies kunnen elkaar bijten, net als sociale, economische en maatschappelijke belangen.

De precieze plek van een ontwikkeling of transitie in het landschap en een uitgekiende combinatie van functies is zeer bepalend voor de ruimtelijke kwaliteit. Er moeten dus (soms radicale of stevige) keuzes worden gemaakt.

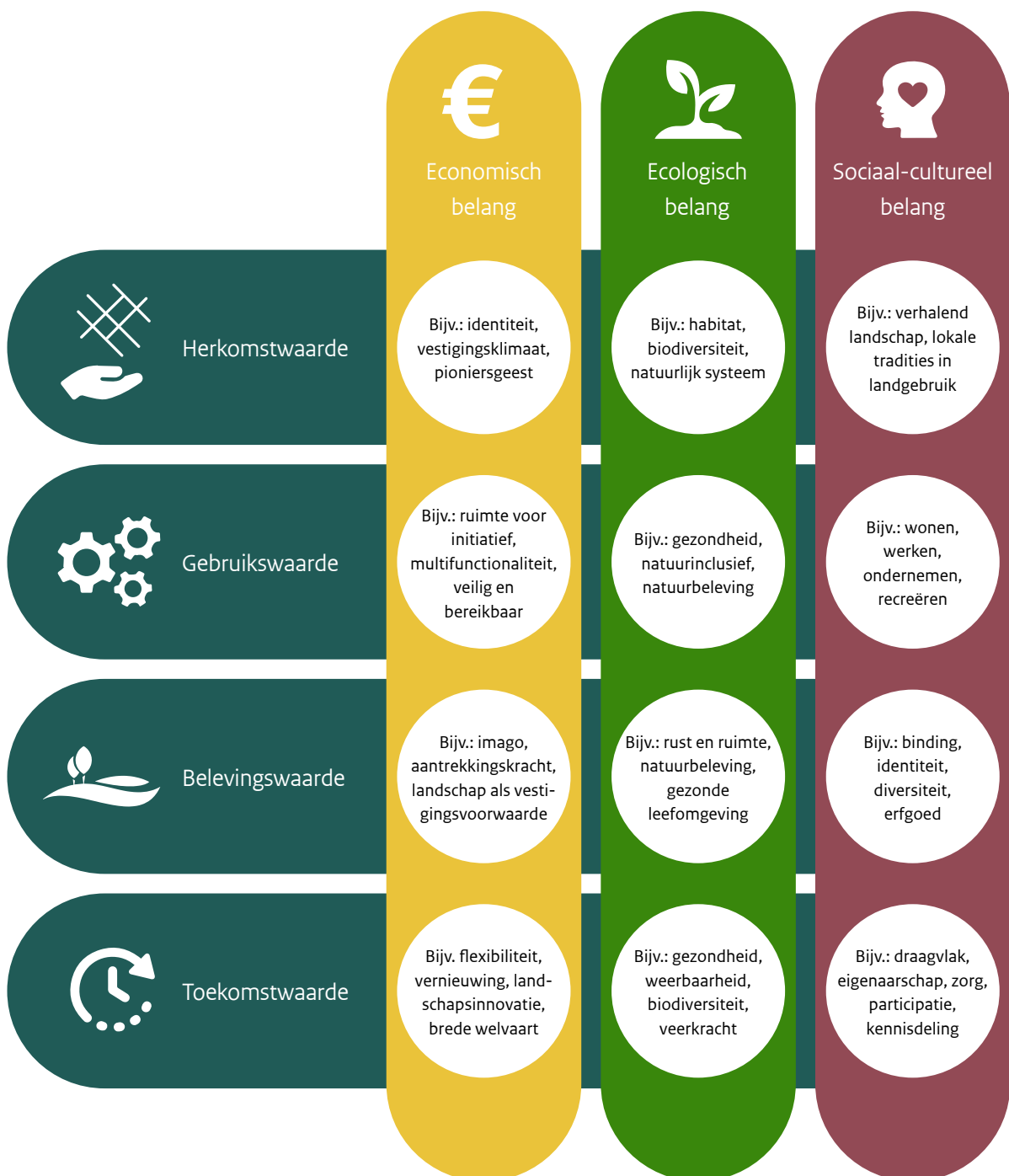
Ruimtelijke kwaliteit is ieders waarde en belang

Uitgangspunt zou moeten zijn dat elke ontwikkeling in het landschap leidt tot een hogere ruimtelijke kwaliteit. Deze ambitie staat niet op zichzelf. Het is verbonden aan belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen en belangen.

Samenleving-breed is er een toenemende behoefte aan een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving. Een behoefte aan identiteit, geworteldheid en een sterke lokale binding. Een aantrekkelijk landschap is geen extraatje, maar meer dan ooit een belangrijke voorwaarde voor zowel wonen als bedrijvigheid. Een aantrekkelijk landelijk gebied is de drager voor sociaal-economische functies en waarden.

Ruimtelijke kwaliteit zou je daarom breed moeten benaderen. Als het beste evenwicht tussen de *gebruiks-waarde*, *belevingswaarde* en *toekomstwaarde* van het landelijk gebied. Daarop aanvullend kun je de *herkomstwaarde* definiëren, waarin cultuurhistorie en identiteit van en plek en gemeenschap centraal staan (naar: Dauvellier en Alkema, 2008). Door de genoemde waarden van ruimtelijke kwaliteit bij elke transitie in beeld te brengen, ontstaat een integrale aanpak.

Maar de noodzaak van een hoge ruimtelijke kwaliteit raakt daarnaast ook aan meerdere belangen (naar: Polyfern, Antea, provincie Flevoland, 2021): *economisch*, *ecologisch* en *sociaal-cultureel*. Door de verschillende waarden en belangen van ruimtelijke kwaliteit via doelstellingen (resultaatwoorden) aan elkaar te verbinden ontstaat een helder handvat voor planprocessen en transitie. In de matrix hieronder volgt hiervan een voorbeelduitwerking.

3. Concreet in bodem en water sturend

Het Nederlandse Landschap is in het naoorlogs tijdvak steeds meer aangepast aan lokale en individuele wensen. Technocratische tabellen over de eisen van infrastructuur en verschillende teelten waren daarbij sturend. Deze benadering loopt nu tegen grenzen aan, wat wordt versterkt door klimaatverandering en bevolkingsgroei. Waterveiligheid, voldoende drinkwater, robuuste natuur en een aantrekkelijke leefomgeving zijn niet langer vanzelfsprekend. Dit vraagt om duurzaam systeemherstel van bodem, water en ecologie.

Bodem en water als uitgangspunt

Water en bodem sturend is een leidend principe waar de overheid voor heeft gekozen in de beleidsbrief van eind 2022 (minister van I&W, 2022). De achterliggende filosofie beziet het landschap als opgebouwd uit verschillende lagen: klimaat, reliëf, water(stromen), bodem, begroeiing en occupatie door mensen en dieren: de zogenaamde lagenbenadering. Deze lagen beïnvloeden elkaar sterk, waarbij de abiotische lagen dominant zijn (Jenny, 1980).

Samen vormen deze lagen een (landschapsecologisch) systeem dat beter functioneert wanneer de onderlinge samenhang wordt onderkend en vertaald in de ruimtelijke verdeling van functies. Simpel gezegd: droogteminnende teelten passen beter op hogere zandgronden dan in het beekdal. Dat beekdal biedt juist weer kansen voor een nat broekbos en/of waterberging. Drinkwaterwinning kan het best uit de rivier waar de beek op uitkomt. De ondergrond biedt dus een natuurlijke logica voor hoe het landschap kan worden gebruikt.

Dit systeemherstel in het landschap is een belangrijke sleutel voor de verschillende transitie die in Nederland op gang komen. Deze transitie zijn nodig om doelen voor water, natuur, leefomgeving en klimaat weer binnen bereik te brengen. Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (2022 en verder) geeft kaders mee aan door de provincies uitgevoerde integrale gebiedsprogramma's. Omdat dit geen makkelijke opgave is, wil deze Handreiking binnen Mooi Nederland inspiratie bieden aan iedereen die met de overgangsgebieden aan de slag gaat. Daarom is systeemherstel ook in deze studie een belangrijke basis. Behalve naar water en bodem is het voor dat systeemherstel ook belangrijk om te kijken naar de toestand van natuur en biodiversiteit.

De essentie van 'water en bodem sturend'

In essentie gaat het erom waterstromen zoveel mogelijk hun natuurlijke loop door het landschap te laten volgen. Hiervoor dient de 'sponswerking' van het landschap te worden hersteld. Dit betekent dat meer neerslagwater in de bodem kan dringen en in het gebied kan worden vastgehouden, bijvoorbeeld door peilopzet en/of bredere watergangen. Hierdoor hoeft er ook minder water te worden afgevoerd. Dit helpt om grondwatervoorraden te vergroten en ondersteunt de kwalitatief goede grond-

waterstromen die als kwelwater uittreden in lage delen van het landschap. De kwaliteit van het water blijft hierdoor zo goed mogelijk beschermd tijdens zijn reis door het landschap. Door deze basisprincipes worden bodems weer vochtiger. Daardoor kunnen ze beter tegen de lange perioden van droogte die steeds vaker voorkomen zoals in 2003, 2018, en 2022. Op plekken waar vanouds veel water stagneerde, liggen in Nederland vaak nog veenbodems: geaccumuleerd plantenmateriaal uit vroegere eeuwen en millennia. Door deze minder sterk te ontwateren dan nu, blijven deze bijzondere bodems intact: ze dalen niet verder en stoten veel minder broeikasgassen uit. Dit draagt bij aan herstel en bescherming van de natuur en het bodemarchief.

Beleidsmatige uitgangspunten 'bodem en water sturend'

De overheid heeft 7 uitgangspunten gekozen voor 'bodem en water sturend' (uit beleidsbrief 2022).

1. **Niet afwentelen:** niet op toekomstige generaties, niet op andere gebieden of functies en ook niet afwentelen van privaat naar publiek.
2. **Meer rekening houden met extremen:** extreme weersituaties die nog niet eerder zijn voorgekomen zijn door het veranderende klimaat veel vanzelfsprekender geworden. Daar moeten we ons nog beter op voorbereiden.
3. **In samenhang omgaan met wateroverlast, droogte en bodem:** Nederland moet van een vergiet weer een spons worden. Niet meer zo snel mogelijk al het water afvoeren, maar het vasthouden en bergen. Dit biedt ook kansen voor de kwaliteit van water en bodem.
4. **Meerlaagsveiligheid:** naast het aanleggen van dijken en waterkeringen, wil het Rijk ook meer aandacht voor de ruimtelijke inrichting om gevolgen van een overstroming te beperken en voor crisisbeheersing en herstel van schade, bijvoorbeeld door de rivieren meer ruimte te geven.
5. **Bodem minder afdekken, minder vergraven en niet verontreinigen:** zo worden bodems beter bestand tegen verdroging, slaan ze CO₂ beter op en helpen ze ook om stikstof vast te leggen.
6. **Integrale aanpak in de leefomgeving:** de water- en bodemopgaven hangen samen met alle andere ruimtelijke opgaven. Daarom is het heel belangrijk

om deze opgaven integraal aan te pakken, waarbij het water- en bodemsysteem sturend is.

7. **Comply or explain:** Als er van een structurende keuze wordt afgeweken, moet dat expliciet uitlegbaar en toetsbaar zijn. En doelen moeten hierbij nog steeds wel gehaald worden.

Deze uitgangspunten vertaalt het kabinet in 33 structurende keuzes. Voor deze studie zijn ze niet allemaal van toepassing, gelet op de kenmerken van de drie studiegebieden. Zo spelen bv. verzilting en brak water hier geen grote rol, net zo min als strikt stedelijke opgaven. Het merendeel van de keuzes is echter wèl van toepassing en is samengevat in de eerste 4 kenmerken in de tabel op de volgende bladzijde. Ze worden daar tevens toegelicht. Deze principes worden in deze Handreiking gebruikt om inrichtingsmaatregelen en bouwstenen te toetsen aan hun bijdrage aan bijvoorbeeld het systeemherstel.

Principes voor systeemherstel

In de tabel staan ook twee kenmerken van natuurherstel benoemd (5 en 6). De eerste gaat in op de kansen die een inrichtingsoptie biedt voor de biodiversiteit op die plek. Dit is beredeneerd vanuit het Deltaplan Biodiversiteitsherstel: welke variatie aan planten, dieren en habitats kan hier ontstaan. Het tweede kenmerk voegt hier de ruimtelijke component aan toe. Levert deze inrichtingsoptie een bijdrage aan het herstel van natuurnetwerken en andere ecologische verbindingen? Dat natuurnetwerk kan zowel nationaal (Natuurnetwerk

Nederland, NNN) als Europees (Natura2000) zijn, of ecologische verbindingzones betreffen zonder wettelijke status. NNN- en Natura2000 gebieden staan nu nog sterk onder druk en krijgen binnen de NPLG-gebiedsprogramma's dus veel aandacht.

De overgangsgebieden waar deze Handreiking zich op richt grenzen aan een natuurkern, bijvoorbeeld een Natura2000 gebied. Ze zijn daarom dus rijk aan natuur en aantrekkelijke groene verbindingen. In het NPLG moeten overgangsgebieden (ook wel landschapszones genoemd), bijdragen aan een betere inbedding van het Natura2000 gebied. Ze ondersteunen het herstel van het landschapsecologisch systeem door stikstof en verdroging op grotere afstand te plaatsen en door betere verbindingen binnen het natuurnetwerk te realiseren. Voor elk overgangsgebied dient precies te worden gekeken naar het natuurgebied (landschap) dat van een zachtere overgang moet worden voorzien. Wat zijn de kenmerken vanuit bodem en water en welke opgaven volgen uit het systeemherstel? Wat zijn de historische landschappelijke structuren die kunnen worden ingezet? Dan gaat het om wezenlijke doelen en potenties die bij het gebied passen maar nu nog niet tot expressie komen. Voor de Natura2000 gebieden komt daarvoor inmiddels veel informatie beschikbaar. De aanwijzingsbesluiten van de gebieden beschrijven al langer de minimaal te beschermen natuurdoelen (habitats en soorten). In 2022 en 2023 hebben de provincies daarnaast 'natuurdie-analyses' opgesteld, die aangeven hoe het staat met de kwaliteit van de natuur.

Concreet in bodem en water sturend Toetsing van inrichtingsmaatregelen en bouwstenen

1	Water vasthouden	Kan het waterpeil oplopen in natte perioden? Kan er een watervoorraad worden opgebouwd voor droge perioden?
2	Extremen in weer opvangen	Kan er extra water worden vastgehouden wanneer er benedenstrooms wateroverlast dreigt? Kan droogte een tijdlang worden doorstaan?
3	Schoner water en schonere lucht	Lekken er (voedings-)stoffen weg naar de lucht en het oppervlaktewater die daar voor problemen zorgen?
4	Beperken bodemdaling + CO ₂ -emissies	Wordt de afbraak van veen / organische stof zoveel mogelijk voorkomen? (= hoge grondwaterpeilen)
5	Biodiversiteit in water, bodem en landschap versterken	Wordt ter plekke een hoge biodiversiteit bereikt?
6	Versterken natuurnetwerk	Wordt een (ruimtelijke) bijdrage geleverd aan natuurherstel van omgeving?

Functioneren van het landschap voor water, bodem en natuur (overkoepelende opgaven voor systeemherstel)

Deel II. Handreiking

Concepten en bouwstenen voor cultuurlandschappen op de overgang van natuurkernen naar agrarisch landschap

Op naar nieuwe cultuurlandschappen op de overgang van natuur naar agrarisch gebied. Waarin het versterken van de biodiversiteit is gecombineerd met de transitie van de landbouw, recreatie en kleinschalige vormen van wonen en economische activiteit. Waar bewoners en recreanten van het landschap kunnen genieten. Waarin er voldoende schoon water is, de bodem leeft en CO₂ wordt vastgelegd. Een landschap waarin (boeren)familiebedrijven toekomst hebben en een goede boterham kan worden verdiend.

Waarin historie, cultuur, erfgoed en verhalen de identiteit van een plek beleefbaar maken. Waar historische landschappelijke structuren en kernkwaliteiten van het gebied herkenbaar zijn en blijven. Een landschap waarin geen plek hetzelfde is en ruimtelijke diversiteit maximaal is.

Waarin boeren en burgers samen de landschapsverzorgers en -hoeders van de toekomst zijn. En veerkrachtige condities scheppen voor dieren en planten. Dát maakt cultuurlandschappen iconisch.

Deze handreiking toont bouwstenen, ruimtelijke concepten en instrumenten waarmee de noodzakelijke transitie vorm kan worden gegeven. Ontwikkeld vanuit case studies voor drie nationale parken: Utrechtse Heuvelrug, Weerribben-Wieden en Hollandse Duinen.

Als inspiratie voor andere nationale parken en overgangsgebieden tussen natuur en landbouw en richting stedelijk gebied. Waarbij ruimtelijke kwaliteit zorgt voor een versnelling en betaalbare uitvoering van noodzakelijke transitie's.

4. Leidende principes om te komen tot inrichtingsconcepten voor overgangsgebieden

Aan de slag met een toekomstperspectief voor een overgangsgebied? Hieronder volgen 9 principes die behulpzaam kunnen zijn. Ze zijn gedestilleerd uit het ontwerp onderzoek in de studiegebieden (Hoofdstuk 9-12), de ontwikkeling van archetypische inrichtingsconcepten (Hoofdstuk 5), inrichtingsmaatregelen (Hoofdstuk 6) en vormgevingsvoorbeelden (Hoofdstuk 7). Het doel van deze leidende principes is om een basis te leggen voor systeemherstel van bodem, water en biodiversiteit, en dit te combineren met mogelijke perspectieven voor (agrarisch) landgebruik en een mix van functies. Het totaal is een integrale aanpak van de stapeling van opgaven in het landelijk gebied. Met als doel een concreet perspectief voor cultuurlandschappen van de toekomst. Het is een leidraad en denkrichting, uit te werken als maatwerk voor een specifiek gebied. Elk principe verwijst naar een specifiek onderdeel van deze Handreiking.

1. Definieer de overgang

Een transitie in een overgangsgebied heeft per definitie effect op de omgeving, anders is er geen sprake van een overgangsgebied. Het is dus essentieel om een aantal basisvragen te beantwoorden. Naar welke natuurkern(en) vormt dit gebied een overgang? Is dat een bos, moeras of een stad? Is dat naar een zand, klei of veenbodem? Het vaststellen van de overgang is leidend in het bepalen van welke transitie en ingrepen er nodig zijn in een gebied. Om systeemherstel van bodem, water en biodiversiteit te garanderen. En daarnaast de betekenis van het gebied ten opzichte van de omgeving (bijvoorbeeld een stad) vast te stellen. Dit doe je door ruim buiten de gebiedsgrenzen te kijken en opgaven die spelen in de aangrenzende gebieden, mee te wegen in de toekomstperspectieven. Dit gebeurt op basis van een landschapsecologische analyse met als doel ecologisch systeemherstel.

2. Breng ruimtelijke waarden in beeld, benut wat er is

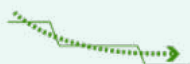
Een landschap is nooit een onbeschreven blad. Transitie moeten een relatie leggen met bestaande landschappelijke, ecologische en cultuurhistorische waarden. Breng deze in beeld en teken ze op kaart, bijvoorbeeld door gebruik te maken van een bestaande gebieds- of landschapsbiografie. Hiermee wordt duidelijk welke waarde waar voorkomt en welke deelgebieden en elementen bescherming verdienen. Dan kan er bij het schetsen van een toekomstperspectief rekening mee worden gehouden. Dit zorgt ervoor dat elke ontwikkeling in het landschap past bij de gebiedskarakteristieken. Zie ter illustratie de waardekaarten van de drie studiegebieden in deel III.

3. Neem systeemherstel van bodem, water en ecologie als basis

Systeemherstel van biodiversiteit, bodemleven en de waterhuishouding staat voorop. Dit haakt aan bij de nationale opgaven zoals: water vasthouden, waterkwaliteit verbeteren, herstel van biodiversiteit, schoon water en schone lucht, beperking bodemdaling en CO₂ uitstoot en versterking van natuurnetwerken. Bovendien is dit systeemherstel randvoorwaardelijk voor de gunstige staat van instandhouding voor behoud en herstel van de biodiversiteit in het aangrenzende natuurgebied. Maak, om hier concreet invulling aan te geven, een analyse van de huidige staat van het landschap en bepaal welke maatregelen nodig zijn om dit systeemherstel te realiseren.

4. Verzacht de overgang en grenzen

Veranderingen in het Nederlandse landschap hebben door de tijd heen overgangen verhard en scherper gemaakt. Bijvoorbeeld door de komst van wegen, spoorlijnen, dijken, bebouwing, peilverschillen en hoogteverschillen. De scherpe grenzen en randen zijn voor zowel mens als flora en fauna barrières. Het zijn belemmeringen in de uitwisseling en migratie van plant- en diersoorten, in het natuurlijke watersysteem en bijvoorbeeld in stad- landverbindingen voor bewoners. Het slechten van barrières en het verzachten van overgangen is essentieel voor systeemherstel van bodem, water en biodiversiteit. En voor aantrekkelijke stadsranden en recreatieve verbindingen. Benut de bouwstenen uit Hoofdstuk 6 om maatregelen te kiezen die de overgangen en grenzen verzachten en natuurlijke gradiënten herstellen.

5. Multifunctionaliteit is geen doel op zich

Stel een mix van landgebruiksfuncties vast die past bij het gebied, maar doe dit weloverwogen. Door te extreme verweving van functies en gebieden ontstaat het risico dat lokale identiteiten vervagen, het landschap verrommelt, en dat door het niet functioneren van het landschap conflicten ontstaan. Bepaal daarom eerst welk systeemherstel van bodem, water en biodiversiteit nodig is, en welke condities dit schept. Wanneer bijvoorbeeld een sterke vernatting noodzakelijk is voor hydrologisch systeemherstel en een gebied voor biodiversiteitsherstel gebaat is bij rust, dan verenigt zich dat op voorhand niet met allerlei andere landgebruiksfuncties. Multifunctionaliteit is daarom geen doel op zich, maar er moet ruimte voor ontstaan vanuit de karakteristieken van een plek en het nodige systeemherstel.

6. Prioriteer en durf keuzes te maken: niet alles kan overal

Zorg voor een heldere opgaveformulering. Wat speelt er in het gebied, waar moet je mee aan de slag? Breng dit in beeld door opgaven op kaart te schetsen (zie ter illustratie de opgavenkaarten van de drie studiegebieden in Deel III). Neem hierin ook de nationale opgaven vanuit onder andere bodem, water en biodiversiteit mee, en internationale afspraken zoals het Klimaatakkoord van Parijs. Maak vervolgens helder welke opgaven prioriteit hebben. Benut de systematiek Moeten/Kunnen/Willen uit hoofdstuk 5 als leidraad. Durf hierin keuzes te maken vanuit het algemeen belang. Niet alle opgaven zijn even belangrijk en niet elke wens kan een plek krijgen (zie ook principe 5).

7. Kies een helder inrichtingsconcept (ruimtelijk-economisch profiel) dat structuur geeft aan opgaven en transities

Op basis van principe 6 is een heldere en herleidbare keuze te maken voor een inrichtingsconcept. Het definiëren hiervan is geen willekeurige keuze. Juist het maken van keuzes en prioriteren van opgaven is essentieel om gebieden samenhangend in te richten, verrommeling te voorkomen en aan te sluiten bij de landschappelijke waarden en karakteristieken. Het is een voorwaarde voor een hoge ruimtelijke kwaliteit en ecohydrologisch systeemherstel. Je kunt hiervoor gebruik maken van de 10 archetypische inrichtingsconcepten in hoofdstuk 5. Deze dienen gebiedsspecifiek te worden gemaakt. De prioriteringssysteematiek en het waaierschema in hoofdstuk 5 bieden hiervoor een handvat.

8. Zorg ervoor dat elke transitie de ruimtelijke kwaliteit van een gebied versterkt

Ruimtelijke kwaliteit staat niet op zichzelf. Het is verbonden aan belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen en belangen. Het moet worden gezien als het beste evenwicht tussen de herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van het landelijk gebied. Dit evenwicht raakt de belangen van alle spelers binnen een gebied: economisch, ecologisch en sociaal-cultureel. Door de verschillende waarden en belangen van ruimtelijke kwaliteit via doelstellingen (resultaatwoorden) aan elkaar te verbinden ontstaat een helder handvat voor planprocessen en transities. De matrix in hoofdstuk 2 is hiervan een voorbeelduitwerking en kan in gebiedsprocessen als gespreksstof worden gebruikt en ingevuld.

9. Zorg voor een realistisch perspectief

Overgangsgebieden moeten landschappen zijn waarin (boeren)familiebedrijven toekomst hebben en een goede boterham kan worden verdiend. Waarin boeren en burgers samen de landschapsverzorgers en -hoeders van de toekomst zijn. En veerkrachtige condities scheppen voor dieren en planten. Die samenwerking en symbiose maakt cultuurlandschappen iconisch. Maar dat kan alleen ontstaan door een gezamenlijk gebiedsproces met oog voor realistische oplossingen. Om dit te kunnen bereiken dienen inrichtingsconcepten en bouwstenen te worden getoetst aan de realiteit. Benut hiervoor de uitgewerkte bouwstenen en het aangekoppelde instrumentarium uit hoofdstuk 6 en 8.

5. Inrichtingsconcepten: ruimtelijk-economische profielen

Een inrichtingsconcept is een methode van ontwerpen van de inrichting van het landschap, gebaseerd op een leidend idee. Het concept ordent verschillende ideeën en de maatregelen die nodig zijn om die ideeën uit te voeren. Het zorgt voor samenhang tussen opgaven, wensen, ideeën en principes (naar: Vroom, 2005). Een helder gedefinieerd inrichtingsconcept bepaalt de belangrijkste ruimtelijk-economische dragers van het gebied, de inrichting en het karakter van het landschap. Het is de kapstok waarmee transities en ruimtelijke kwaliteit worden vormgegeven. Het inrichtingsconcept bepaalt de ‘kleur en karakter’ van het landschap.

Relatie tussen inrichtingsconcepten en NOVI¹

Binnen de concepten is het versterken van de biodiversiteit en systeemherstel van bodem en water de basis, gecombineerd met andere vormen van landgebruik. Denk daarbij aan de landbouw- en energietransitie, mogelijkheden voor recreatie en het behoud en versterken van cultuurhistorisch erfgoed. Bij het ontwikkelen van de inrichtingsconcepten zijn de NOVI principes als uitgangspunt gebruikt:

1. Combinaties van functies gaan voor enkelvoudige functies.
2. Kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal.
3. Afwentelen wordt voorkomen.

Het vaststellen van een inrichtingsconcept

Het definiëren van een inrichtingsconcept voor een gebied is geen willekeurige keuze. Het concept dient aan te sluiten bij de opgaven van het gebied en de landschappelijke karakteristieken. Essentieel voor een heldere definitie van het concept is een prioritering in de gebiedsopgaven. In veel gebiedsprocessen is het niet ingewikkeld om tot een brede opgavedefinitie en vele ambities te komen. Het maken van scherpe keuzes en prioriteren is dat meestal wel.

Juist het maken van keuzes en prioriteren is essentieel om gebieden samenhangend in te richten, verrommeling te voorkomen en aan te sluiten bij de landschappelijke waarden en karakteristieken. Het is een voorwaarde voor een hoge ruimtelijke kwaliteit en ecohydrologisch systeemherstel.

Principe: Moeten, Kunnen, Willen

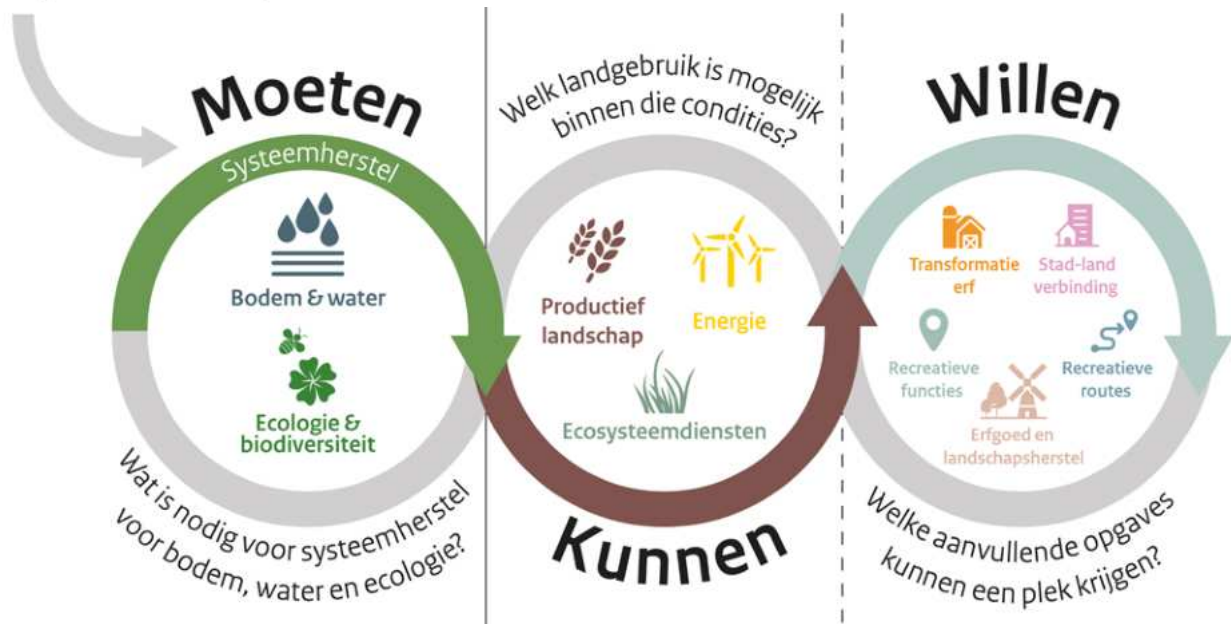
Als handreiking in het definiëren van een op maat gemaakt inrichtingsconcept voor een gebied, wordt hier het principe *Moeten, Kunnen, Willen* uitgelegd. Een werkwijze om tot prioritering van opgaven te komen en de kleur van een gebied te bepalen. Het ordent de belangrijkste ruimtelijk-economische dragers van het gebied, met bodem en water als sturend principe.

1. Moeten: systeemherstel van ecologie, bodem en water is leidend

Systeemherstel van biodiversiteit, bodemleven en de waterhuishouding staat voorop. Dit haakt aan bij de nationale opgaven zoals: water vasthouden, waterkwaliteit verbeteren, herstel van biodiversiteit, schoon water en schone lucht, beperking van bodemdaling en CO₂ uitstoot, en versterking van natuurnetwerken. In deze stap wordt bepaald welke ingrepen nodig zijn om dit systeemherstel in het specifieke gebied te realiseren. Denk bijvoorbeeld aan vernatting van een gebied, het realiseren van ecologische verbindingen of een duurzamer landgebruik dat een rijker bodemleven oplevert. Deze ingrepen kunnen in sterke mate de condities veranderen waarbinnen het landschap kan worden gebruikt. Het is ook mogelijk dat slechts beperkte ingrepen nodig zijn om tot systeemherstel van bodem en water te komen. Dit moet in deze eerste stap helder worden. Daarbij dient de prioritering telkens te worden getoetst aan beleidskaders en afspraken. Zowel nationaal (Klimaatakkoord, Beleidsbrief bodem en water, etc.) als internationaal (bv. Klimaatakkoord Parijs).

¹ NOVI principes: In de nationale omgeving zijn 3 leidende principes geformuleerd: 1) combinaties van functies gaan voor enkelvoudige functies; 2) Kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal; 3 Afwenteling in tijd en ruimte voorkomen. Naast deze principes gaat MOOI.NL ook uit van het principe bodem en water sturend.

- Klimaatakkoord Parijs
- Kaderrichtlijn Water
- Vogel & Habitatrichtlijn

2. Kunnen: welke vormen van productief landgebruik zijn mogelijk binnen de condities van het systeemherstel en welke doelen kunnen gehaald worden door het slim combineren van verschillende typen landgebruik
 In de tweede stap wordt bepaald welke vorm van (agrarische) productie mogelijk is binnen de condities vanuit bodem, water en biodiversiteit. Het type landgebruik en de intensiteit daarvan past zich dus aan op de voorwaarden die systeemherstel van bodem, water en ecologie scheppen. Dit kan een (natuurinclusief) agrarisch landgebruik zijn, combinaties van agrarisch landgebruik met bijvoorbeeld energie of natuur, een recreatielandchap, een energie-klimaatlandschap, of een landschap waarin de condities vanuit bodem en water nog maar nauwelijks productieve functies toelaten omdat het bijvoorbeeld te nat wordt. In dat laatste geval komt het accent vooral op ecosysteemdiensten te liggen.

In deze stap gaat het er dus om, om te definiëren hoe het landschap (de percelen, de vlakken) gebruikt kan worden. In combinatie met de bouwstenen uit Hoofdstuk 6 kunnen bijbehorende ingrepen in het landschap, de verdienmodellen en instrumenten worden vastgesteld.

3. Willen: welke extra functies of aanvullende opgaves kunnen een plek krijgen

In de derde stap krijgen de opgaves een plek die niet perse leidend of dragend zijn voor de productieve functie of het verdienvermogen van het gebied, maar wel aandacht vragen of voor extra gebruiksmogelijkheden en multifunctionaliteit kunnen zorgen. Denk aan de recreatieve ontsluiting van een gebied door middel van wandel- en fietsroutes, verbindingen tussen stad en land, herstel van cultuurhistorische elementen of de transformatie en ontwikkeling van vrijkomende agrarische bebouwing naar bijvoorbeeld klein wonen in combinatie met natuurontwikkeling.

Hoofd- en bijzaken scheiden in waaierschema

Door opgaven volgens bovenstaande systematiek te ordenen ontstaat scherpte en hiërarchie. Dit kan verder worden verduidelijkt door het onderstaande waaierschema voor elke opgave in te vullen. Hoe meer vakken voor elke opgave worden ingekleurd, hoe dominant een opgave of landgebruiksfunctie wordt. De waaierschema is voor de onderdelen 'bodem en water' en 'ecologie en biodiversiteit' al deels ingevuld. Hiermee wordt onderstreept dat er een basiskwaliteit en systeemherstel altijd noodzakelijk is. De zwaarte (dominantie) waarin een landgebruiksfunctie voorkomt, bepaalt het karakter, het verdienvermogen en dus ook het inrichtingsconcept van een gebied. Deze invuloefening maakt dus duidelijk wat de belangrijkste ruimtelijk-economische dragers van een gebied zijn.

Hieronder volgen ter illustratie enkele indicatoren die behulpzaam kunnen zijn om te bepalen hoe dominant een landgebruiksfunctie wordt in het schema:

- de mate waarin het benodigde systeemherstel van bodem, water en biodiversiteit het landschap gaat veranderen. En de mate waarin een functie zich voegt naar de abiotische omstandigheden.

- urgentie van een specifieke opgave.
- de omvang en schaal van een specifieke landgebruiksfunctie. Zo is een wandelroute beperkt in schaal en omvang (het is een lijn in het landschap), terwijl een agrarische functie juist meer ruimte nodig heeft (vele percelen).
- de schaal van de transformatie en ingrepen die nodig zijn om naar een duurzaam landgebruik om te schakelen. Gaat het landschap bijvoorbeeld radicaal in uitstraling veranderen of zijn de effecten juist beperkt en kleinschalig.

Situatie voor- en na invullen

Het verdient aanbeveling om in gebiedsprocessen twee keer het waaierschema in te vullen, namelijk voor zowel de huidige situatie in een gebied, als voor de gewenste toekomstige situatie in te vullen. Door de schema's vervolgens met elkaar te vergelijken, wordt de verandering van het profiel van een gebied duidelijk, evenals de impact of intensiteit van de te verwachten veranderingen en transitie's.

Maatwerk versus archetypen van inrichtingsconcepten

Een inrichtingsconcept voor een overgangsgebied is altijd maatwerk. Dit omdat de landschappelijke overgangen en omgevingskenmerken in Nederland op kleine schaal al zo divers zijn. Het uitsmeren van standaardoplossingen zou daarom leiden tot het uitvlakken van regionaal-lokale verschillen en de kenmerken en landschappelijke diversiteit en waarden tekort doen. De betrokkenheid van een landschapsecoloog en landschapsarchitect zijn daarom noodzakelijk.

Wel kunnen ter inspiratie bepaalde archetypische inrichtingsconcepten worden gebruikt bij het gebiedsproces. Dit zijn concepten die abstracter en daardoor algemener toepasbaar zijn. Deze archetypen zijn opgesteld op basis van het ontwerp onderzoek dat is gedaan in de drie studiegebieden (zie Deel III). Vanuit de archetypen kan vervolgens een vertaalslag (maatwerk) worden gemaakt richting de specifieke gebiedsopgaven en het gebiedsproces, bijvoorbeeld door een gebiedsvisie op te stellen.

10 voorbeelden van archetypen inrichtingsconcepten

Vanuit bovenstaande systematiek definiëren we 10 voorbeelden van archetypische inrichtingsconcepten (ruimtelijk-economische profielen). In de eerste set van 5 zijn concepten gebundeld die in de basis multifunctioneel zijn, maar vanuit specifieke gebiedsopgaven of de wens voor een sterk specifiek verdienmodel 1 of 2 landgebruiksfuncties/opgaven wat centraler stellen. De menging van functies is dus gematigd.

De tweede set van 5 betreft inrichtingsconcepten met een sterkere menging van opgaven en functies. Of een archetype uit de eerste of tweede set van 5 van toepassing is, hangt sterk af van de prioritering van opgaven (volgens het principe *Moeten/Kunnen/Willen*) maar ook van het

karakter en de schaal van een gebied. Dit laatste is een belangrijke notie. Compactere gebieden (zie het studiegebied Baarlingerpolder uit het ontwerp onderzoek) tonen over het algemeen een wat homogener landschappelijk beeld en kunnen daarom overzichtelijker zijn t.a.v. de hoeveelheid (niet de urgentie/intensiteit) van gebiedsopgaven. Als een gebied groter is, dan kan het landschap meer bestaan uit subgebieden en subtypen, is een gebied diverser in landschapstypen en condities vanuit bodem en water, en kan een grotere diversiteit aan opgaven voorkomen. Hiervoor is dus een diverser en gemengder inrichtingsconcept nodig wat recht aan die diversiteit doet. Nogmaals, er moet altijd per situatie en gebied worden gekeken welk type inrichtingsconcept passend is.

Op de volgende pagina's volgt de uitwerking van de 10 archetypische inrichtingsconcepten met een bondige omschrijving. Ze kunnen als opmaat voor verdere verfijning en uitwerking in een gebiedsspecifieke situatie worden benut. Per uitwerking wordt ook verwezen naar de bijbehorende bouwstenen met inrichtingsmaatregelen en instrumenten van Hoofdstuk 6.

Archetypen in perspectief plaatsen

Archetypische inrichtingsconcepten zijn een hulpmiddel, een universele toolbox. Wanneer ze worden toegepast op specifieke cases en overgangsgebieden komen daar gebiedsspecifieke overwegingen bij. Heel belangrijk daarbij zijn de volgende vragen:

- naar welke natuurkern(en) vormt dit gebied een overgang? Is dat bijvoorbeeld een bos of moeras? Welke vorm van systeemherstel vraagt dit?
- welke waarden zijn aanwezig in het huidige landschap van het overgangsgebied en welke schade heeft het landschap opgelopen? Welke ingrepen zijn nodig om dit aan te pakken?

↑
Inrichtingsconcepten met beperkte menging van landgebruiksfuncties
.....
↓
Inrichtingsconcepten met sterke menging van landgebruiksfuncties

- Water, ecologie en biodiversiteit
- Productief landschap
- Energie
- Transformatie & ontwikkeling erf
- Stad-land verbindingen
- Recreatieve voorzieningen
- Routes en netwerken

1. Natuurreservaat en netwerk

De primaire functie van deze gebieden is natuurbehoud en -ontwikkeling en versterking van de biodiversiteit als schakel in een groter netwerk van (aaneengeschakelde) natuurgebieden. Naast de ecologische functie zijn er (beperkt) mogelijkheden voor recreatie. Bijvoorbeeld in de vorm van extensieve wandel- en fietspaden. Wanneer gekoppeld aan de beheersmaatregelen voor de natuurfunctie, lenen deze gebieden zich mogelijk voor de productie van biomassa voor energieopwekking i.c.m. hout- en rietproductie. Water wordt langer vastgehouden (sponswerking) en blijft beter schoon. Benedenstreams van de natuurkern en het overgangsgebied kunnen wateroverschotten kunnen nuttig gebruikt

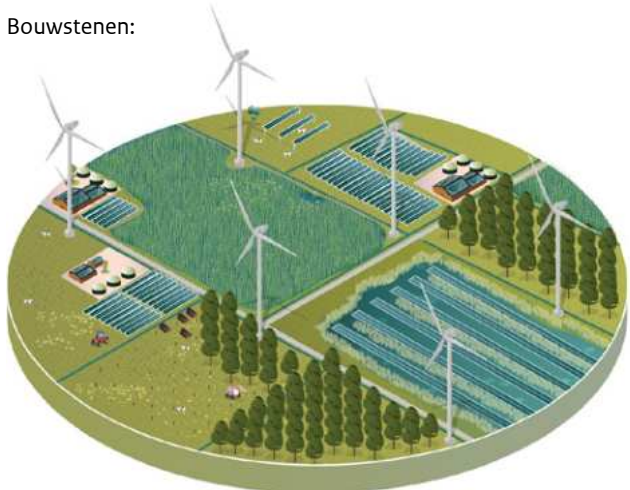
Bouwstenen:

2. Energiewetlands

Bij energiewetlands staat energieopwekking centraal als de voornaamste ruimtelijk-economische drager. Het gehele landschap wordt ingezet voor de productie en distributie van energiebronnen, zoals riet- en houtproductie, productie van isolatiemateriaal zoals lisdodden, houtige biomassa en de opwekking van wind- en zonne-energie. Maar het landschap is wel multifunctioneel door logische combinaties met ecologische functies en natuurontwikkeling, bijvoorbeeld als vernatting gecombineerd wordt met energieopwekking. Dit type concept is denkbaar in gebieden die sterk vernat moeten worden en daardoor weinig ruimte laten voor agrarische functies. Energieopwekking biedt dan een alternatief verdienmodel. Deze kansen zijn wel heel specifiek en vragen daarom om maatwerk. Zo veranderen zonnepanelen het lichtklimaat zodanig dat daaronder natuur en landbouw niet echt mogelijk zijn. Maar slim geplaatst kunnen ze wel veel schoon water leveren, aan het grondwatersysteem en aan natuur of teelten direct benedenstreams.

Bouwstenen:

3. Natuurlijk recreatielandschap

In een recreatielandschap is recreatie de centrale ruimtelijke economische drager. Het landschap is ontworpen om verschillende type recreatieve activiteiten te faciliteren. Hierbij kan gedacht worden aan wandelen, fietsen, kanoën en voorzieningen voor verblijfsrecreatie. Het natuurlijke landschap en het cultureel erfgoed vormen het decor voor het recreatieve gebruik. Dit landschap kan verstoringsdruk van recreatie op de natuur wegnemen uit de aangrenzende natuurkern. Daar kunnen dan de meest verstoringsgevoelige dieren hun levenscyclus ongestoord doormaken, waardoor (internationale) beschermingsdoelen binnen bereik komen.

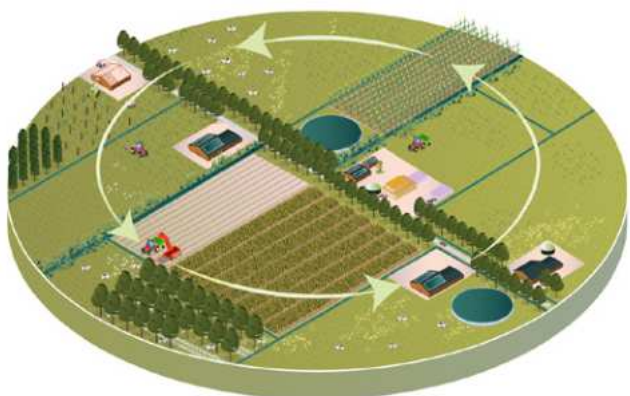
Bouwstenen:

4. Kringlooplandbouw (gangbare landbouw van de toekomst)

Kringlooplandbouw is een duurzame vorm van landbouw waarbij de nadruk ligt op het creëren van een gesloten kringloop van grondstoffen, nutriënten en energie, waarbij de hoeveelheid afval wordt geminimaliseerd en het hergebruik van grondstoffen binnen de landbouwcyclus worden gemaximaliseerd. In het kader van deze handreiking wordt kringlooplandbouw als de nieuwe vorm van gangbare landbouw gezien, dit in overeenstemming met de 'Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden' van LNV, 2018. De landbouw is in dit concept de dominante landgebruiksfunctie en economische drager van het gebied. De kringloopgedachte strekt zich vooralsnog niet uit tot het water: er kan dus sprake blijven van veel waterafvoer en wateraanvoer. Doorspoelregimes liggen niet in de rede want hinderen het hergebruik.

Bouwstenen:

5. Klimaatreservaat

Een klimaatreservaat is een gebied dat volledig is ingericht om bij te dragen aan het mitigeren van de effecten van klimaatverandering. Bijvoorbeeld door het vastleggen van CO₂ in houtige biomassa (of beter nog: in veen), het vasthouden van water, het verbeteren van de water- en luchtkwaliteit etc. Een voorbeeld hiervan is het doelbewust vernatten van gebieden om de natuurlijke sponswerking van het landschap te herstellen. Op deze manier helpt het klimaatreservaat niet alleen om lokale droogteschade te verminderen, maar draagt het ook bij aan bredere klimaatmitigatie, zowel binnen het gebied zelf als daarbuiten. Combinaties met natuur en energie zijn kansrijk maar vergen maatwerk en leggen specifieke beperkingen op. Zo kunnen windmolens minder goed samengaan met bepaalde vogelsoorten en bijvoorbeeld vleermuizen. De gebieden kunnen daarnaast als compensatiegebied dienen om de (ecologische) impact van de intensivering van functies (bv. wonen, verstedelijking) in nabijgelegen regio's te compenseren.

Bouwstenen:

6. Landbouwinclusieve natuur

In landbouwinclusieve natuurgebieden gaan natuurontwikkeling en zeer extensieve vormen van landbouw hand in hand. Dit bevordert de biodiversiteit en behoudt tegelijkertijd de agrarische functie van het gebied, zij het in een andere vorm. Door middel van het creëren van groenblauwe dooradering in het gebied ontstaan er waardevolle ecosystemen, waarin zowel nieuwe vormen van landbouw als de natuur kunnen gedijen. Denkbare vormen van landbouw hierin zijn (zeer) extensieve beweiding en hout- en riet-oogst. Een duidelijk voorbeeld van dit type zijn veel cultuurhistorische landschappen van voor de tweede wereldoorlog (half-natuurlijke landschappen).

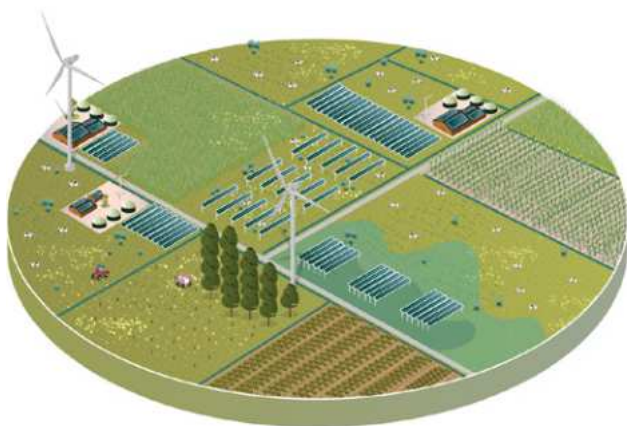
Bouwstenen:

7. Agro-energielandschap in combinatie met veeteelt

Binnen dit landschap worden agrarische activiteiten gecombineerd met energieproductie. Voorbeelden hiervan zijn de productie van biogas door het verwerken van mest in vergisters op het erf, of de combinatie van zonnepanelen op natte percelen met beweiding. In tegenstelling tot Energielandschappen, is de energie-component in dit type landschap kleiner en aanvullend op het agrarisch verdienmodel.

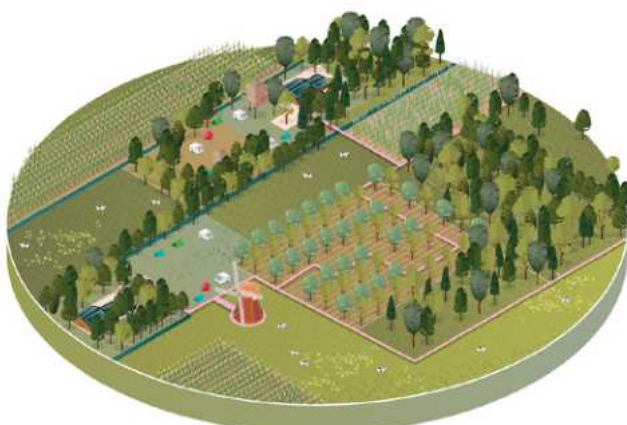
Bouwstenen:

8. Agrotourisme

In agrotouristische gebieden wordt landbouw niet alleen benut voor voedselproductie, maar wordt het ook benut als recreatieve bestemming. Dit betekent een verbreding van de agrarische activiteiten en het verdienmodel. Denk aan nevenfuncties als rondleidingen en educatie, pluktuinen, kamperen bij de boer, b&b en kleinschalig overnachten, en productie en verkoop van streekproducten. Ook het agrarisch cultureel erfgoed, zoals oude monumentale boerderijen of molens, maakt deel uit van de recreatieve aantrekkingskracht van het gebied. De aantrekkelijkheid van dit model zit in de diversiteit van functies in een groene, landschappelijke en cultuurhistorische omgeving die bezoekers aantrekt. Het gebruik van zware landbouwmachines en -hulpstoffen is veel minder dan in de gangbare landbouw, waardoor de principes van water en bodem sturend makkelijker benaderd worden.

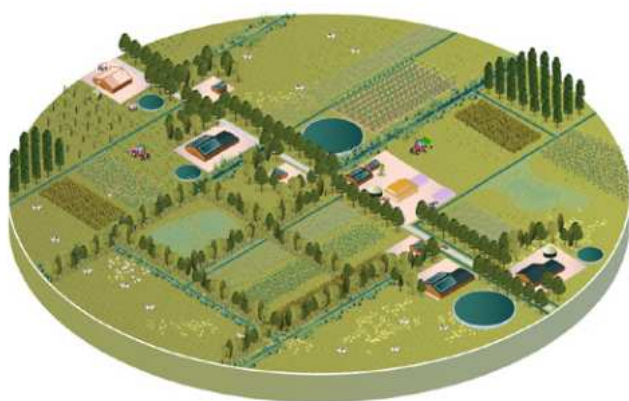
Bouwstenen:

9. Extensieve landbouw / natuurinclusieve landbouw

Bij natuurinclusieve landbouw worden ecologische principes geïntegreerd in de landbouw om de biodiversiteit te bevorderen en de impact op het milieu te reduceren. Binnen dit concept vertaalt dat zich in kleinschalige boerderijen en productiecollectieven van boeren en burgers (herenboeren). Het extensieve en kleinschalige agrarische landgebruik speelt nadrukkelijk een rol in de landschapsverzorging en behoud en ontwikkeling van natuur, recreatiegebieden, en het cultuurlandschap met zijn cultuurhistorische waarden. In dit type concept is het denkbaar dat het aantal boeren in een gebied toeneemt, terwijl de schaal van de agrarische activiteiten juist kleiner wordt. Het gebruik van zware landbouwmachines en -hulpstoffen is veel minder dan in de gangbare landbouw, waardoor de principes van water en bodem sturend makkelijker benaderd worden. Dit in combinatie met terughoudende bemesting en vermindering van het gebruik van bestrijdingsmiddelen.

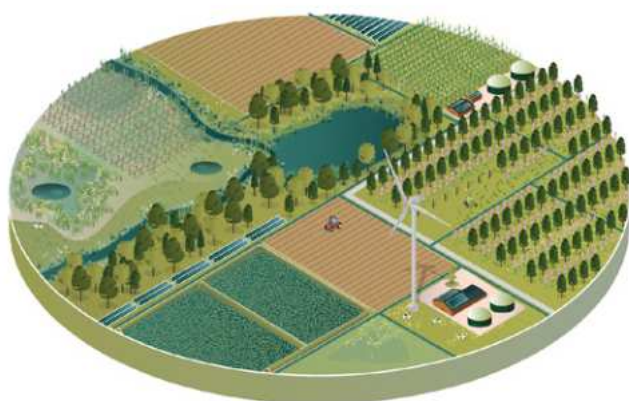
Bouwstenen:

10. Klimaatadaptieve landbouw

Klimaatadaptieve landbouwgebieden zijn volledig ingericht om zich aan te passen aan de veranderende klimatologische omstandigheden, zoals droogte, overstromingen, verzilting en veranderende temperatuurpatronen. Hierbij kan gedacht worden aan het creëren van waterbuffers die kunnen worden ingezet in tijden van droogte, of het toepassen van zilte teelt en aquacultuur in natte gebieden en/of gebieden die te maken hebben met verzilting. De agrarische productieve functie blijft behouden, maar maakt een radicale omslag door veranderende omstandigheden vanuit bodem en water. Nieuwe verdienmodellen met nieuwe (bv. natte of zilte) teelten, energie en nevenactiviteiten en waterdiensten zoals vasthouden en bergen, maaiveld daling stoppen, vormen de basis voor de inrichting van het landschap.

Bouwstenen:

6. Inrichtingsmaatregelen en instrumenten

In dit hoofdstuk wordt een set van inrichtingsmaatregelen gepresenteerd, gegroepeerd per opgave. Het is een allesomvattend keuzemenu. Om tot een makkelijke keuze tussen de bouwstenen te kunnen komen is de systematiek van Hoofdstuk 5 van toepassing. Daarin worden opgaven geprioriteerd zodat een herleidbare keuze gemaakt kan worden.

De set is ontwikkeld binnen het ontwerpend onderzoek in drie studiegebieden. Dit betekent dat de set primair voor de specifieke opgaven en landschappelijke context van de drie studiegebieden is ontwikkeld. De set is dus niet per definitie compleet of uitputtend en één-op-één toepasbaar voor alle gebieden en landschapstypen in Nederland. En worden vaak gevormd door combinaties tussen verschillende inrichtingsmaatregelen. Om toch tot een brede toepasbaarheid van de inrichtingsmaatregelen te komen zijn ze in dit hoofdstuk losgehaald uit de context van de studiegebieden en uitgebreid met instrumenten. Hierdoor is er een waardevolle en inspirerende set maatregelen ontstaan voor een veelheid aan opgaven die in veel overgangsgebieden in Nederland spelen.

Voor het overzicht zijn de inrichtingsmaatregelen verdeeld in een aantal categorieën. Deze categorieën sluiten aan bij veelvoorkomende opgaven in het landelijk gebied:

1. Water, ecologie en biodiversiteit
2. Productief landschap
3. Energie
4. Transformatie & ontwikkeling erf
5. Stad-land verbindingen
6. Recreatieve voorzieningen
7. Routes en netwerken

Per categorie worden de inrichtingsmaatregelen verbeeld en toegelicht. Per maatregel wordt daarnaast toegelicht welke instrumenten kunnen worden ingezet om een maatregelen te realiseren, op welk bodemtype de maatregelen van toepassing is (zand, klei, veen), welke schaal de maatregel als ingreep in het landschap heeft, en hoe de maatregel scoort ten aanzien van de nationale doelen voor bodem en water (zie ook Hoofdstuk 3.).

Bijdrage aan opgaven bodem, water, en biodiversiteit

Voor elke inrichtingsmaatregel is een toets gedaan in hoeverre er een bijdrage wordt geleverd aan bodem, water en biodiversiteit. Daarbij is in algemene zin de bestaande situatie van het landelijk gebied vergeleken met de voorgestelde maatregelen. Gekeken is vervolgens hoe de maatregelen scoren op:

- water vasthouden
- extremen in weer opgaven
- schoner water en schonere lucht
- beperken bodemdaling en CO₂ emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- versterken van natuurnetwerken

Zie ook de toelichting in het kader hieronder.

De visualisaties bij de bouwstenen zijn conceptueel van aard, niet op schaal getekend, en niet gedetailleerd uitgewerkt op het niveau van individuele percelen.

● Water vasthouden

Kan het waterpeil oplopen in natte perioden? Kan er een watervoorraad opgebouwd voor droge perioden?

● Extremen in weer opvangen

Kan er extra water worden vastgehouden wanneer er benedenstrooms wateroverlast dreigt? Kan droogte een tijdlang worden doorstaan?

● Schoner water en schonere lucht

Lekken er (voedings)stoffen weg naar de lucht en het oppervlaktewater die daar voor problemen zorgen?

● Beperken bodemdaling + Co₂-emissies

Wordt de afbraak van veen / organische stof zoveel mogelijk voorkomen? (= hoge grondwaterpeilen)

● Biodiversiteit in water, bodem en landschap

Wordt ter plekke een hoge biodiversiteit bereikt?

● Versterken natuurnetwerken

Wordt een (ruimtelijke) bijdrage geleverd aan natuurherstel van omgeving?

Toelichting op opbouw en uitwerking inrichtingsmaatregelen

Deze balk geeft het nummer van de inrichtingsmaatregel weer en bij welk thema de inrichtingsmaatregel hoort. ->

1

Naam van de inrichtingsmaatregel

Bondige beschrijving van de inrichtingsmaatregel

Op deze plek staat een uitsnede van het landschap met daarin een voorbeeld uitwerking van de inrichtingsmaatregel.

Elke inrichtingsmaatregel is beoordeeld op de mate van bijdrage aan opgaven bodem, water, en biodiversiteit, t.o.v. de huidige situatie.

Mogelijke bodemtypes van de inrichtingsmaatregel

Schaal van de inrichtingsmaatregel

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Per inrichtingsmaatregel worden verschillende mogelijke instrumenten beschreven.

Bouwstenen*

Water, ecologie, biodiversiteit

Productief landschap

*De visualisaties bij de bouwstenen zijn conceptueel van aard, niet op schaal getekend, en niet gedetailleerd uitgewerkt op het niveau van individuele percelen.

 Energie

 Transformatie & ontwikkeling

 Stad-land verbinding

 Recreatieve functies

 Recreatieve routes

Deze matrix toont hoe de verschillende bouwstenen met inrichtingsmaatregelen zich verhouden tot bodem- en watertypen en tot verschillende (archteypische) regionale ontwikkelprofielen. De matrix wordt ook toegepast in de Handreiking Biobased Verbouwen en de Handreiking Groenblauwe Dooradering. Hierdoor worden de verbanden tussen de verschillende handreikingen duidelijk.

Matrix inrichtingsmaatregelen

	Regionaal ontwikkelprofiel	
Bodem & watersysteem	Productief agrarisch landschap met basiskwaliteit natuur	Stadsranden / Woonlandschap
Klei		
Zand		
Veen		

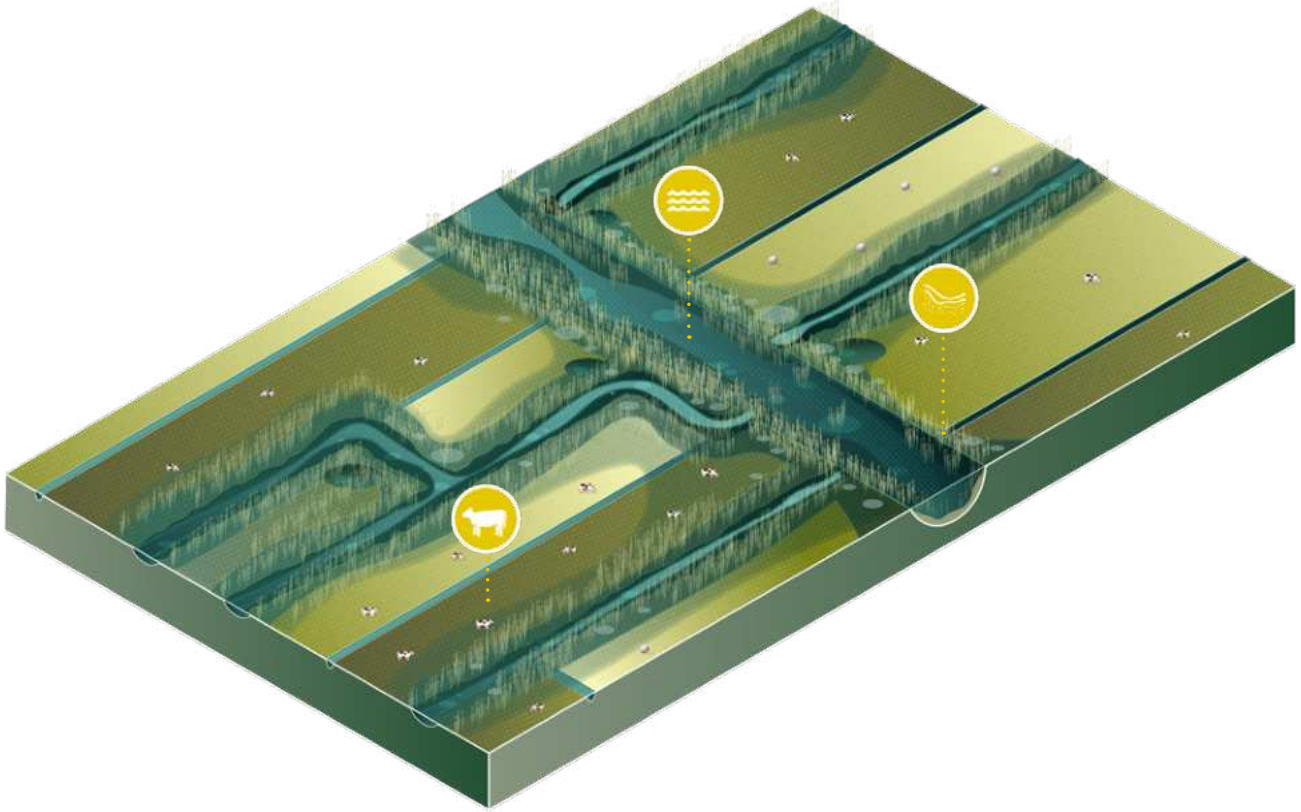
Productief agrarisch landschap met ecosysteem-diensten	Recreatief aantrekkelijk landschap / Zorglandschap

Water, ecologie, biodiversiteit

Natuurvriendelijke oevers i.c.m. melkveehouderij (natuurlijker fluctuerende peilen voorwaarde)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

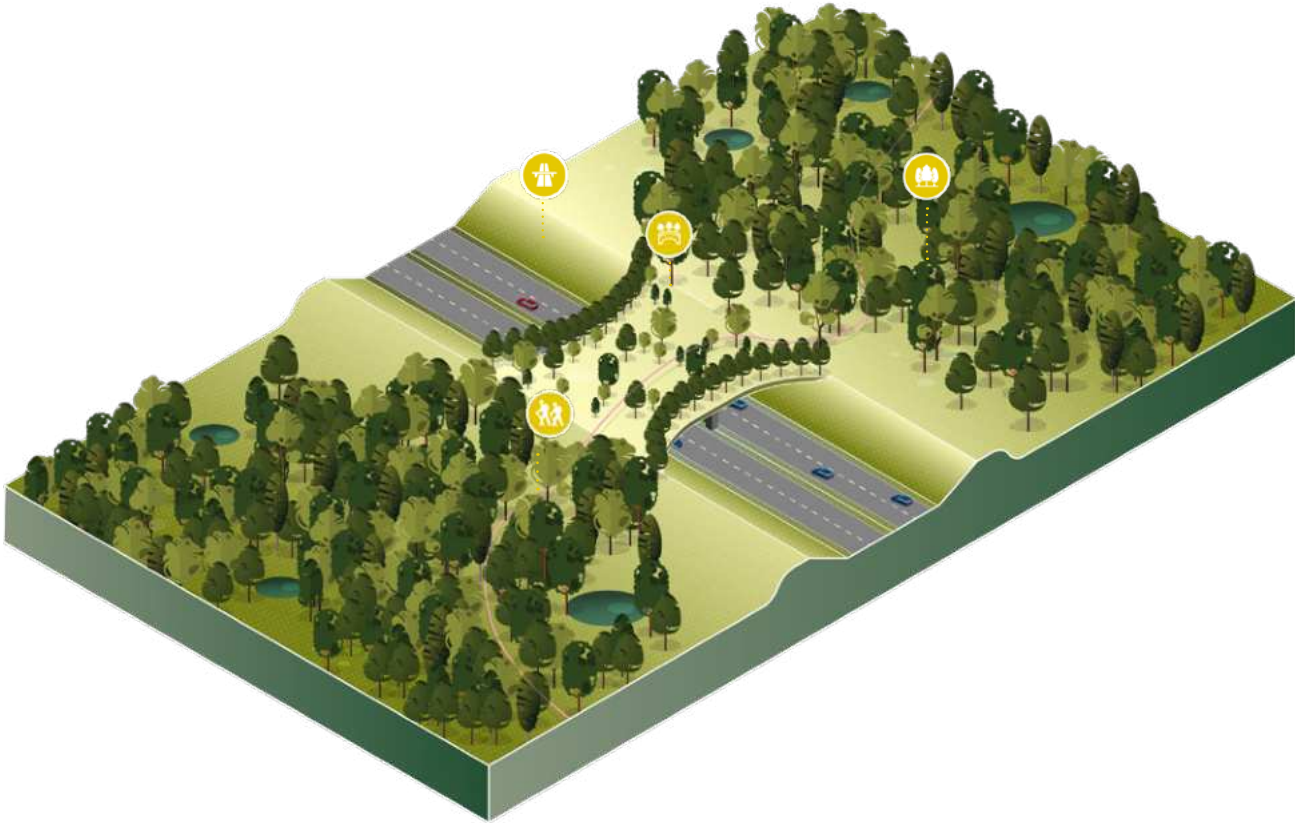
- ANLb (beheer)
- SKNL (inrichting en functieverandering)
- fondsvorming

Juridisch

- Peilbesluit
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (werkingsgebied natuurvriendelijke oevers)
- Combinatie omgevingsvisie-fondsvorming

Ecoduct over weg of spoor

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

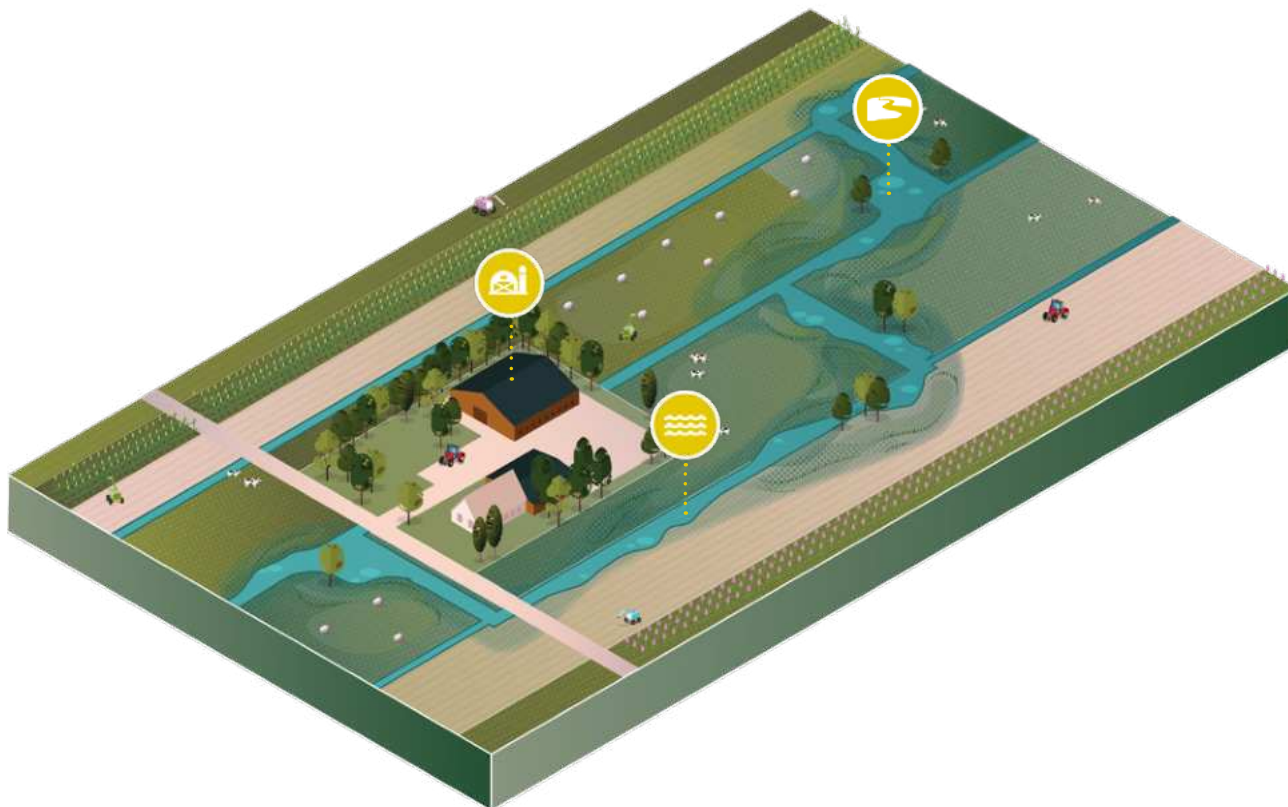
- SKNL (inrichting en functieverandering)
- fondsvorming

Juridisch

- Omgevingsvergunning voor bouwen op basis van een wijziging van het omgevingsplan/projectbesluit
- Zo nodig, wijzigen omgevingsplan

Vertraagde afvoer van water

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ○ ● ● Water vasthouden
- ● ● ● Extremen in weer opvangen
- ○ ○ ● Schoner water en schonere lucht
- ○ ○ ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ○ ○ ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ○ ○ ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- SKNL (inrichting en functieverandering)
- Fondsvorming (klimaatmaatregelen)

Juridisch

- Waterschapsverordening (peilbesluit)
- Wijzigen omgevingsplan (werkingsgebied waterberging/natuurvriendelijke oevers)
- Combinatie omgevingsvisie-fondsvorming

Waterlandgoed, zuivering en berging

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- Verdienmodel door inzet ANLb en catalogus Groenblauwe diensten (beheer), SKNL (inrichting en functieverandering) en Erfgoeddeal
- Niet-productieve investeringsregelingen (GLB)
- Fondsvorming
- Belastingvoordeel indien het landgoed onder de NSW gerangschikt is/wordt

Juridisch

- Waterschapsverordening (peilbesluit)
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (diverse nieuwe activiteiten en werkingsgebieden)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Aanplant van bossen, houtsingels en lanen (evt. voor productie hout)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ○ ○ ● Water vasthouden
- ● ● ● Extremen in weer opvangen
- ● ● ● Schoner water en schonere lucht
- ○ ● ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ● ● ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ● ● ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

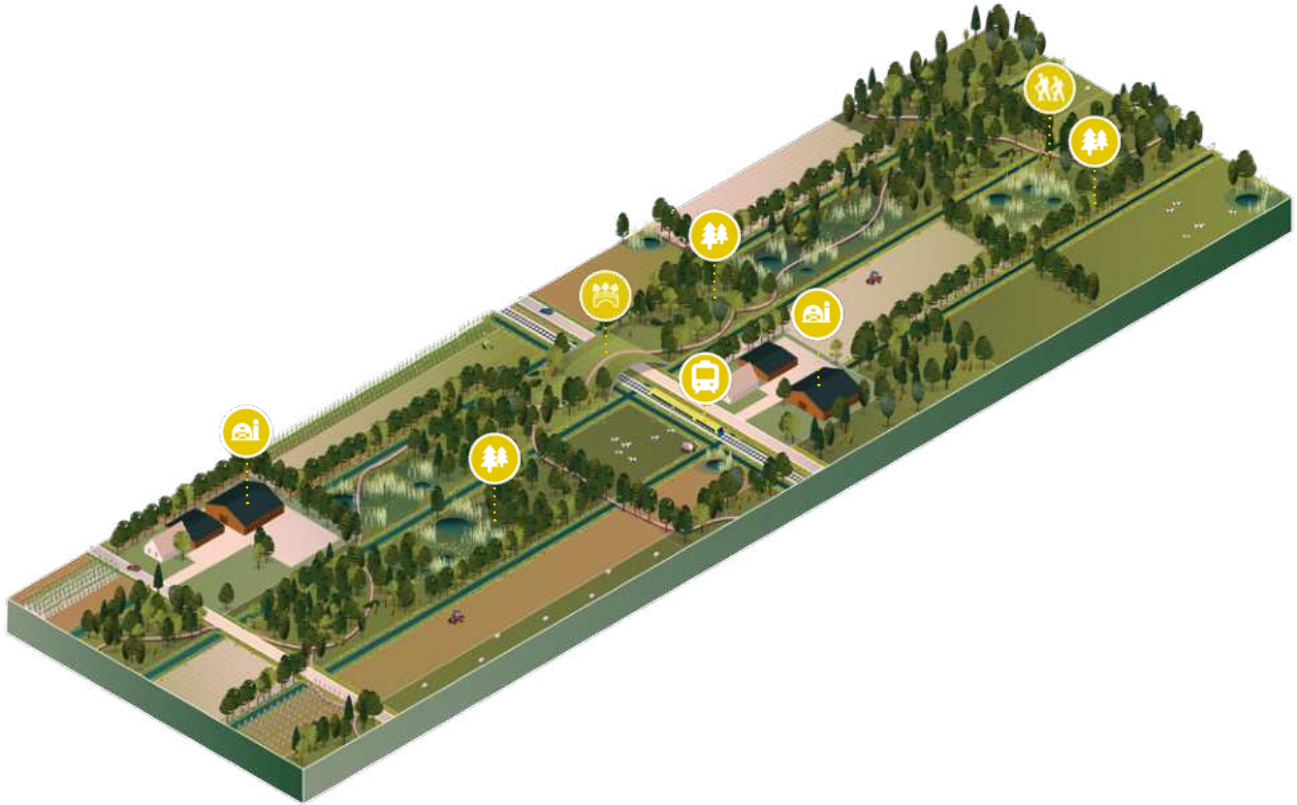
- Productieve investeringsregelingen (GLB)
- SKNL (inrichting en functieverandering)
- Fondsvorming
- Bosbouwvrijstelling

Juridisch

- wijzigen omgevingsplan
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Ecologisch lint, inclusief ecopassages over barrières zoals weg en spoor

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

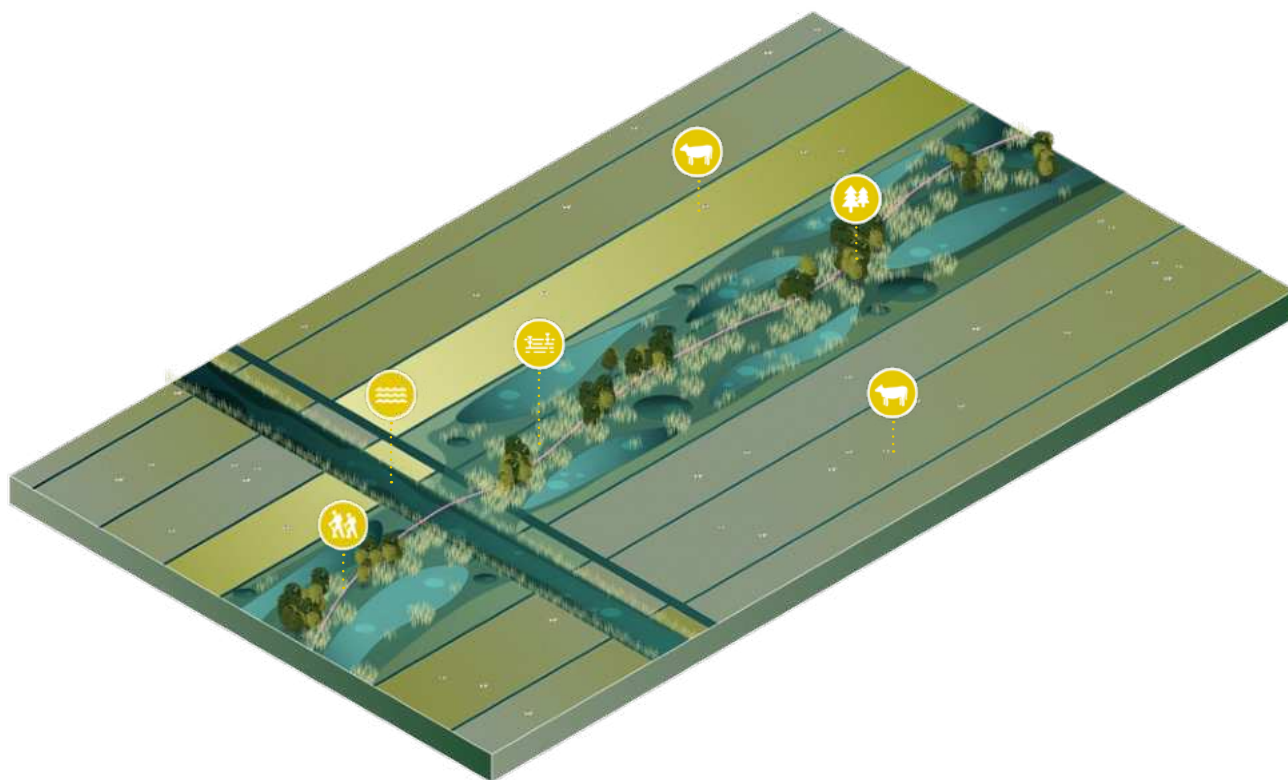
- ANLb (beheer)
- SKNL (inrichting en functieverandering)
- fondsvorming

Juridisch

- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (diverse nieuwe activiteiten en werkingsgebieden)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Ecologische verbindingszone (stroken bos, wetland en bloemrijke vochtige hooilanden)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

○ ○ ● ●	Water vasthouden
○ ○ ● ●	Extremen in weer opvangen
○ ○ ● ●	Schoner water en schonere lucht
○ ○ ● ●	Beperken bodemdaling + CO ₂ -emissies
○ ○ ● ●	Biodiversiteit in water, bodem en landschap
○ ○ ● ●	Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

	Zand
	Klei
	Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

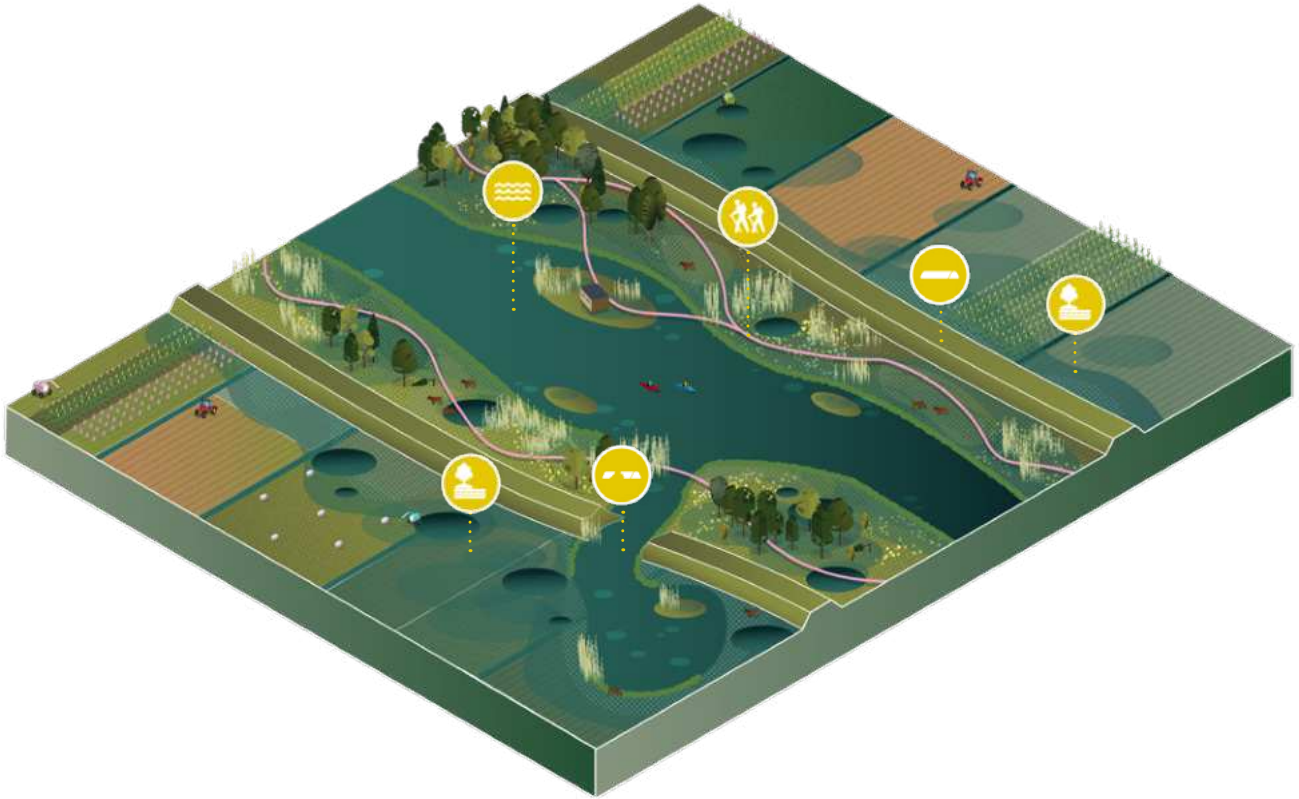
- ANLb (beheer) of SNL (afhankelijk van de beheerder)
- SKNL (inrichting en functieverandering)
- fondsvorming

Juridisch

- Peilbesluit
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (diverse nieuwe activiteiten en werkingsgebieden)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Inundatiegebieden langs watergang

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ○ ● ● Water vasthouden
- ● ● ● Extremen in weer opvangen
- ○ ● ● Schoner water en schonere lucht
- ○ ○ ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ○ ● ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ○ ● ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

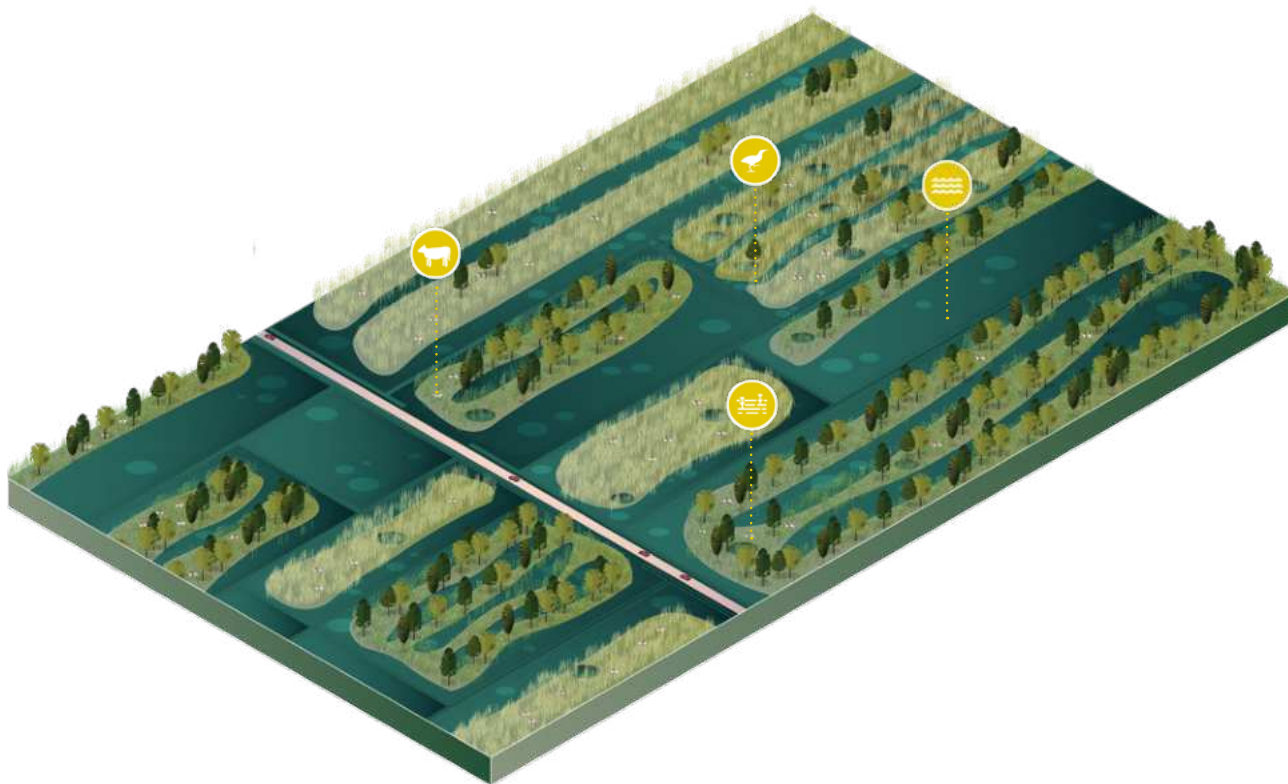
- SKNL (inrichting en functieverandering)

Juridisch

- Waterschapsverordening, Peilbesluit
- Wijzigen omgevingsplan (diverse nieuwe activiteiten en werkingsgebieden)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Vernatting en wetlandontwikkeling

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

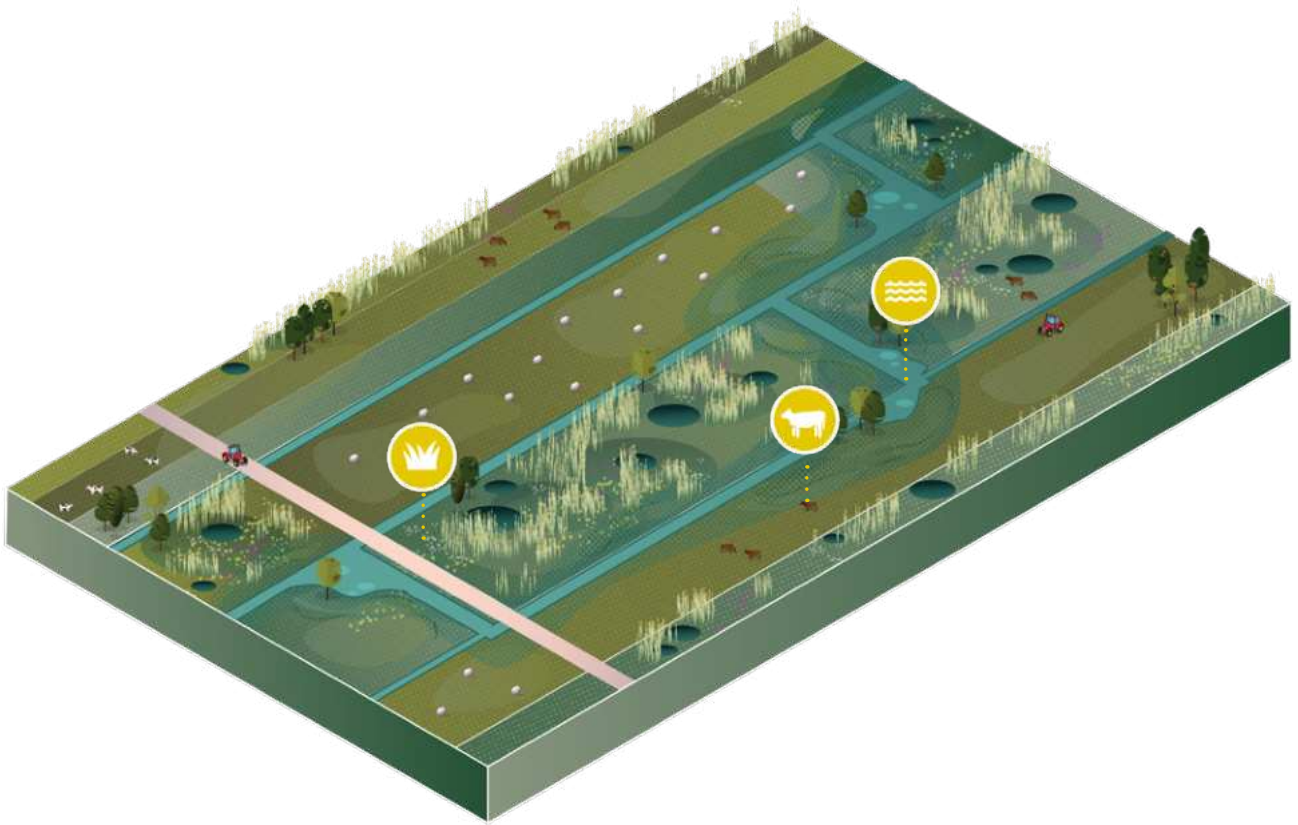
- Niet-productieve investeringsregelingen
- ANLb (beheer, na aanleg)
- SKNL (inrichting en functieverandering)
- fondsvorming

Juridisch

- Waterschapsverordening, Peilbesluit
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (diverse nieuwe activiteiten en werkingsgebieden)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Natte hooilanden

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

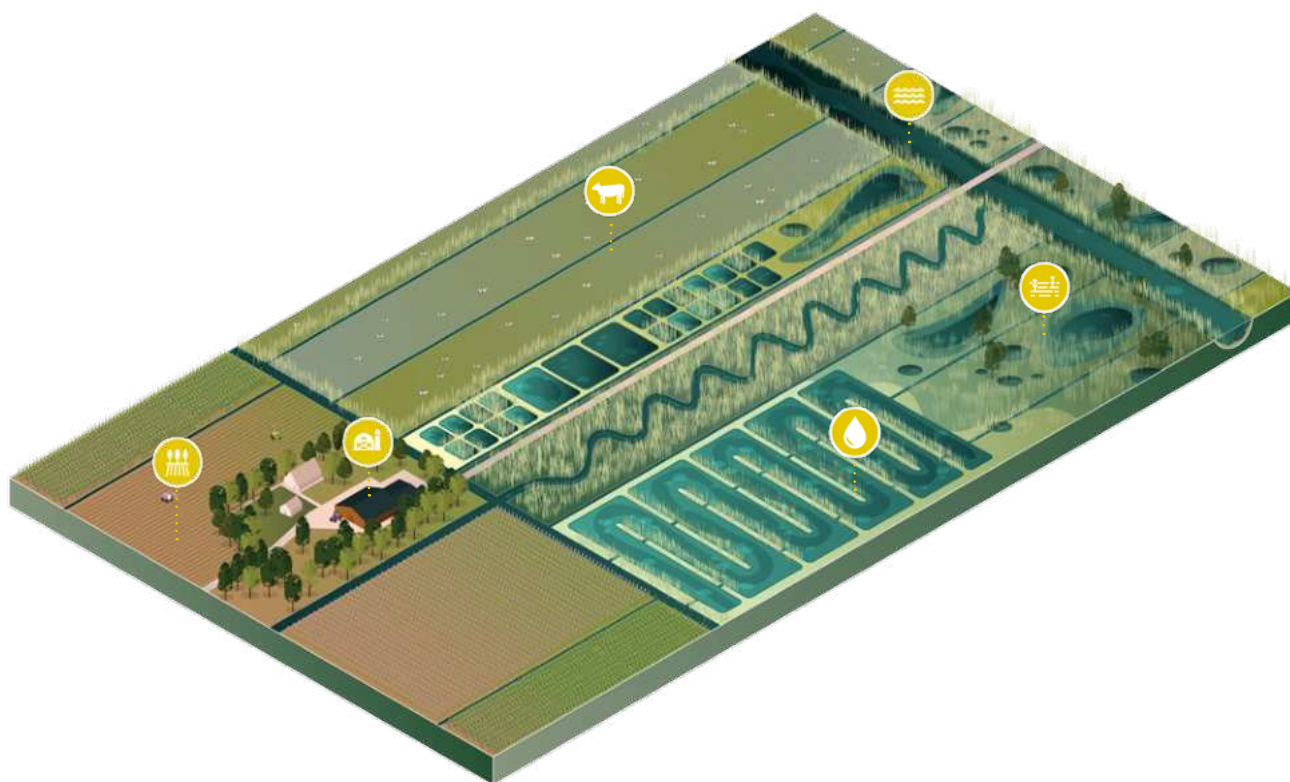
- Niet-productieve investeringsregelingen
- ANLb (beheer)

Juridisch

- Waterschapsverordening (peilbesluit)
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (extensief agrarisch beheer als activiteit)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Natte natuur, waterberging- en zuivering (i.c.m. bloemrijke hooilanden)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ● ● ● ● Water vasthouden
- ● ● ● ● Extremen in weer opvangen
- ● ● ● ● Schoner water en schonere lucht
- ○ ● ● ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ● ● ● ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ● ● ● ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

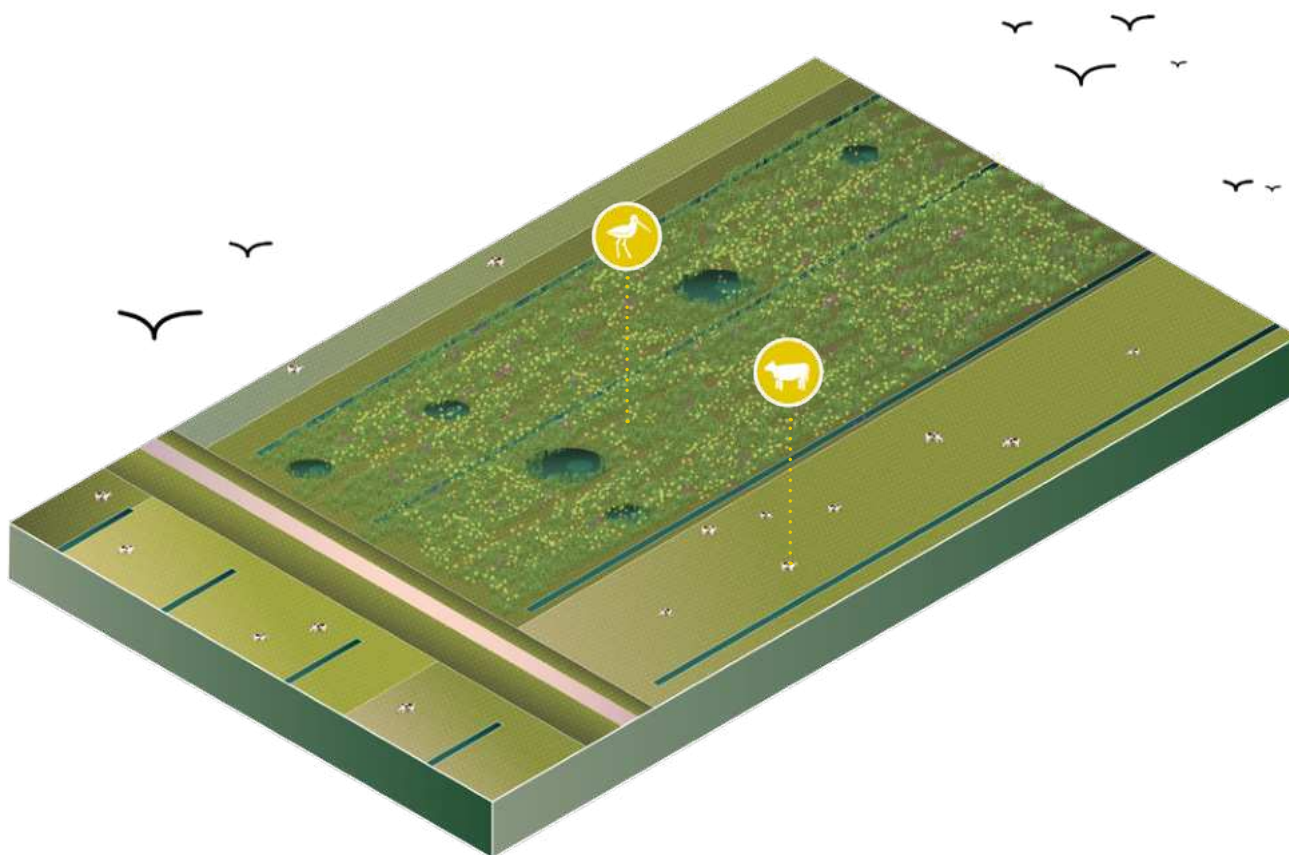
- Niet-productieve investeringsregelingen
- ANLb (beheer)
- SKNL (inrichting en functieverandering)

Juridisch

- Waterschapsverordening, Peilbesluit
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (extensief agrarisch gebruik, meervoudig ruimtegebruik)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Weidevogelgebied

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ○ ○ ● Water vasthouden
- ○ ● ● Extremen in weer opvangen
- ● ● ● Schoner water en schonere lucht
- ○ ● ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ● ● ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ● ● ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veer

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

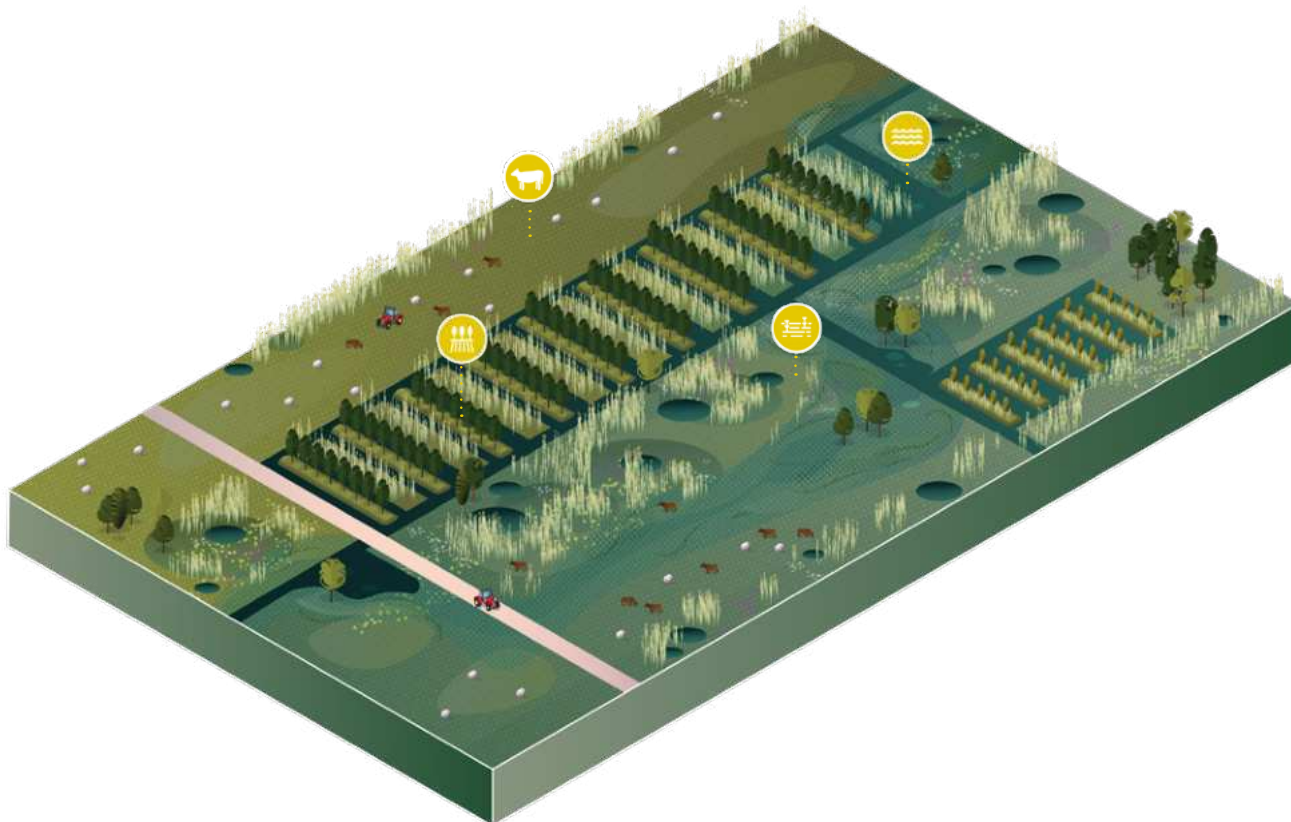
- ANLb (beheer)
- fondsvorming

Juridisch

- Peilbesluit, indien hoger grondwaterpeil aan de orde is
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (extensief agrarisch beheer, beschermen soorten)
- Omgevingsvisie (ambitie), desgewenst i.c.m. fondsvorming

Water langer vasthouden (tegen verdroging en verzilting) in combinatie met landbouw op rabatten, natte natuurontwikkeling en extensieve veeteelt

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- ANLb (beheer)
- SKNL (bij omzetten agrarisch gebied naar natuur)
- (Niet-) productieve investeringsregelingen
- Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
- Bosbouwvrijstelling

Juridisch

- Waterschapsverordening (indien hoger grondwaterpeil aan de orde is)
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (extensief agrarisch beheer, beschermen soorten)
- Agroforestry als agrarische activiteit (inclusief oogsten, geen belemmeringen houtkap)
- Omgevingsvisie (ambitie)

Waterbuffers in combinatie met natte natuur en energieopwekking

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- SKNL (bij omzetten agrarisch gebied naar natuur)
- (Niet-) productieve investeringsregelingen
- Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
- SDE++

Juridisch

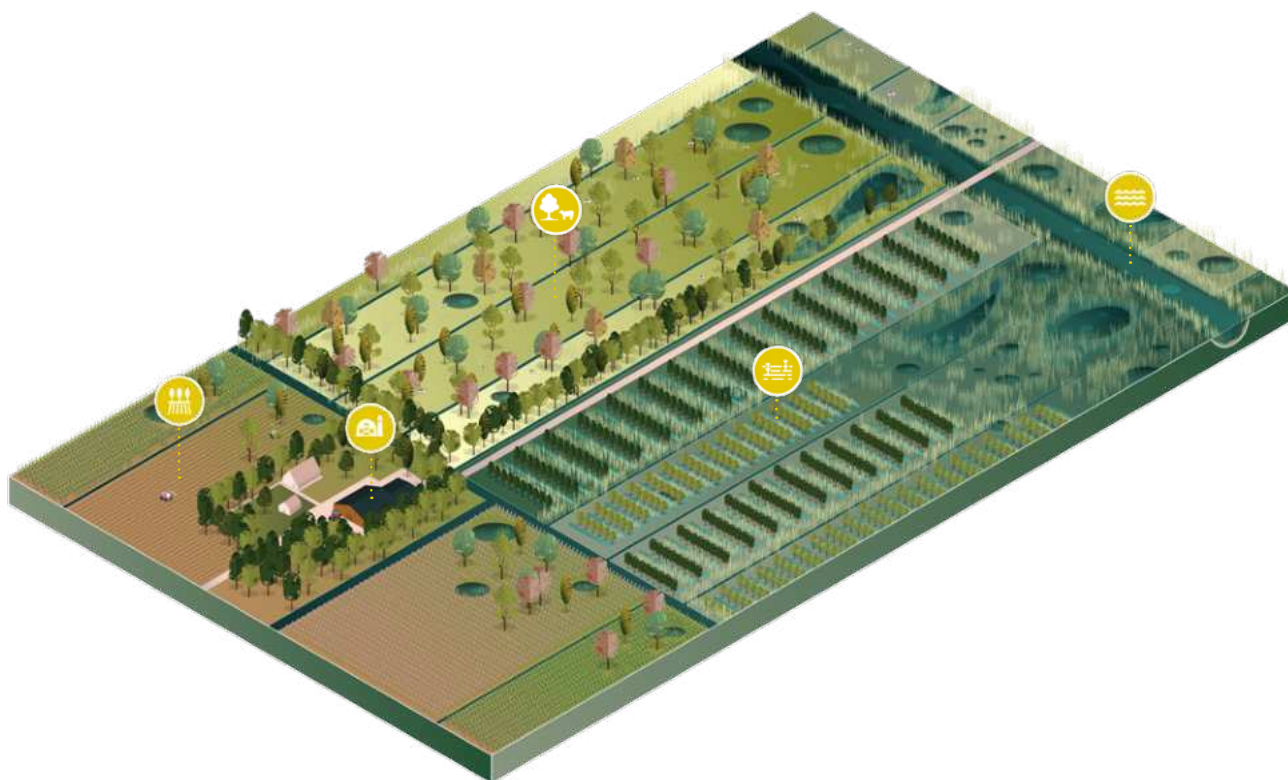
- Peilbesluit waterschap (indien hoger grondwaterpeil aan de orde is)
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (extensief agrarisch beheer, beschermen soorten)
- Agroforestry als agrarische activiteit (inclusief oogsten, geen belemmeringen houtkap)
- Omgevingsvisie (ambitie)

Productief landschap

Natuurinclusieve landbouw (bv. agroforestry, extensieve veehouderij, etc.), i.c.m. vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- (Niet-) productieve investeringsregelingen
- ANLb (beheer)
- Bosbouwvrijstelling

Juridisch

- Peilbesluit, indien hoger grondwaterpeil aan de orde is
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan ten behoeve van:
 - o extensief agrarisch beheer, beschermen van soorten
 - o Agroforestry als agrarische activiteit (inclusief oogsten, geen belemmeringen houtkap)
- Omgevingsvisie (ambitie)

Boerenlandgoed, natuurinclusieve landbouw

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- (Niet-) productieve investeringsregelingen
- ANLb (beheer)
- SKNL (aanleg)
- Belastingvoordeel indien het landgoed onder de NSW gerangschikt is/wordt
- Bosbouwvrijstelling

Juridisch

- Zo nodig wijzigen omgevingsplan ten behoeve van:
 - extensief agrarisch beheer, beschermen van soorten
 - Agroforestry als agrarische activiteit (inclusief oogsten, geen belemmeringen houtkap)
- Omgevingsvisie (ambitie)

Voedselbos/pluktuin/stadslandbouw (i.c.m. lichte vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

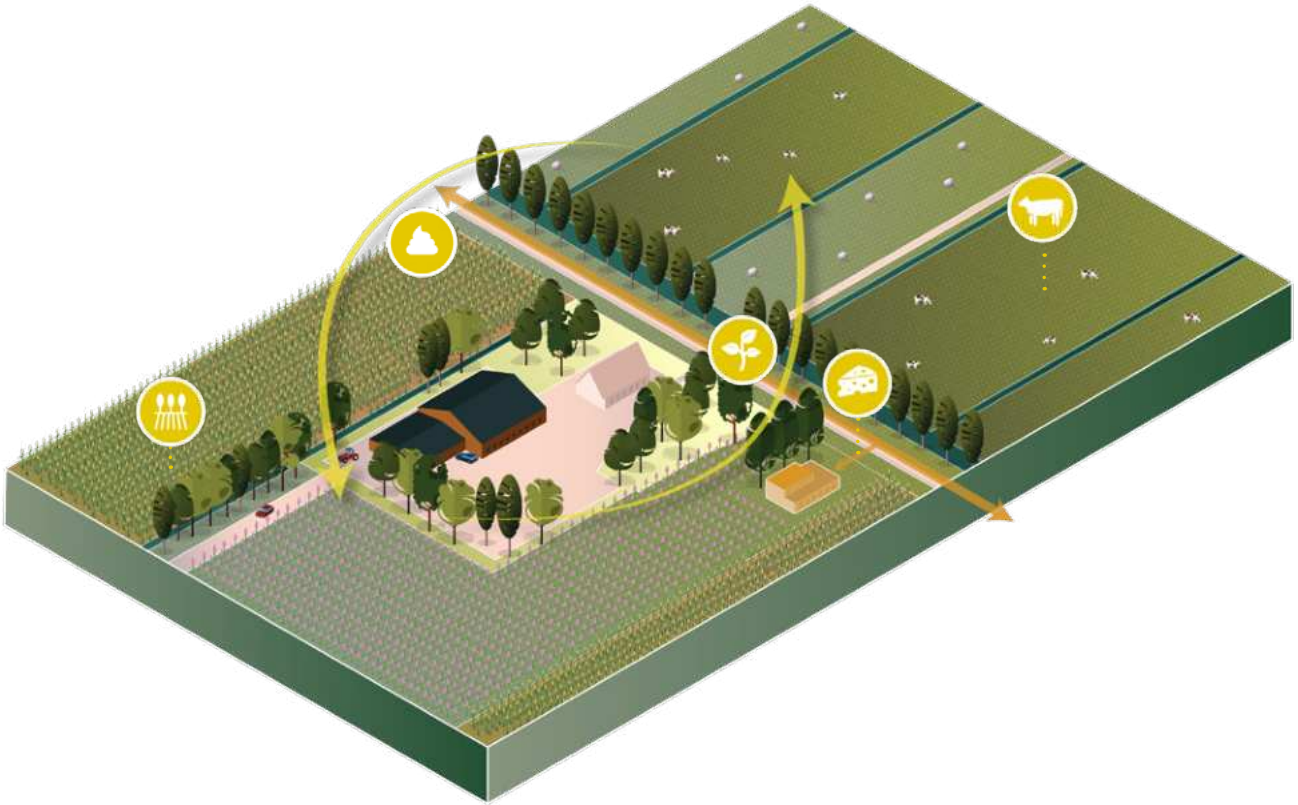
- (Niet-) productieve investeringsregelingen

Juridisch

- Peilbesluit, indien hoger grondwaterpeil aan de orde is
- Zo nodig wijzigen omgevingsplan (specifieke agrarische activiteiten)
- Omgevingsvisie (ambitie)

Circulaire landbouw (bv. extensieve melkveehouderij met agrarisch natuurbeheer)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

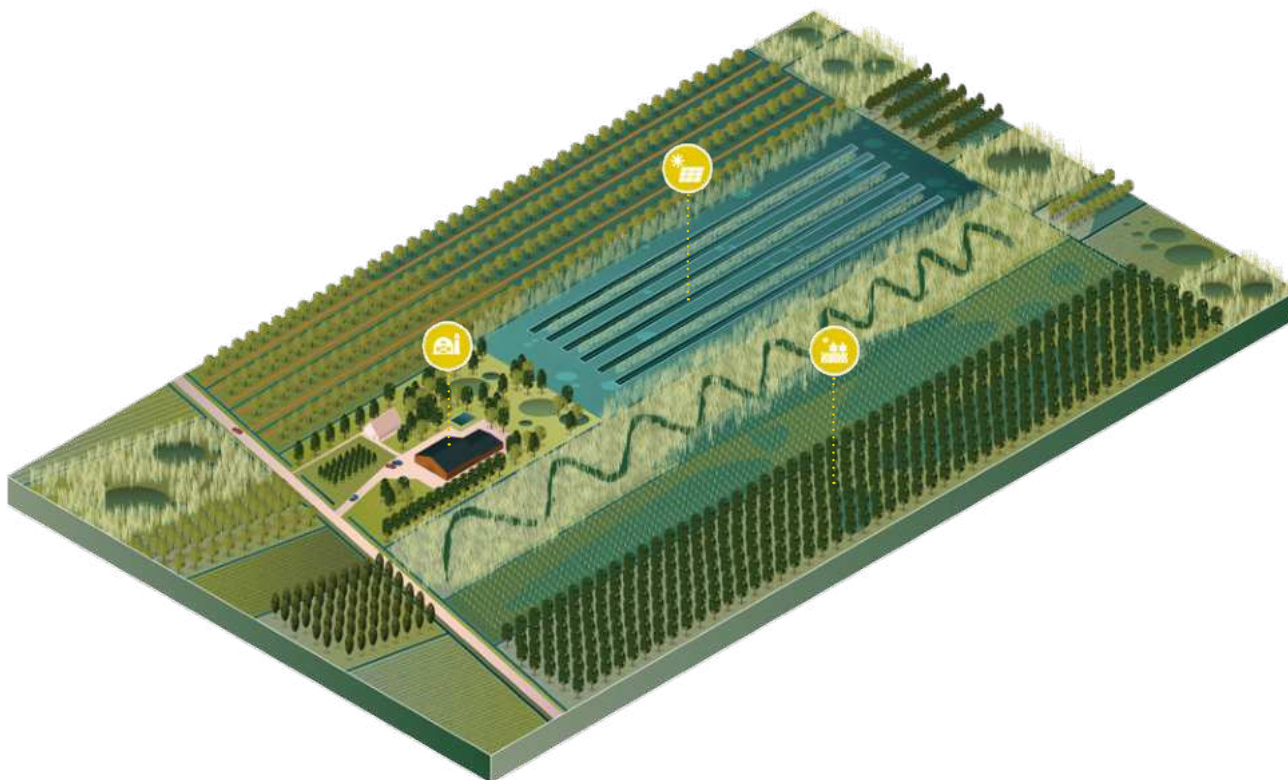
- Productieve investeringsregelingen
- ANLb (mogelijk, indien extensiever agrarisch gebruik)
- Subsidierегeling verduurzaming bedrijfsvoering middels kritische prestatie indicatoren

Juridisch

- Omgevingsvisie (ambitie)

Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernatting

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

m²-ha-km²

Instrumenten:

Financieel:

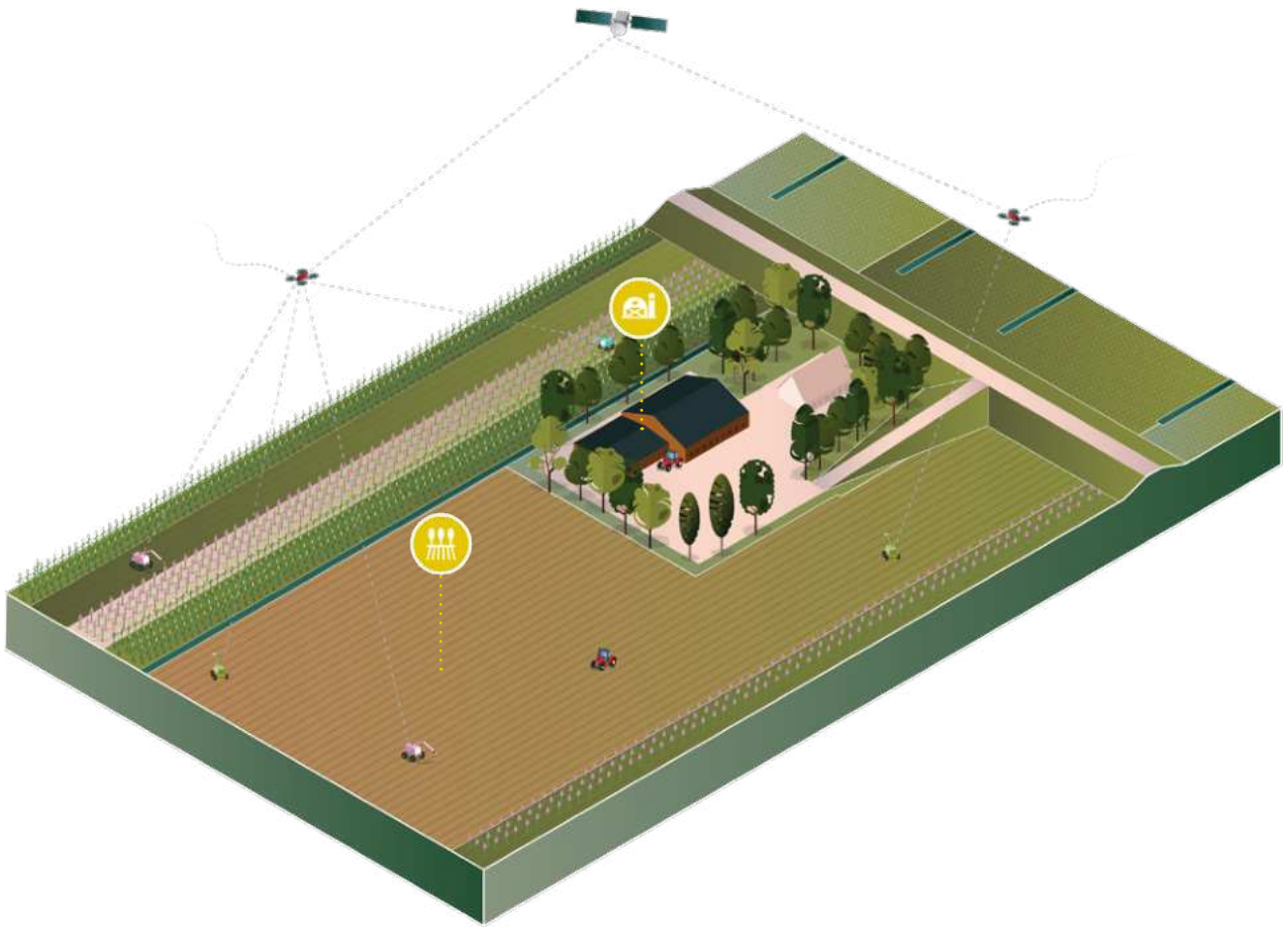
- (Niet-) productieve investeringsregelingen (GLB)
- SDE++

Juridisch

- Peilbesluit, indien hoger grondwaterpeil aan de orde is
- Omgevingsplan (oogsten bos, niet gekoppeld aan belemmeringen houtkap)

Huidig gebruik akkerbouw

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

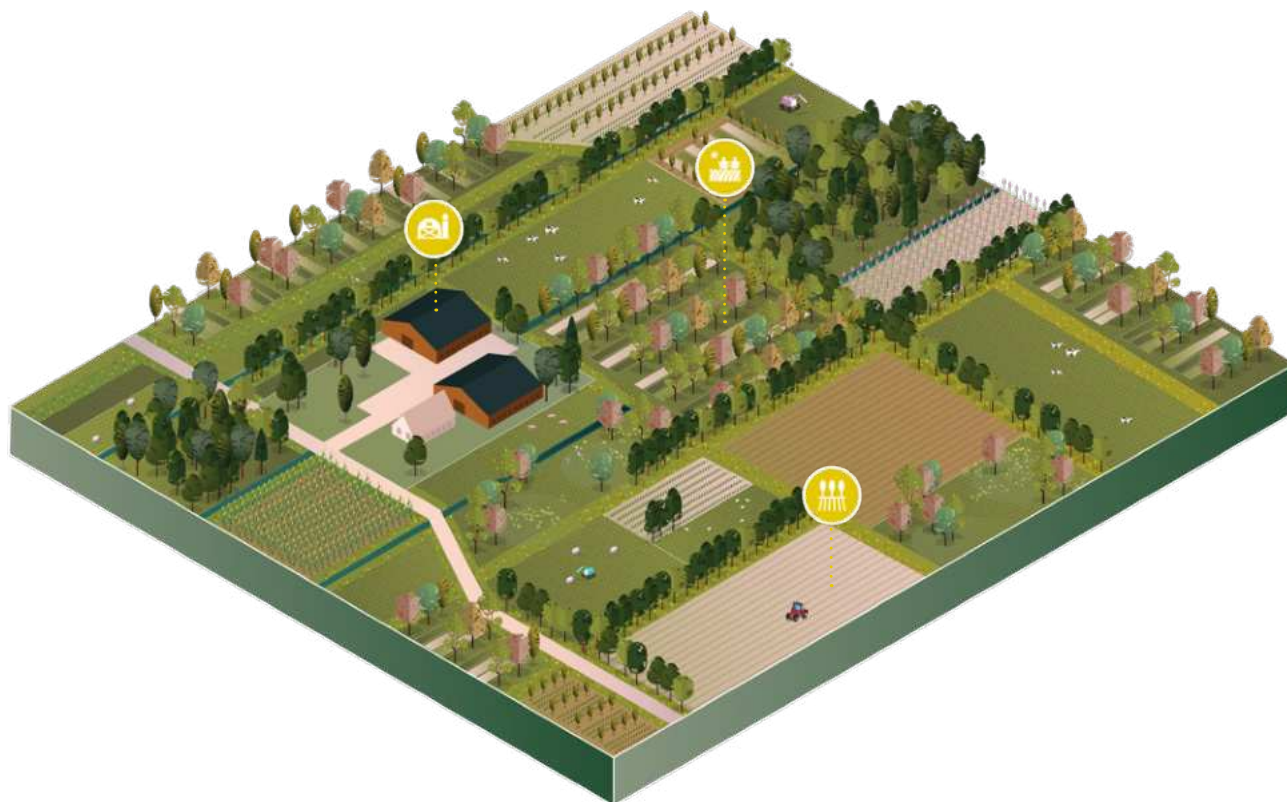
Instrumenten:

Financieel:

- GLB hectarepremie
- Ecoregeling (indien van toepassing, bijvoorbeeld voor randenbeheer)

Productielandgoed biobased bouw materiaal i.c.m. bosaanplant

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

m²-ha-km²

Instrumenten:

Financieel:

- (Niet-) productieve investeringsregelingen (GLB)
- Belastingvoordeel indien het landgoed onder de NSW gerangschikt is/wordt
- Bosbouwregeling

Juridisch

- Omgevingsplan (oogsten bos, niet gekoppeld aan belemmeringen houtkap, activiteit 'landgoed', activiteit beschermen)

Huidig gebruik melkveehouderij

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- GLB hectarepremie, indien van toepassing aangevuld met ecoregeling of ANLb

Zilte teelt (wieren, lamsoor, ziltere varianten van aardappels, wortels en kool)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ○ ● ● Water vasthouden
- ● ● ● Extremen in weer opvangen
- ○ ● ● Schoner water en schonere lucht
- ○ ○ ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ○ ○ ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ○ ○ ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- ANLb (beheer)
- Niet-productieve investeringsregelingen
- Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
- Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadvisering en Educatie (tbv zilte teelten)

Juridisch

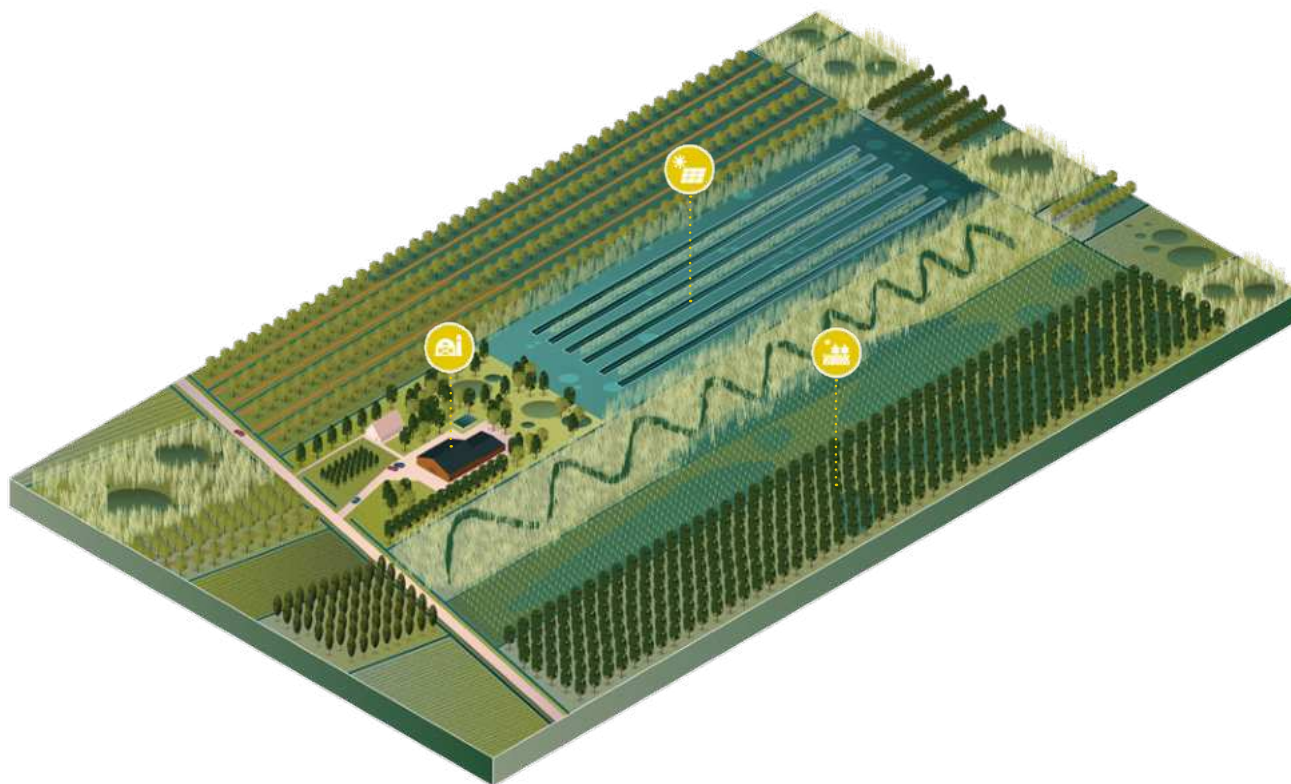
- Omgevingsvisie (ambitie)

Energie

Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernatting

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

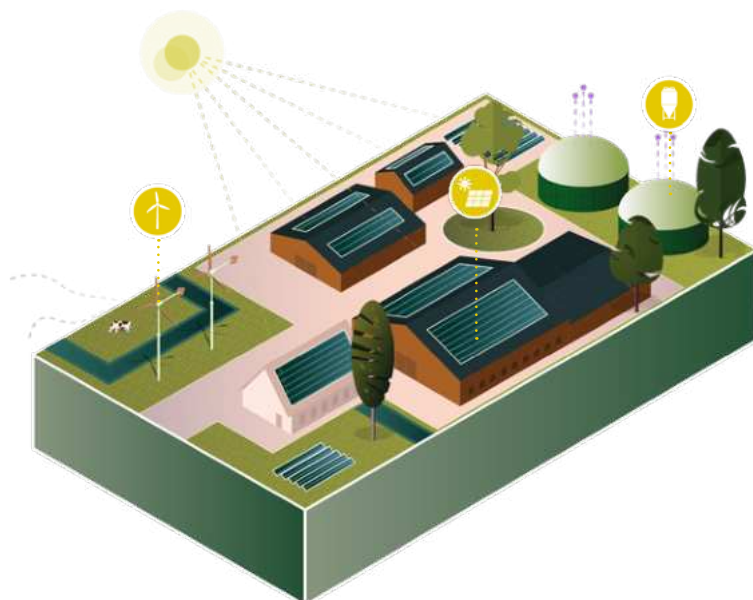
- ANLb (beheer)
- (Niet-) productieve investeringsregelingen
- Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadvisering en Educatie (tbv biobased productie)
- SDE++

Juridisch

- Peilbesluit, indien hoger grondwaterpeil aan de orde is
- Omgevingsplan (oogsten bos, niet gekoppeld aan belemmeringen houtkap, activiteit opwek duurzame energie)
- Omgevingsvisie (ambitie)

Energieopwekking op het erf (zonne- en windenergie, vergisting, etc.), bv. i.c.m. veehouderij, akkerbouw of wetlandontwikkeling

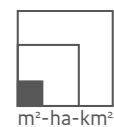
Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- SDE++
- GLB hectarepremie

Juridisch:

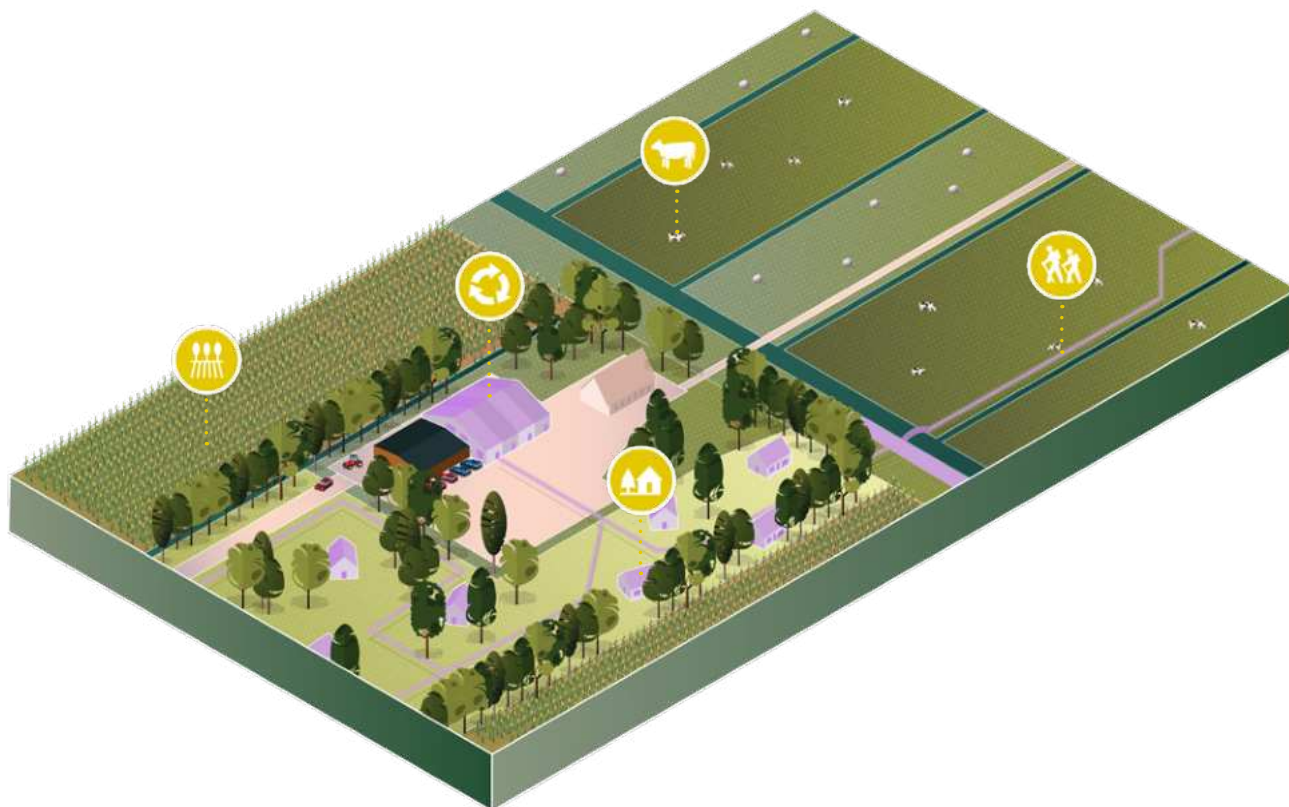
- Activiteiten toestaan/reguleren in omgevingsplan

Transformatie & ontwikkeling erf

Transformatie vrijkomende (agrarische) bebouwing naar verblijfsrecreatie en logies

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel

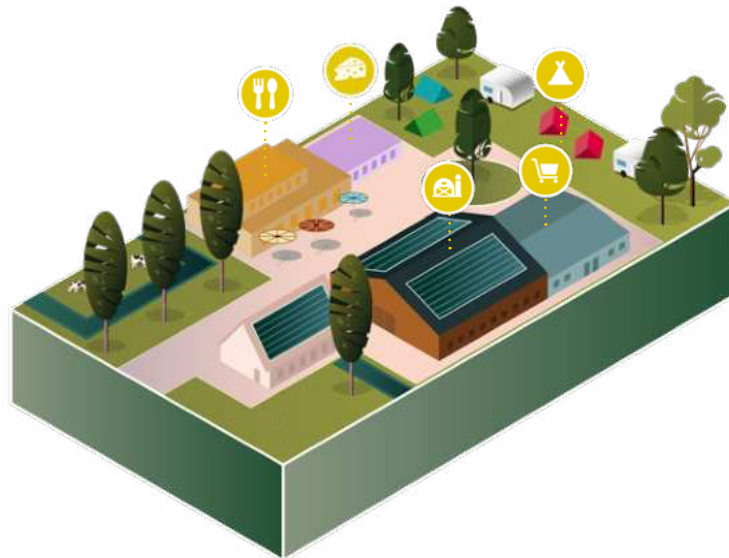
- boerderijfonds (indien sprake is van waardevol agrarisch erfgoed)

Juridisch:

- Provinciale omgevingsverordening
- Ambitie verwoord in omgevingsvisie
- Activiteiten toestaan/reguleren in omgevingsplan

Multifunctioneel boeren-erf met neventakken (bv. zuivel, logies, vergaderplekken, winkel, camping, en zorg)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + Co₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel

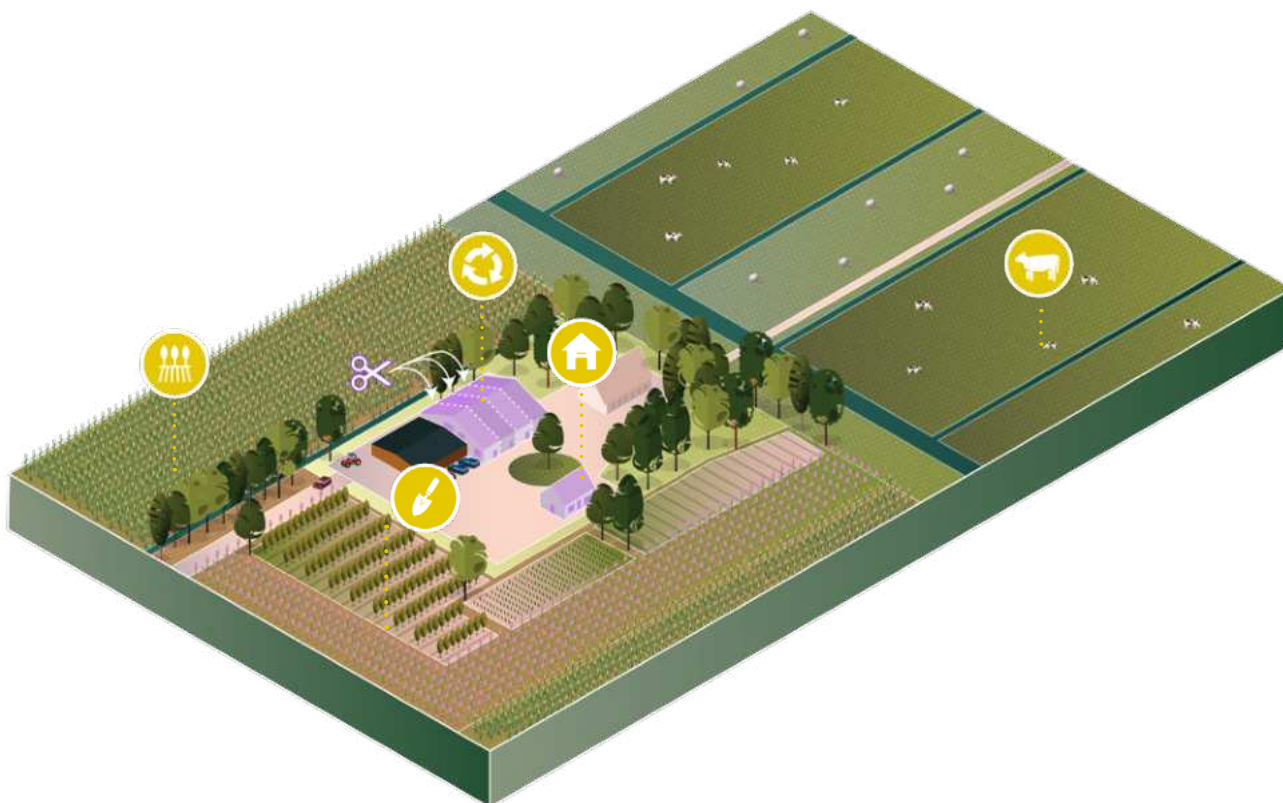
- boerderijfonds (indien sprake is van waardevol agrarisch erfgoed)

Juridisch:

- Provinciale omgevingsverordening
- Ambitie verwoord in omgevingsvisie
- Activiteiten toestaan/reguleren in omgevingsplan

Transformatie leegstaande of vrijkomende (agrarische) gebouwen tot nieuwe woningen en/of toevoegen van een woning op bestaand erf (bv. rood voor rood)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

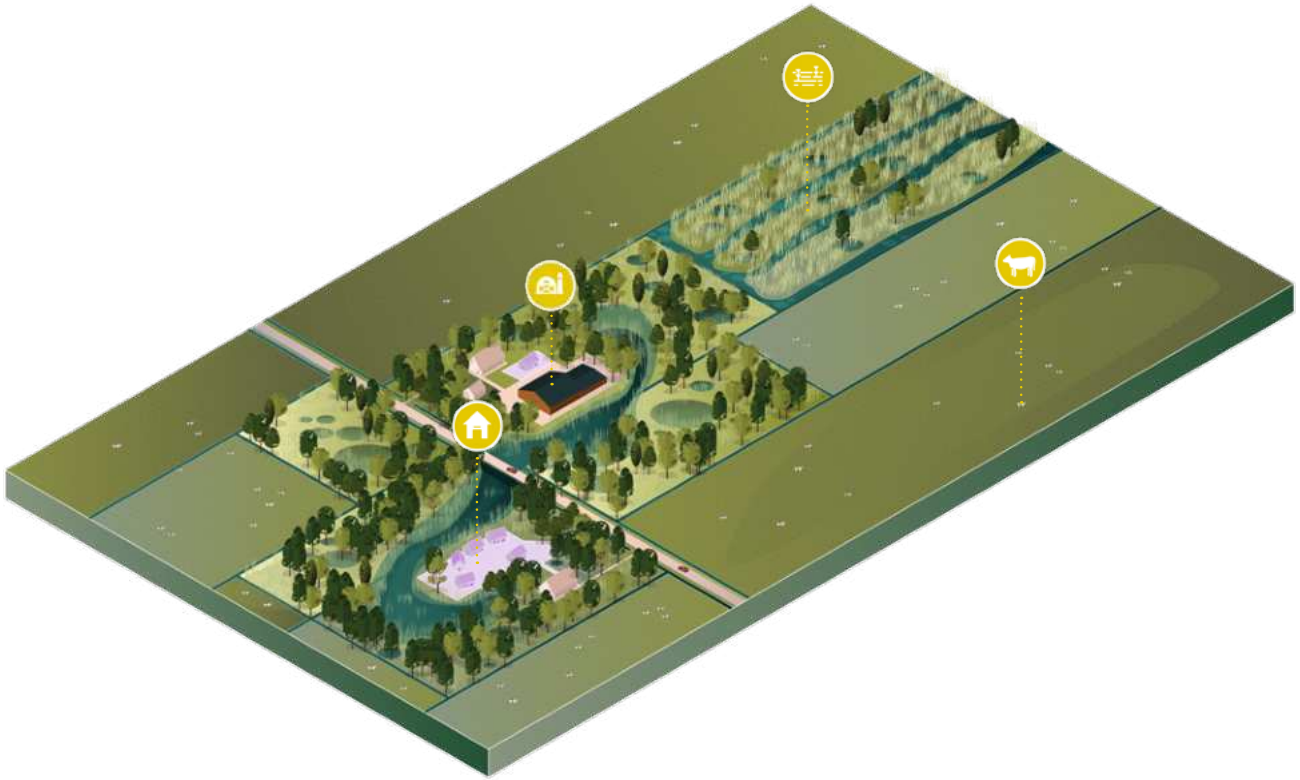
- Rood voor rood (of rood voor groen)
- Boerderijfonds (indien sprake is van waardevol agrarisch erfgoed)

Juridisch:

- Provinciale omgevingsverordening
- Activiteiten toestaan/reguleren in omgevingsplan
- Omgevingsvisie: ambitie VAB's, mogelijk gekoppeld aan een slooffonds (als 'ontstening' en daarmee kwaliteitswinst ambitie is van de gemeente)

Nieuw woonerf, landschapselementen en kleinschalige natuur (bijvoorbeeld i.c.m. vochtige weiden)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- ○ ○ ● Water vasthouden
- ○ ● ● Extremen in weer opvangen
- ● ● ● Schoner water en schonere lucht
- ● ● ● Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- ● ● ● Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- ● ● ● Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

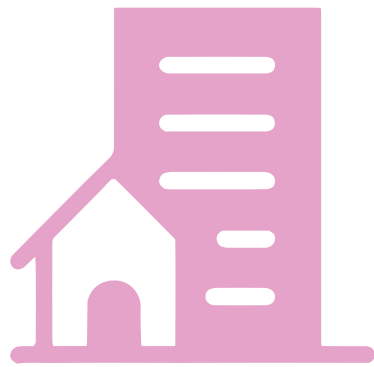
Instrumenten:

Financieel:

- Rood voor groen
- SKNL (inrichting, aanleg)
- SNL (beheer door particulieren eigenaren, indien onderdeel provinciaal natuurbeheerplan)

Juridisch

- Provinciale omgevingsverordening
- Ambitie verwoord in omgevingsvisie
- Functieverandering in omgevingsplan mogelijk maken, desgewenst (kwaliteits)voorwaarden stellen

Stad-land verbinding

De multifunctionele stadsrand (wonen, voedselproductie, recreatie, biodiversiteit)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

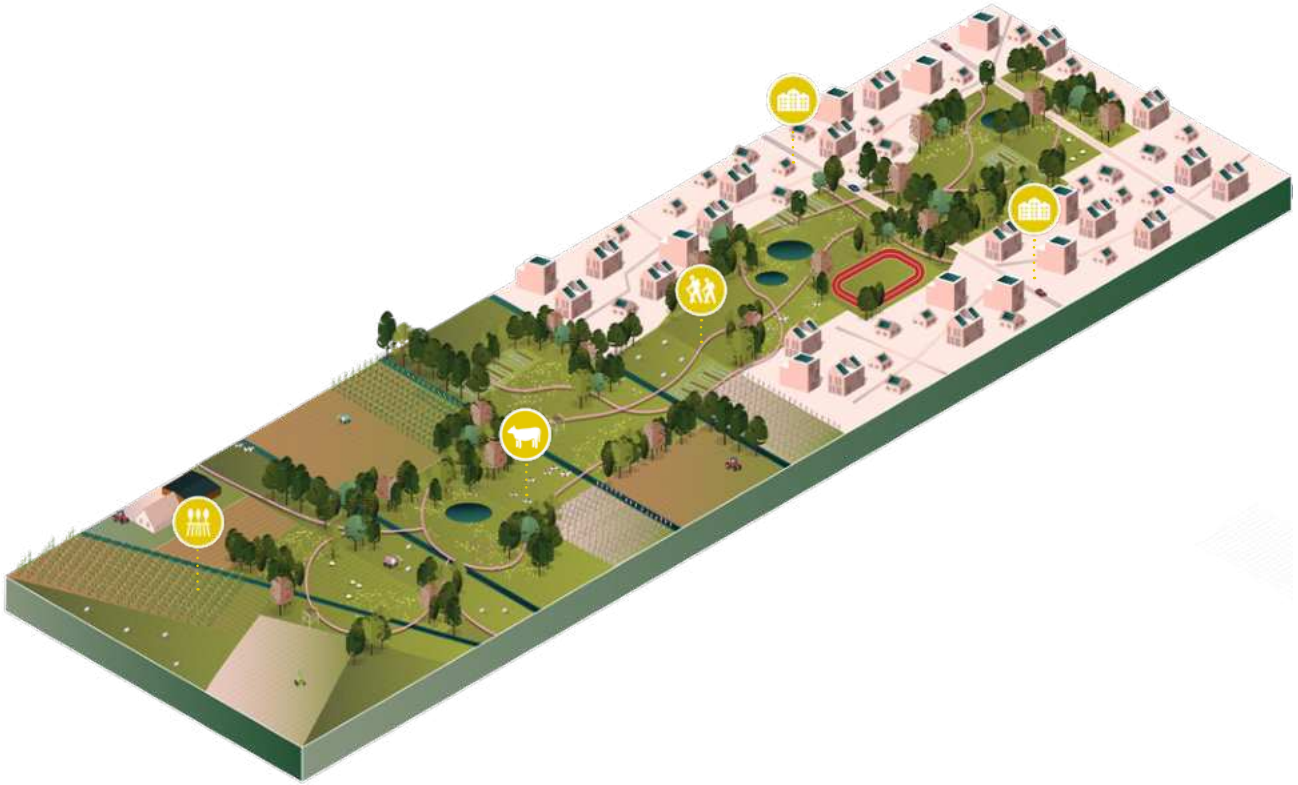
- Diverse mogelijkheden om uit de grondexploitatie financiering van groen e.d. (mede) te financieren

Juridisch

- Provinciale omgevingsverordening
- Omgevingsvisie: ambitie
- Omgevingsplan: activiteiten toestaan die passen bij ambitie gemeente

Landschapspark van stad naar land, met voorzieningen

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- Diverse mogelijkheden om uit de grondexploitatie financiering van groen e.d. (mede) te financieren

Organisatorisch:

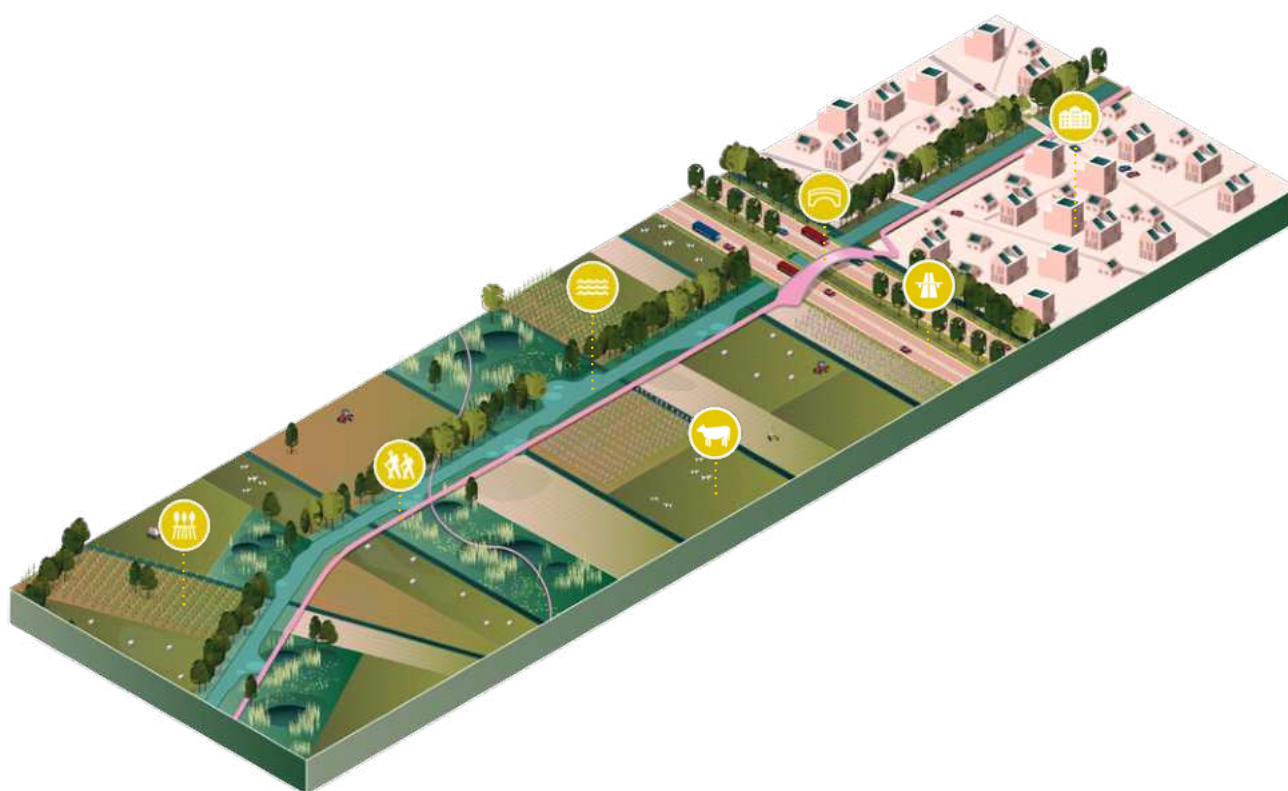
- Agrarisch beheer organiseren voor onderhoud en beheer groenvoorzieningen

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Omgevingsplan: activiteiten toestaan die passen bij ambitie gemeente

Groen-blauw lint tussen stad en land

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- Diverse mogelijkheden om uit de grondexploitatie financiering van groen e.d. (mede) te financieren

Organisatorisch:

- Agrarisch beheer organiseren voor onderhoud en beheer groenvoorzieningen

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Omgevingsplan: activiteiten toestaan die passen bij ambitie gemeente

Recreatieve functies

Recreatielandgoed (dagvoorzieningen en verblijfsrecreatie), i.c.m. bos en natuur

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Financieel

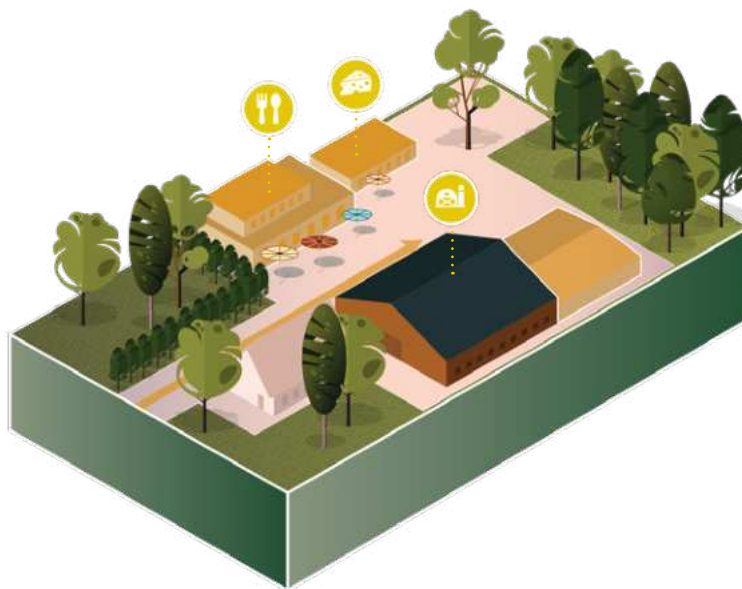
- Rood voor groen
- SNL (indien natuur beheerd wordt door terrein beherende organisaties)
- ANLb (indien binnen het landgoed ook agrarische gebieden beheerd worden)
- Belastingvoordeel indien het landgoed onder de NSW gerangschikt is/wordt
- Bosbouwvrijstelling
- Toeristenbelasting

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Omgevingsplan: activiteiten toestaan die passen bij ambitie gemeente

Nieuwe recreatieve voorzieningen (bv. horeca, nieuw paviljoen, winkel)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Omgevingsplan: activiteiten toestaan die passen bij ambitie gemeente

Nieuwe verdienmodellen op bestaand landgoed

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- SNL
- Belastingvoordeel indien het landgoed onder de NSW gerangschikt is/wordt
- In geval van een Rijksmonument: Subsidieregeling instandhouding rijksmonumenten
- Bosbouwvrijstelling
- Toeristenbelasting

Juridisch:

- Bescherming via omgevingsplan

Recreatie-erf met logies en activiteiten (bv. rondom veehouderij of vochtige weiden met extensieve begrazing)

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

36. Financieel:

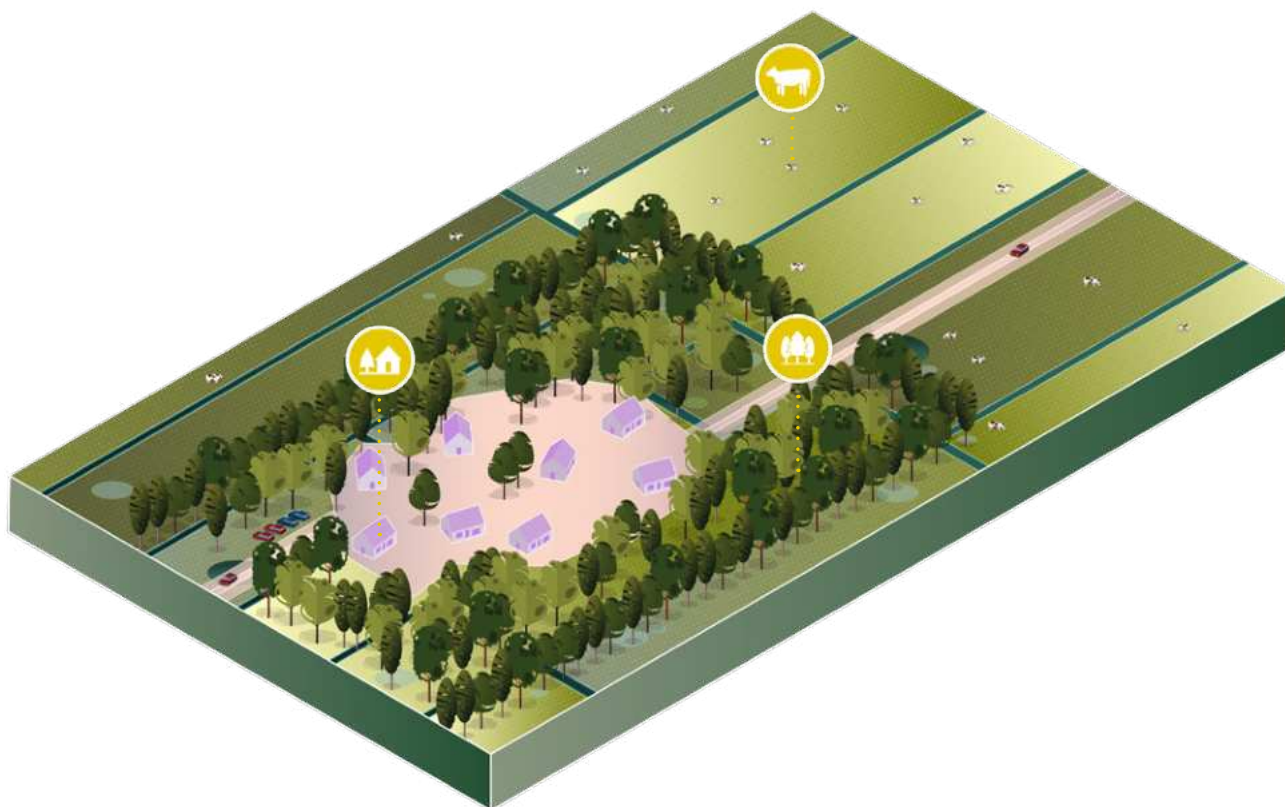
- Rood voor groen
- ANLb (voor extensieve begrazing)
- Toeristenbelasting

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Activiteiten (onder voorwaarden) toestaan in omgevingsplan

Nieuwe verblijfsrecreatie in (nieuwe)bebossing

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- Rood voor groen
- Bosbouwvrijstelling
- Toeristenbelasting

Juridisch

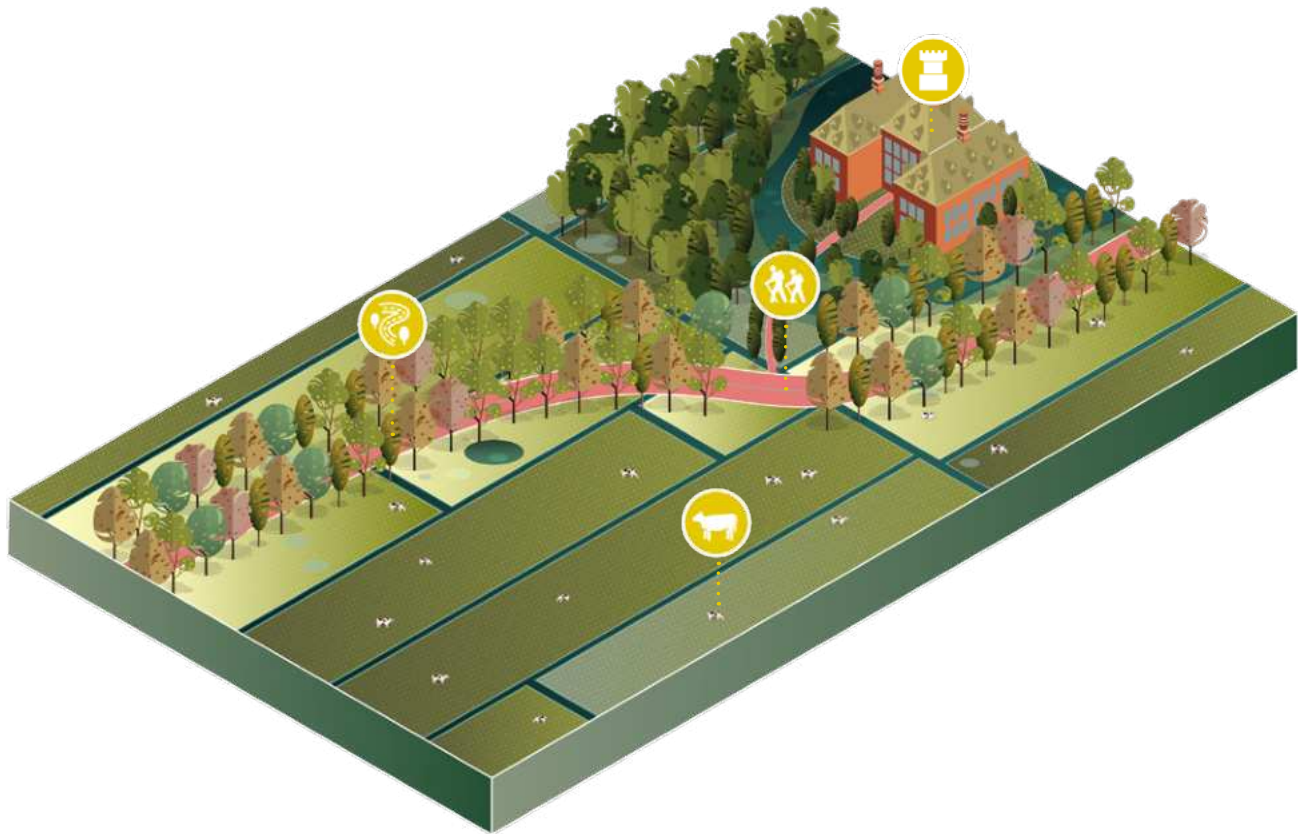
- Omgevingsvisie: ambitie
- Activiteiten (onder voorwaarden toestaan in omgevingsplan)

Recreatieve routes

Landgoederenroute

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

- Belastingvoordeel indien het landgoed onder de NSW gerangschikt is/wordt

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Omgevingsplan (indien onder het huidige omgevingsplan niet mogelijk, wijzigen van het omgevingsplan)

Recreatief transferium (gebiedspoort) met overstap van spoor/weg naar parkway-routes door het gebied

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

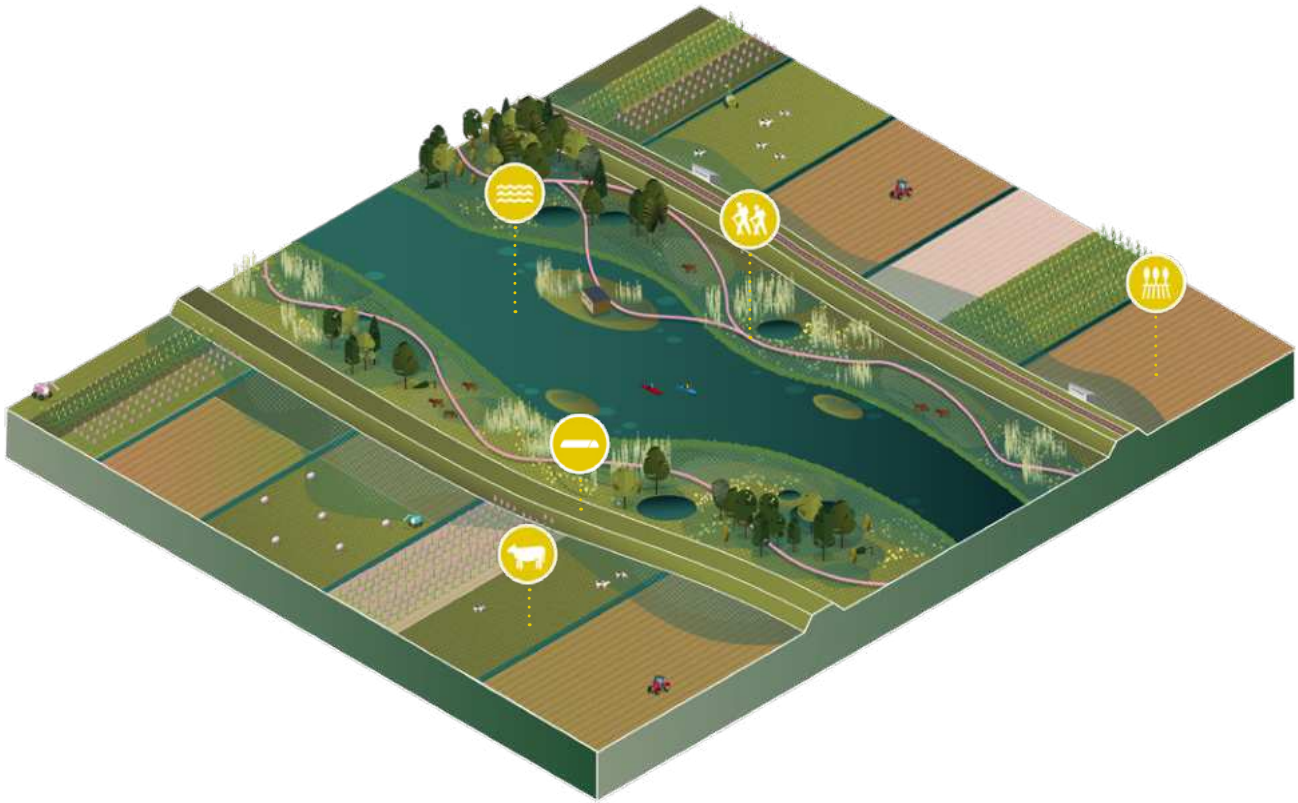
Instrumenten:

Juridisch

- Omgevingsvisie: ambitie
- Activiteiten (onder voorwaarden toestaan in omgevingsplan)

Lint langs watergang, i.c.m. beleving van cultuurhistorische relictten

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

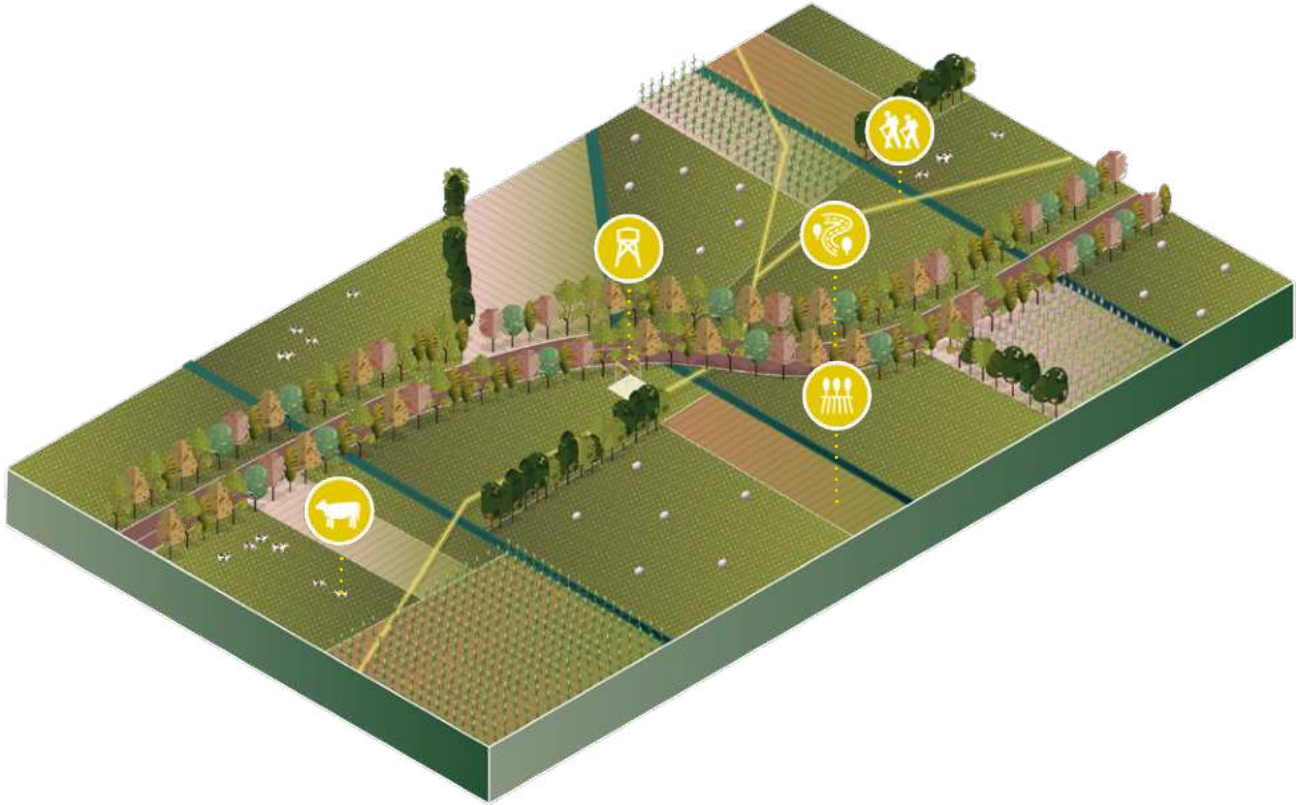
Instrumenten:

Financieel:

- ANLb/SNL (afhankelijk van de beheerder)

Nieuwe recreatieve routenetwerken door het gebied

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Financieel:

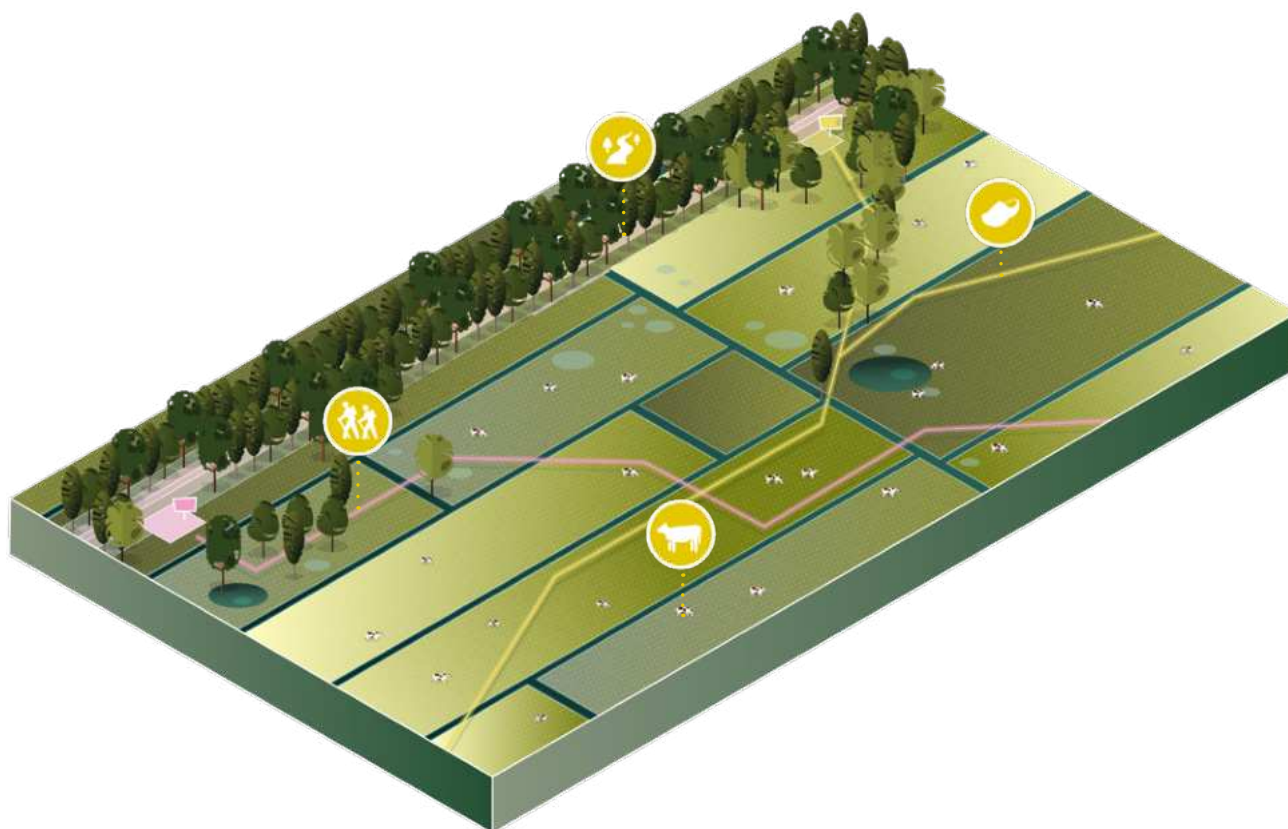
- Mogelijke provinciale bijdragen

Juridisch

- Activiteiten (onder voorwaarden toestaan in omgevingsplan)

Kleinschalige recreatieve routes (bv. klompenpaden) door het landschap

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Organisatorisch:

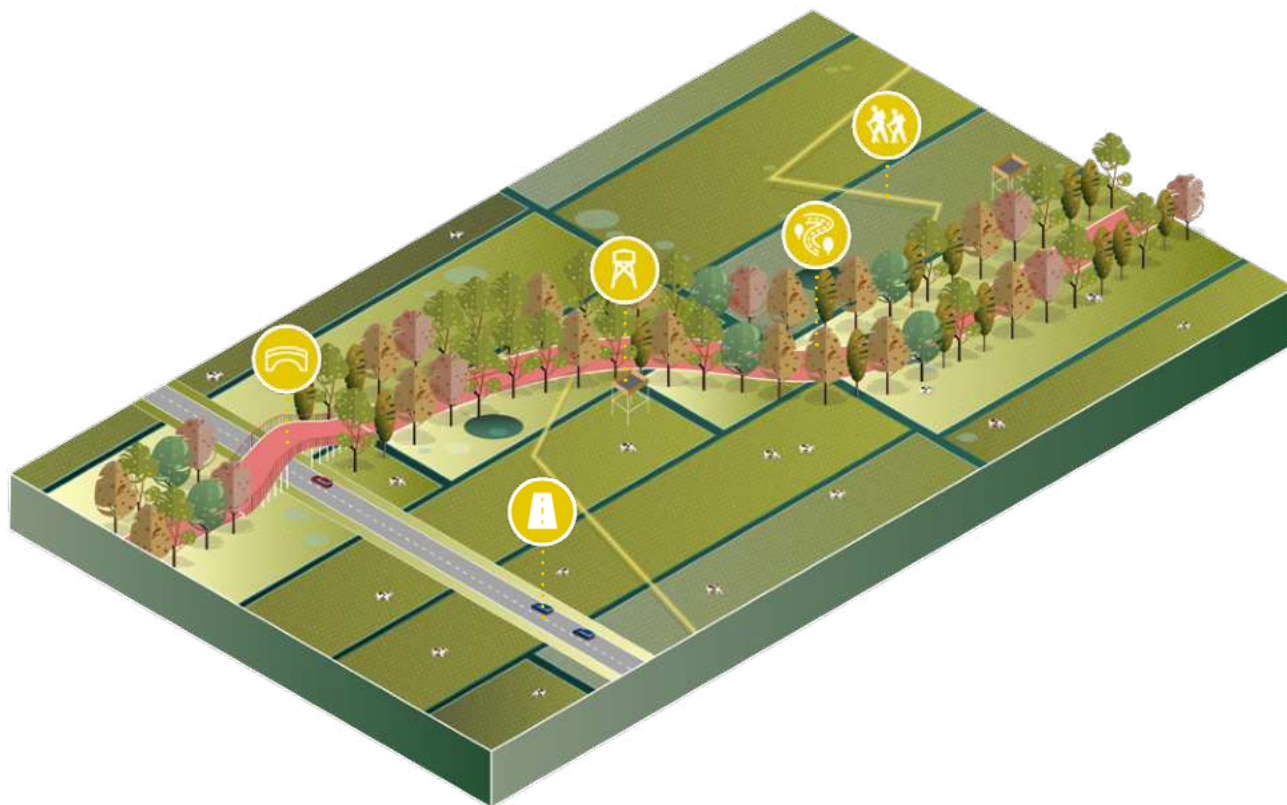
- Medewerking grondeigenaren organiseren

Juridisch

- Activiteiten (onder voorwaarden toestaan in omgevingsplan)

Nieuwe recreatieve routes en het slechten van barrières t.b.v. recreatie i.c.m. routes voor zoogdieren en amfibieën

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veen

Schaal:

Instrumenten:

Organisatorisch:

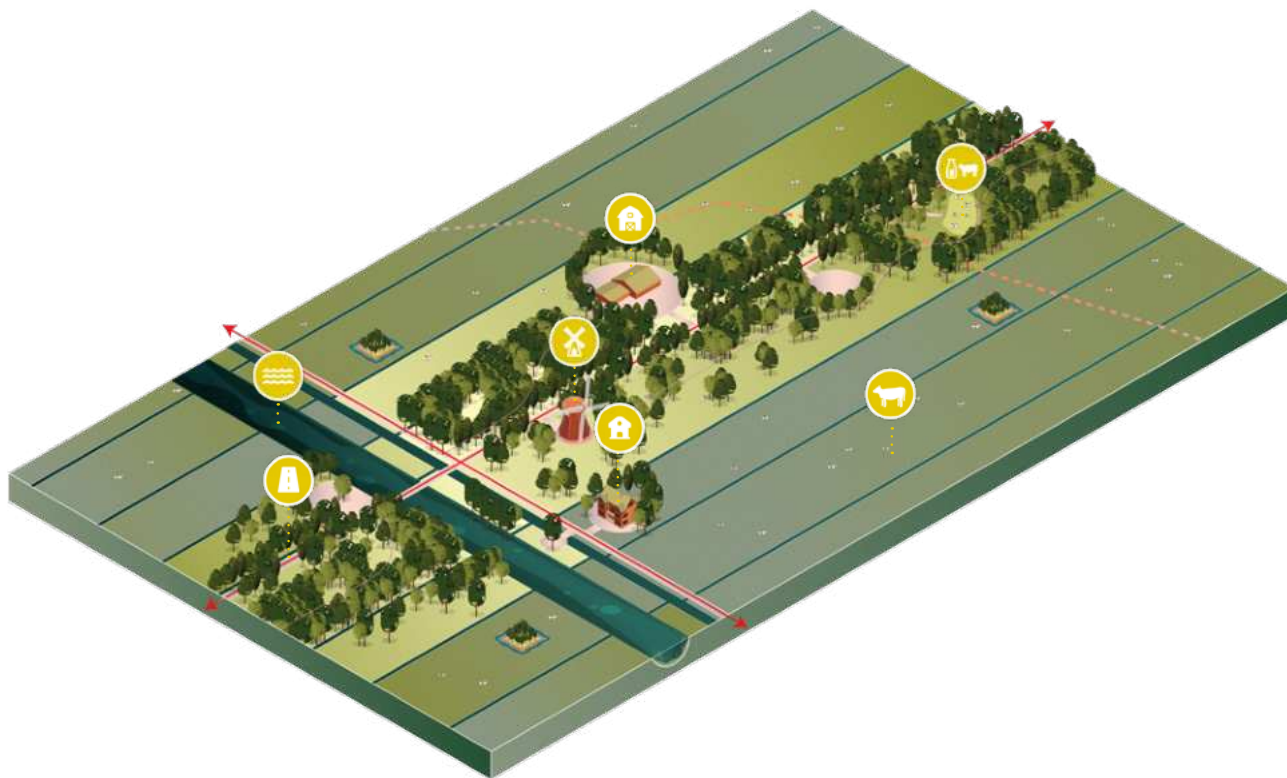
- Medewerking grondeigenaren organiseren

Juridisch

- Activiteiten (onder voorwaarden toestaan in omgevingsplan)

Beleefroute langs cultuurhistorische relictten en landschapselementen

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:

- Water vasthouden
- Extremen in weer opvangen
- Schoner water en schonere lucht
- Beperken bodemdaling + CO₂-emissies
- Biodiversiteit in water, bodem en landschap
- Versterken natuurnetwerk

Bodemtype:

- Zand
- Klei
- Veem

Schaal:

Instrumenten:

Organisatorisch:

- Publiciteit en marketing organiseren

Juridisch

- Activiteiten (onder voorwaarden) toestaan in omgevingsplan

7. Vormgeving en inrichting van het landschap

Het gebruiken van inrichtingsconcepten in gebiedsopgaven en transities is een waardevolle methode die zorgt voor samenhang, structuur en ruimtelijke kwaliteit. Het is een werkwijze die de ruimtelijke kwaliteiten en karakteristieken van een gebied inzet om tot gebiedsspecifieke oplossingen en perspectieven voor een grote diversiteit aan opgaven te komen. Als op basis van het archetypische inrichtingsconcept (H5) de inrichtingsmaatregelen (H6) gekozen zijn, is de volgende stap om na te denken op welke manier deze inrichtingsmaatregelen concreet in een gebied kunnen landen. Dit gaat over het vormgeven en ontwerpen van veranderingen in het landschap met ruimtelijke kwaliteit. In dit hoofdstuk staat een set van 13 concrete voorbeelden die illustreren op welke manier dat kan.

Hoe vertaal je een archetypisch inrichtingsconcept naar concrete vormgeving en inrichting

Een ruimtelijke vertaling van een inrichtingsconcept (ruimtelijk-economisch profiel) kan op verschillende manieren worden ontworpen en vormgegeven. Zo kunnen bestaande landschapsstructuren (bv. houtwallen, lanen) als basis worden genomen om de veranderingen in het landschap in te richten, of kan juist een historisch verhaal voor samenhang tussen ingrepen zorgen. Of kan de historische onderlegger de basis vormen voor datgene wat er aan bouwstenen nog mogelijk is. De gemene deler is dat het concept altijd aansluit op de lokale context en dus gebiedsspecifiek is. Het ruimtelijk ontworpen inrichtingsconcept zorgt ervoor dat je de landschappelijke diversiteit van Nederland terug ziet in het landgebruik en voedselproductiesysteem, en omgekeerd.

Om dit te kunnen bereiken is het van belang om bij het uitkiezen van een inrichtingsconcept aansluiting te zoeken bij gebiedskenmerken. Landschappelijk, sociaal-cultureel, economisch, of combinaties daarvan. Dit kan door vanuit enkele archetypische voorbeelden van landschapsvormgeving en -inrichting te redeneren. In dit hoofdstuk worden zes voorbeelden genoemd:

1. Ruimtelijk raamwerk
2. Thematisch narratief
3. Landschaps-organisch
4. Economisch functioneel gestuurd
5. Participatief gestuurd
6. Nieuwe laag

- Klimaatakkoord Parijs
- Kaderrichtlijn Water
- Vogel & Habitatrichtlijn

Kiezen of combineren

De voorbeelden in dit hoofdstuk zijn enigszins zwart-wit opgeschreven. In veel gevallen is het goed mogelijk om één van de opties als uitgangspunt voor de vormgeving en inrichting van een gebied te hanteren. Combinaties zijn ook denkbaar. Zo heeft een ruimtelijk raamwerk ook vaak historische kenmerken en grondbeginselen. Maar voor een navolgbare en helder structurerende aanpak helpt het om één duidelijk vertrekpunt te kiezen uit de genoemde voorbeelden van vormgeving en inrichting in dit hoofdstuk.

Van voorbeeld naar gebiedsspecifiek

De uiteindelijke inrichting en vormgeving van het landschap verschilt per gebied en landschapstype. Zo kan het type 'casco' zowel in een coulisselandschap op het zand voorkomen, als in een oude zeekleipolder. Het verschil zit echter in de maat, schaal en karakter van het landschap waardoor het voorbeeld per landschapstype anders uitwerkt.

Voorbeeld

In het coulisselandschap is het type 'casco' opgebouwd uit kleinschalige mozaïek-achtige landschapselementen als houtwallen, bosjes en kleine laanstructuren, met daar binnenin de open plekken waar landgebruiksfuncties zoals landbouw zijn ingepast. In het zeekleipolder landschap (bv. droogmakerijen) is het landschap veel grootschaliger en orthogonaal van opzet. Daar is het casco-type opgebouwd uit lange strakke lanen in een rechte structuur, rechthoekige erfbepanting en dichte lange houtsingels die gekoppeld zijn aan rechte wegen en kanalen.

Om van een archetype vormgeving de stap te maken naar een vormgeving die gebiedsspecifiek is, is een basisanalyse van de landschapskenmerken (o.a. schaal, verkaveling, historie, landschapsstructuren, water, infra, bebouwing) noodzakelijk. Zo kan een passende vertaling naar de lokaal-regionale context worden gemaakt. In het ontwerpend onderzoek in het tweede deel van deze handreiking is te zien hoe vormgeving en inrichting is doorvertaald naar de specifieke context van de drie studiegebieden.

Ruimtelijke kwaliteit nog niet vanzelfsprekend

Het simpelweg toepassen van één van de voorbeelden leidt nog niet automatisch tot ruimtelijke kwaliteit. Het landschap moet ontworpen worden en daar is specifieke expertise voor nodig. Het vroegtijdig betrekken van een (landschaps)architect is daarom een must. Afhankelijk van de opgave geldt dit bijvoorbeeld ook voor een landbouwdeskundige, hydroloog en/of ecooloog.

Betrekken boeren bij het uitwerken van gebiedsplannen

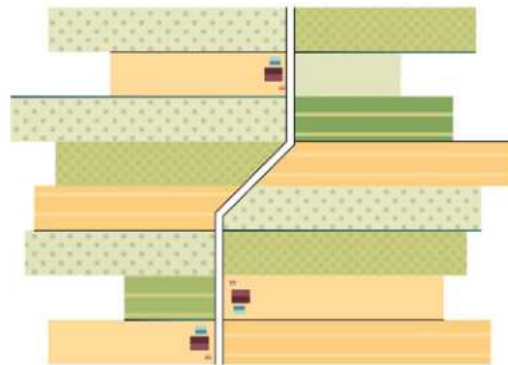
Het is van belang om boeren vroegtijdig te betrekken bij de ontwikkeling van gebiedsplannen. Door hen te zien als waardevolle partners en gebruik te maken van hun specifieke lokale kennis, kunnen gebiedsplannen niet alleen beter inspelen op de behoeften van de agrarische gemeenschap, maar resulteren ze ook in plannen die beter geworteld zijn binnen de lokale context. In overleg met de boeren kunnen deze gebiedsplannen mogelijk resulteren in aanpassing van hun bouwplannen (type gewassen en/of vee).

1. Ruimtelijk raamwerk

Dit type sluit aan bij kenmerkende landschapsstructuren die in het gebied aanwezig zijn (geweest).

Patchworks, kavelstructuren

Dit type gebruikt de structuur van de verkaveling als basis voor het inpassen van een diversiteit (lappendeken) aan functies. Het benutten van de verkavelingsstructuur koppelt het (nieuwe) landgebruik aan de specifieke context.

De Beemster - Droogmakerij - realisatie in 1612 (Beeld: De Castricummer, 2019).
Aanleg van een geordende en regelmatige kavelstructuur met rechte wegen en sloten.

Alphen aan de Rijn - Landgoed Verboom - realisatie in 2022 (Beeld: Strootman Landschapsarchitecten, 2023).
Landgoed met diverse functies, ingepast in de bestaande kavelstructuur. Uitbreiding van wateroppervlak draagt bij aan verbetering van de waterkwaliteit en aan het opvangen van zeer natte perioden.

Casco's, kapstok

Dit type gebruikt de structuur van landschapselementen (lanen, houtwallen, singels, bosschages, hagen) als raamwerk. De landschapselementen vormen een verbonden netwerk, worden als constante beschouwd en geven samenhang aan het gebied. De open vlakken binnen het netwerk zijn dynamisch en bieden ruimte voor allerlei landgebruiksfuncties. Voorbeelden van casco's zijn de coulissenlandschappen in oost-Nederland.

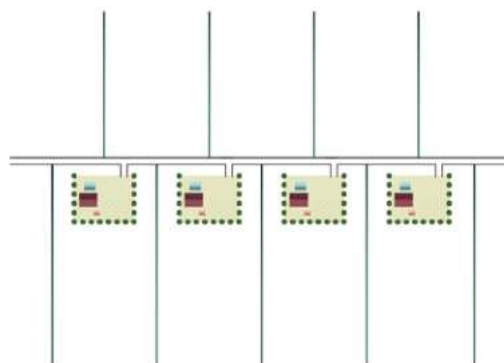
Friesland - Droge dooradering - realisatie in 2022 (Beeld: Landschapsbeheer Friesland, 2022).
Herstel van bosjes, houtwallen en elzensingels en verwijderen van uitheemse soorten.

Groningen - Westerkwartier - realisatie in 2023 (Beeld: Landschapsbeheer Groningen, 2023).
Herstel van 75km aan bestaande en verdwenen elzen- en houtsingels, hierdoor zijn migratieroutes voor veel dieren, waaronder vleermuizen sterk verbeterd.

Stempels

Een ruimtelijke configuratie of lay-out van een specifieke vorm van landgebruik dat als een herhalende 'stempel' meerdere keren in het landschap wordt geplaatst. Een voorbeeld hiervan is de plaatsing van boerenerven in de IJsselmeerpolders, die met een vast maat en opzet telkens werden herhaald.

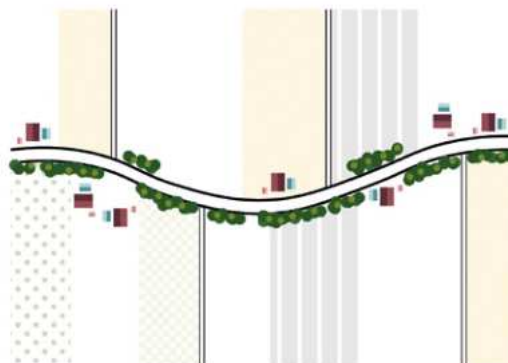
Wieringermeer - realisatie in 1934 (Beeld: Vattenfall, 2020).
Planmatige uitgifte van percelen van 20 hectare door de overheid waardoor een herhalend patroon van erven ontstond.

IJsselmeerpolders - realisatie tussen 1942 en 1968 (Beeld: Gemeente Noordoostpolder, 2022).
Regelmaat in de ruimtelijke inrichting met een herhalend patroon van boeren-erven, lanen en linten.

Kralensnoer

In dit type wordt een (grote) diversiteit aan landgebruik en functies met elkaar verbonden via een dominante en samenhangende ruimtelijke structuur. Dit kan een beplantingsstructuur zijn, een weg, een kanaal, een bebouwing-slint, etc.

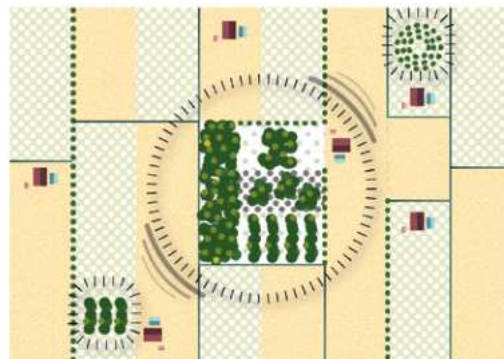
Limburg - Bebouwing-slint (Beeld: BELGA, 2020).
Doorgaand bebouwing-slint dat door een verkaveld landschap leidt.

Achtehoven - Veenweidegebied (Beeld: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2019).
Doorgaande water- en wegstructuur met verscheidene functies aan weerszijden en overgang naar natuurkern de Nieuwkoopse Plassen (linkerbovenhoek).

Acupunctuur

In dit type worden transformaties en functies vanuit een kleinschalige ingreep in het landschap ingepast. Door op specifieke en strategische plekken in het landschap transformaties en functies in te passen, kunnen grotere veranderingen worden aangewakkerd en kan een organisch proces van doorontwikkeling worden ingezet.

Almere - Tiny Forest - realisatie in 2017 (Beeld: IVN, 2022)

Aanplant van een klein bos leidde tot de aantrekking van een grote verscheidenheid nieuwe plant- en diersoorten.

Groesbeek - Voedselbos - realisatie in 2009 (Beeld: Ruiters, 2022).

Na de aanleg van het voedselbos zorgt natuurlijke successie en ontwikkeling van het voedselbos tot een steeds rijkere soortensamenstelling.

2. Thematisch narratief

Dit type neemt het verhalende landschap als basis. Cultuurhistorische elementen zijn hierin de symbolen voor een bepaalde tijdperiode of historisch verhaal. Dit kan de inspiratie zijn om veranderingen en transformaties in het landschap op een gebiedseigen manier vorm te geven en in te passen.

Historiserend reconstruerend

In dit type worden verdwenen historische elementen letterlijk teruggebracht om nieuwe functies in het landschap in te passen. Dit kunnen ruimtelijke structuren zoals lanen, water, routes en wegen zijn, maar ook objecten en relictten zoals bouwwerken. Nieuwe landgebruiksfuncties worden verbonden aan deze structuren en elementen.

Breda - Markdal - realisatie in 2021 (Beeld: Oudendijk, 2021)

Een deel van de originele slingerende rivierloop is weer teruggebracht en helpt onder andere vissen bij het passeren van stuwen en barrières

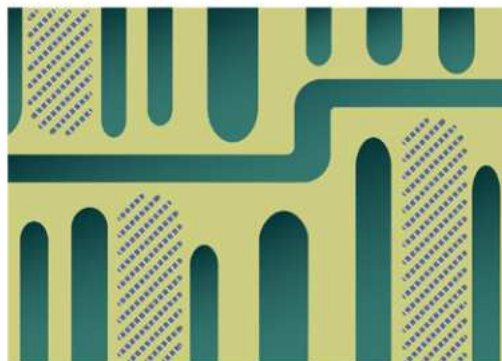

Breda - Markdal - realisatie in 2021 (Beeld: Oudendijk, 2021)

Een deel van de originele slingerende rivierloop is weer teruggebracht en helpt onder andere vissen bij het passeren van stuwen en barrières

Herinterpreterend

In dit type wordt de historie niet letterlijk gereconstrueerd, maar wordt een verhaal of vorm van landinrichting op een eigentijdse manier ingezet om transformaties vorm te geven. Bekende voorbeelden zijn het realiseren van energielandschappen met zonnepanelen in veenweidegebieden, waarbij de term 'energielandschap' wordt gekoppeld aan de vroegere turfwinning (ook t.b.v. de energie) in de gebieden, maar nu een hedendaagse vertaling met zonnepanelen krijgt.

Molenlandschap (Beeld: EssentNieuws, 2020).
Een modern (wind)molenlandschap, ingepast in het historische molenlandschap.

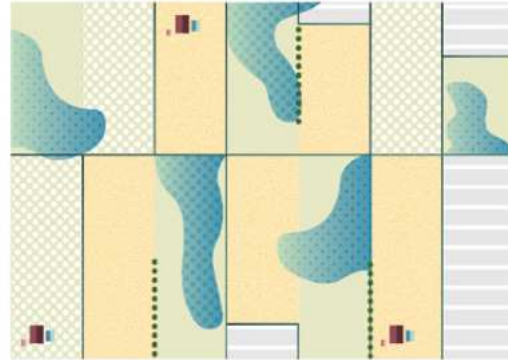
Buineveen - Zonnepark - realisatie in 2020 (Beeld: PowerField, 2020)
Een landschap gevormd door turfwinning, met daaroverheen een nieuwe vorm van een energielandschap.

3. Landschaps-organisch

Dit type geeft maximaal ruimte aan de natuurlijke processen in de boven- en ondergrond. De natuurlijke processen zorgen voor een geleidelijke ontwikkeling van het landschap (successie) waar de mens zich naar voegt.

Bodem en water to the max

Dit type stelt de natuurlijke processen in de boven- en ondergrond als strikte randvoorwaarde voor de ontwikkeling en inrichting van het landschap. Het menselijk landgebruik moet zich volledig voegen naar de natuurlijke condities of soms zelf wegtrekken uit een gebied.

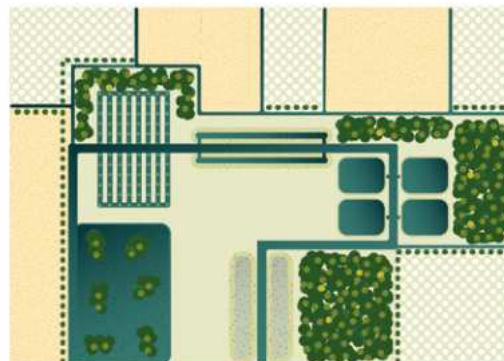
Breda - vernatting Bergboezem - realisatie in 2019 (Beeld: Noorman, 2019).
Vernatting door waterberging en natuurontwikkeling in de graslanden.

Denemarken - hermeandering rivier de Brede - realisatie in 1998 (Beeld: River Restoration Centre, 1998).
Herstel van meanders en overstromingsruimte, nadat de rivier ooit was rechtgetrokken t.b.v. intensieve landbouw.

Landschapsmachine / building with nature

Dit type gaat uit van de natuurlijke processen in de boven- en ondergrond, maar met een menselijke ingreep als voorwaarde om die processen in gang te zetten of te verheugen. Een voorbeeld is de aanleg van de Marker Wadden en de Zandmotor.

Markermeer - Marker wadden - realisatie in 2021 (Beeld: Natuurmonumenten en RWS, 2021).
Aanleg natuureilanden met zand, klei en slib uit het Markermeer t.b.v. natuurontwikkeling.

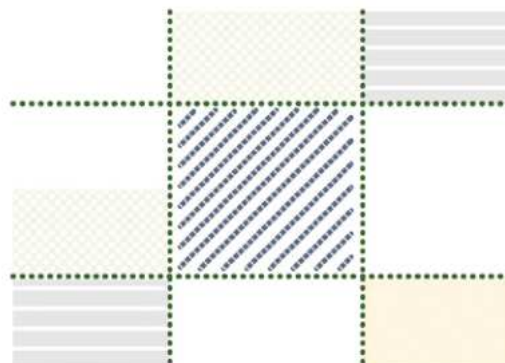
Haaksbergen - waterpark Lankheet - realisatie in 1999 (Beeld: Strootman, 2007).
Een systeem van rietbassins dient als helofytenfilter dat onder andere fosfaat en stikstof uit het aangevoerde water filtert.

4. Economisch functioneel gestuurd

Dit type is gebaseerd op het type economie dat in een gebied wordt nagestreefd. Bijvoorbeeld de productie van voedsel en biobased bouw materiaal, of juist op ecosystemendiensten, recreatie en toerisme of de energietransitie. De functies zijn leidend in de vormgeving van het landschap.

Form follows function

In dit type bepaalt de economie de landgebruiksfunctie. De specifieke landgebruiksfunctie heeft een eigen ruimtelijke opzet en logica die bepalend is voor de inrichting van het landschap. Een voorbeeld is energielandschappen.

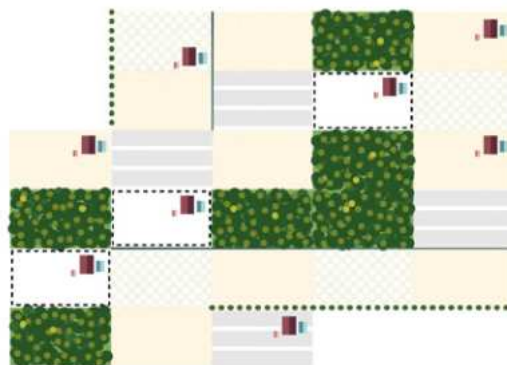
Emmen - Zonneweide - realisatie 2021 (Beeld: KiesZon, 2021).
Zonneweide langs de A27, georiënteerd op het zuiden voor optimale opbrengst.

Lingehout - Voedselbos - realisatie in 2023 (Beeld: Collectief Voedselbos Lingehout, 2023).
Voedselbos waarin uiteindelijk verschillende lagen en soorten vegetatie elkaars opbrengst versterken.

5. Participatief gestuurd

Dit type ontstaat vanuit de belangen, ideeën en wensen van de lokale actoren in het gebied. De koppeling met de ruimtelijke ondergrond wordt vooral gemaakt via de lokale grondeigendommen van deze actoren. Risico van dit type is dat het vooral blijft steken op een aanpak en wijze van samenwerking waarin iedereen tevreden moet worden gesteld, maar dat er onvoldoende wordt gezocht naar integraliteit en synergie tussen de diverse ideeën en wensen.

Boxtel - Cooperatieve boerderij Herenboeren- realisatie in 2019 (Beeld: Herenboeren, 2019).
Een cooperatieve boerderij waarbij huishoudens en boeren samenwerken voor het opleveren van lokale oogst.

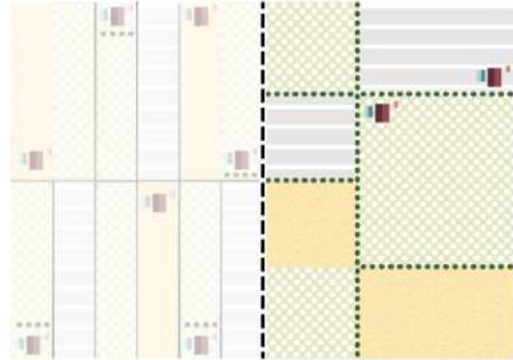
Oosterwold Almere - Aanplanten Voedselbos Eemvallei Zuid (Beeld: Oosterwold.info, 2023)
Collectieve aanplant van een voedselbos in de 'Eemvallei'.

6. Nieuwe laag

Dit type is een vreemde eend in de bijt. Het gaat er vanuit dat een transformatie in het landschap een geheel nieuwe inrichting van een gebied rechtvaardigt en weinig tot geen relatie legt met het bestaande landschap en de historie. Dit type is globaal in twee gradaties op te delen.

Tabula rasa

Dit een extreem en radicaal type wat uitgaat van een 'onbeschreven blad' of 'schone lei'. Alle bestaande elementen in een landschap worden genegeerd en een gebied krijgt een geheel nieuwe ordening en identiteit, volgende uit de nieuwe gebruiksfunctie van een gebied. Hoewel voorheen nog wel eens toegepast (denk aan ruilverkavelingen, landinrichtingen, inpolderingen), is dit type inmiddels zeer risicovol en weinig realistisch. Met bodem en water als sturend principe kunnen immers de bestaande condities van een landschap niet

meer genegeerd worden. Daarnaast zijn de belangen en actoren in het landelijk gebied inmiddels zo divers, dat een dominantie van één type gebruiksfunctie (en dus één belang en actor) niet zonder meer wordt geaccepteerd.

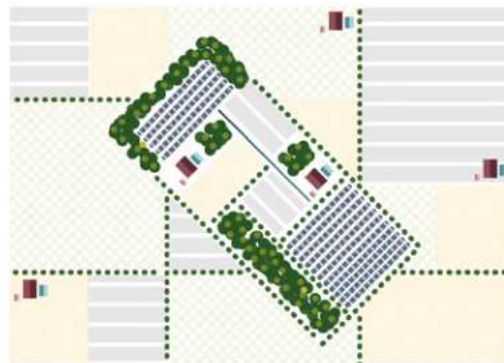
Ameland - voor de Ruilverkaveling in 1916 (Beeld: Nationaal Archief, 2023).

Ameland - na de Ruilverkaveling in 1916 (Beeld: Dronepicr, 2018). Van 3659 kleine percelen, gemiddeld 520m², zonder goede wegen- en padenstructuur, naar 219 percelen, gemiddeld 7636m².

Contrasterende nieuwe laag

Dit is een realistischer variant op het genoemde type. Dit gaat er vanuit dat nieuwe functies in het landschap (bijvoorbeeld energieopwekking) als een nieuwe laag in het landschap een plek krijgen. De nieuwe functie is door een eigen ordening en vormgeving contrasterend met bestaande structuren waardoor een gebied gelaagd wordt en functies van elkaar te onderscheiden zijn.

Langelo - Gasopslag - realisatie in 2020 (Beeld: HOSPER, 2020)

Een ingerichte strip in het landschap voor gasopslag, dat een contrasterende lijn volgt binnen de bestaande kavellijnen.

Volgermeer - Volgermeerpolder - realisatie in 2011 (Beeld: Deltares, 2015).

Een landschap van dijken en bekkens, waarbij de nieuwe structuur contrasteert met de bestaande kavelstructuur. De luwe waterplassen zorgen voor veenopbouw. De stortplaats in de ondergrond wordt daardoor steeds beter afgedekt.

8. Instrumentarium

8.1. Inleiding

Zoals in de inleiding al is verwoord, dragen de overgangsgebieden in belangrijke mate bij aan de transitie van het landelijk gebied. In de handreiking zijn daar inspirerende voorbeelden van gegeven in de vorm van concepten en bouwstenen voor een iconisch landelijk gebied. Met name de bouwstenen geven de maatregelen weer om onze doelen te bereiken, waaronder onze kwaliteitsdoelen. Dit hoofdstuk gaat in op het instrumentarium dat beschikbaar is om deze maatregelen te kunnen realiseren.

De instrumenten

Er zijn verschillende soorten hulpmiddelen of instrumenten te onderscheiden die ruimtelijke kwaliteit kunnen borgen of toevoegen aan de gebiedsopgaves die spelen. In deze handreiking onderscheiden wij de volgende soorten:

1. Organisatorische instrumenten
2. Financiële instrumenten
3. Juridische instrumenten
4. Kennis en innovatie

De grote opgaven in het landelijk gebied (klimaat, bodem en water, biodiversiteit, etc.) en de daaraan gekoppelde kwaliteitsdoelen worden vaak via een gebiedsgerichte aanpak ter hand genomen. Dat geldt ook voor de overgangsgebieden uit deze handreiking. We gaan daarom in [paragraaf 8.2](#) nadrukkelijk in op de gebiedsgerichte aanpak als (organisatorisch) instrument. Daarnaast biedt de handreiking ook kansen en mogelijkheden voor de individuele boer in de overgangsgebieden, met name voor die boeren die met hun toekomstplannen willen inspelen op deze gebiedsprocessen. Welk instrumentarium voor hen relevant is, beschrijven we in [paragraaf 8.3](#). In hoofdstuk 7 zijn de inrichtingsmaatregelen (bouwstenen) benoemd. Afhankelijk van de situatie kunnen alle genoemde instrumenten hierop van toepassing zijn. Voor het organisatorisch instrumentarium geldt dat in ieder geval. Per situatie of gebied zal maatwerk aan de orde zijn en zullen de principes van een goede gebiedsaanpak van toepassing zijn.

Datzelfde geldt voor kennis. Over inrichting en beheer van overgangsgebieden zal kennis gedeeld moeten worden. Dit geldt voor nagenoeg alle inrichtingsmaatregelen. Om die reden hebben we het organisatorisch- en kennisin-

strumentarium bij de inrichtingsmaatregelen (goedgeels) achterwege gelaten.

Voor de financiële en juridische instrumenten geldt eveneens dat de inzet ervan, gebiedsafhankelijk en locatie specifiek is. We hebben ons bij de inrichtingsmaatregelen daarom beperkt tot die financiële en juridische instrumenten die het meest relevant geacht worden voor de betreffende inrichtingsmaatregelen. Bij het toepassen van maatwerk kan het voorkomen dat ook andere financiële en juridische instrumenten kunnen worden ingezet. Deze worden per bouwsteen beknopt weergegeven. Voor een nadere toelichting op het instrument zelf, wordt verwezen naar de instrumentenbibliotheek ([bijlage 1](#)).

8.2. Gebiedsgerichte aanpak

De basis van gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen of vragen waarover duidelijkheid moet komen, omdat de processen anders niet op gang komen of vastlopen.

1. **De opgave:** Wat is (zijn) de opgave(n) in het gebied waar we een oplossing voor zoeken;
2. **Het perspectief:** wat willen we bereiken c.q. wat is, geredeneerd vanuit die opgaven, het perspectief voor (de actoren in) het gebied ?
3. **De aanpak:** hoe - en zeker zo belangrijk- met wie willen we dat bereiken/wie zijn de actoren die het moeten doen.

Hierbij is het beantwoorden van de eerste twee vragen essentieel: wat is de opgave (voor wie) en wat willen we bereiken (wat is het perspectief) en voor wie. Dit verschilt per gebied. Dat geldt natuurlijk ook voor de fysieke verschijningsvorm (bodem en water, natuur en landschap, etc.). Dit maakt dat iedere gebiedsaanpak maatwerk is.

8.2.1. De opgave(n)

Uit het beleid van diverse overheden blijkt vaak welke opgaven er op verschillende abstractieniveaus spelen. We kennen internationale afspraken die gevolgen hebben voor gebiedsopgaven, maar ook op rijks- en provinciaal niveau worden opgaven geformuleerd. En op een nog meer gedetailleerd niveau gebeurt dit ook door waterschappen en gemeenten. Uiteindelijk heeft dit impact

Aanpak overgangsgebieden

De werkgroep Overgangsgebieden Natura2000 (Min. van LNV) heeft zich vanuit het perspectief van natuurherstel, gebogen over een nieuw perspectief voor de overgangsgebieden in de transitie van het landelijk gebied. Inmiddels ligt er een [eindrapportage](#) met een stappenplan als handvat om aan de slag te gaan in overgangsgebieden. Deze handreiking ligt in het verlengde van de eindrapportage en geeft nadere invulling aan stap 4 (toekomstwaarde) uit het rapport.

op de individuele bedrijven, die de grond beheren en exploiteren.

Het feit dat opgaven in beleid geformuleerd zijn, wil niet zeggen dat er automatisch consensus bestaat over de opgaven, laat staan over de urgentie ervan. Een heldere probleemanalyse maakt de opgaven en de urgentie zichtbaar. Een Landschapsecologische systeemanalyse (LESA) kan behulpzaam zijn om de probleemanalyse per gebied voldoende diepgang te geven. Indien cultuurhistorie daarin een belangrijke rol speelt, kan de LESA worden aangevuld met een gebiedsbiografie (zie [paragraaf 4.3 instrumentenbibliotheek, bijlage 1](#)). Daarbij kan het gebruik maken van kennisbronnen als de Erfgoedatlas of het maken van een gebiedsbiografie ook behulpzaam zijn.

Deze probleemanalyse verschaft de gebiedspartijen een gemeenschappelijke basis van waaruit verder kan worden gegaan. m met een gebiedsontwikkeling ruimtelijke kwaliteit te realiseren, is het verstandig dit als dubbel-doelstelling mee te nemen in de opgaven voor het gebied en in het perspectief. Daarmee wordt het een onderdeel van het gebiedsproces.

Het is belangrijk hier consensus over te bereiken. De realiseerbaarheid zit met name op het niveau van consensus over de opgaven; als iedereen het daarover eens is, is een eerste belangrijke stap binnen de realiseerbaarheid gezet.

8.2.2. Gebiedsvisie

‘Wat willen we bereiken?’ is de logische vervolgvraag binnen de gebiedsaanpak, als er consensus bestaat over de opgaven en de daarvoor van toepassing zijnde (meetbare) kaders.

Als er consensus is, is het duidelijk welke ambities en doelen daaruit voort komen. Deze ambities en doelen zouden nog verder kunnen worden uitgewerkt, bijvoorbeeld voor verschillende deelgebieden, waarbij uitgangspunten en randvoorwaarden kunnen worden benoemd. Een kaartbeeld helpt daarbij. Om met een gebiedsontwikkeling ruimtelijke kwaliteit te realiseren, is het verstandig dit als dubbeldoelstelling mee te nemen in de gebiedsvisie en in het perspectief. Daarmee wordt het een onderdeel van het gebiedsproces.

Naast de koppeling van perspectief aan de beleidsmatige doelen en ambities, is perspectief voor gebruikers en bewoners van het gebied minstens zo belangrijk (draagvlak). Met name agrariërs zullen in veel gevallen naar een nieuw verdienmodel moeten zoeken om hun bedrijf voort te zetten. Zicht op een verdienmodel betekent perspectief op voortzetting van het bedrijf, al of niet in gewijzigde vorm. De gebiedsvisie moet daar (op hoofdlijnen) zicht op geven, waarmee de realiseerbaarheid ervan een stap dichterbij komt. Het is voorwaardelijk dat het gebiedsperspectief met alle relevante actoren wordt opgesteld om zo voldoende draagvlak te genereren. Daarmee wordt ook het eigenaarschap vergroot en daarmee de kans op succesvolle uitvoering. Het vaststellen van een gebiedsperspectief is weer wat anders; dan gaat het erom wie investeert en wie welk risico neemt (gemeente/ provincie/eigenaren?)

Bij het opstellen van de gebiedsvisie worden doelen en ambities duidelijk en op hoofdlijnen welke inrichtingsmaatregelen nodig zijn. Om op dit abstractieniveau de realiseerbaarheid in beeld te kunnen brengen, bevat de gebiedsvisie ook een globale tijdsplanning en kostenraming. Dat geeft niet alleen inzicht in de doorlooptijd van het proces, maar zegt tegelijkertijd iets over de financiële haalbaarheid, urgentie en prioriteitstelling binnen de gebiedsaanpak.

8.2.3. Hoe en met wie?

Papier is geduldig, alleen een gebiedsvisie geeft nog geen concreet resultaat. De vraag is hoe we ambities en doelen gaan uitvoeren en met wie. Daarmee wordt weer een nieuwe stap gezet in de realiseerbaarheid van de gebiedsaanpak. We gaan in deze paragraaf in op de relevante actoren (wie), de verschillende rollen die zij kunnen aannemen en op het genereren van draagvlak. De ‘hoe-vraag’ gaat over de ingrepen en maatregelen die leiden tot het bereiken van onze ambities en doelen, maar ook over de realiseerbaarheid van dergelijke maatregelen (wie betaalt wat?). En de hoe-vraag gaat over de effectiviteit van maatregelen; met welke maatregelen bereiken we onze doelen het makkelijkst. Het gaat daarbij zowel over de maatschappelijke doelen (bodem- en waterkwaliteit, biodiversiteit, klimaat, ruimtelijke kwaliteit) als over de doelen van de individuele boer; toekomstperspectief in de vorm van een sluitend en langjarig verdienmodel.

Voorbeelden

In de praktijk zien we verschillende voorbeelden over het belang van consensus van de gebiedsopgaven. Het meest pregnant kwam het ontbreken van consensus naar voren bij de aanpak van stikstof met als gevolg breed protest vanuit de agrarische sector en grote vertragingen in de aanpak van stikstof.

Ook in de gebiedsgerichte aanpak rond de Nieuwkoopse plassen wilde men tot een gebiedsperspectief komen. Dit proces werd eveneens vertraagd, omdat verschillende partijen het niet eens waren over de probleemstelling (is hier wel sprake van een probleem?) en de verkenningen van de oplossingsrichtingen (waarbij in sommige gebieden bestaande eigenaren en gebruikers niet meer op de locatie konden blijven waar ze zaten).

WIE?

Relevante actoren

Relevant is te onderzoeken wie belang heeft bij het realiseren van de opgaven en doelen. Dat verschilt per actor, net als het perspectief dat wordt geboden. Binnen de relevante actoren kunnen ook verschillende rollen worden onderscheiden. Het is zinvol te onderzoeken:

- wie belanghebbend zijn in het gebiedsproces;
- hoe bijvoorbeeld grondposities zijn verdeeld;
- wie, of welke partij kan de grootste impact maken in het gebied;
- wie is bevoegd om welke besluiten te nemen;
- wie beschikt over middelen om de gebiedsaanpak uit te voeren;
- wie heeft de kennis van het begeleiden van een gebiedsproces
- wie heeft uitvoeringskennis (van de daadwerkelijke uitvoering van de maatregelen, de schop in de grond)
- Databeschikbaarheid;
- etc.

Rollen

Wil een aanpak van een gebiedsproces goed werken, dan moet er naast het streven naar consensus over het gezamenlijk perspectief, ook overeenstemming zijn over de onderlinge rolverdeling. Er zijn vele rollen te onderscheiden, zoals grondeigenaar, grondgebruiker/beheerder, belangenbehartiger (landbouw, natuur, recreatie), deskundige/adviseur, initiatiefnemer en beslisser (formeel en informeel). Daarbij kunnen we een onderscheid maken tussen een (traditionele) rolverdeling waarin de overheid het proces aanstuurt. Besluitvorming speelt zich dan af via het bevoegd gezag en worden middelen via deze besluitvorming gegenereerd.

Een andere mogelijkheid is het oprichten van een aparte entiteit die het proces aanstuurt; denk bijvoorbeeld aan een gebiedscoöperatie of een gemeenschappelijke regeling, waarin de verschillende gebiedsactoren vertegenwoordigd zijn. In dergelijke gevallen moeten heldere afspraken gemaakt worden over hun mandaat, zowel met betrekking tot besluitvorming als met betrekking tot het beschikbaar stellen van middelen.

Overheid

De overheid heeft in gebiedsprocessen in ieder geval de formele rol als bevoegd gezag. Elke overheidslaag heeft haar eigen bevoegdheden. We gaan kort in op de rol van Rijk, provincie, waterschap en gemeente.

Rijk

Op hoog abstractieniveau bepaalt de rijksoverheid de kaders voor de transitie van het landelijk gebied. Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en het beleidsprogramma Mooi Nederland zijn, voor het thema van deze handreiking, de meest relevante. Zonder compleet te zijn, zijn dit andere relevante programma's:

- Agenda Natuurinclusief & Basiskwaliteit Natuur (Min LNV)
- Bodem en Ondergrond (Min I&W)
- Bossenstrategie (Min LNV)
- Erfgoeddeal (Min OCW)
- Ontwikkeling Nationale Strategie Landschap (Min BZK)
- Programma Versterken Biodiversiteit (Min LNV)
- Beleidsprogramma voor de nationale parken (Min LNV, in voorbereiding)
- Programma Ontwikkeling Nationale Strategie Landschap (Min BZK, ONS Landschap)
- Programma Nationale Aanpak Biobased Bouwen (BZK)
- Agenda natuurinclusief (LNV)
- Programma Versterken Biodiversiteit (LNV)

De rol van het Rijk is kaderstellend. Aan deze kaders is over het algemeen budget gekoppeld, waarmee het Rijk ook een budgetterende rol heeft.

Provincie

De op provinciaal niveau uitgewerkte programma's landelijk gebied vormen de basis voor de gebiedsgerichte aanpakken die in elke provincie worden uitgevoerd. Vaak neemt de provincie de rol van gebiedsregisseur op zich. Zij bewaakt op die manier de doelen die op Rijksniveau zijn vertaald naar provinciaal niveau (de doelen voor stikstof, water, natuur en klimaat) en heeft daarmee eveneens een kaderstellende rol.

De provincie zet in de uitvoering van de gebiedsgerichte aanpak ook de Rijksmiddelen in en heeft zo ook een budgetterende rol. Binnen die rol verleent de provincie

Bottom-up of top down

Duidelijk is dat het genereren van draagvlak belangrijk is voor het slagen van een gebiedsaanpak. Dat pleit voor voldoende zeggenschap tijdens het proces van alle relevante actoren. Een bottom-up benadering kan daarin voorzien. Een dergelijke benadering zorgt ook voor het nodige eigenaarschap binnen het gebiedsproces.

Een top down benadering stuurt van bovenaf, het bevoegd gezag maakt gebruik van zijn bevoegdheden. Dit kan nodig zijn om besluitvorming af te dwingen of bepaalde maatschappelijke belangen te dienen die via een bottom-up proces mogelijk onvoldoende worden meegewogen. Een goede mix van beide sturingsvormen is over het algemeen het meest wenselijk. Alleen top down is in de meeste gevallen gedoemd te mislukken, zeker als je aan de bestaanszekerheid tornt van gebiedspartijen.

ook diverse natuursubsidies (zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 2.3.2](#)).

De provincies betrekken relevante stakeholders bij de gebiedsgerichte aanpak. De provincie heeft hiermee een verbindende- of procesrol, die per provincie kan verschillen.

Naast het vaststellen van de kaders per gebied, kent de provincie een aantal bevoegdheden waarmee ze verder sturing kunnen geven aan deze kaders. Zo stelt de provincie regels in de provinciale omgevingsverordening, onder meer op het gebied van natuur en landschap. Naast een kaderstellende rol heeft de provincie ook een sturende rol.

De provincie kan ook specifieke regels stellen aan gebieden in de omgevingsverordening, bijvoorbeeld in het geval waar sprake is van een gebiedsgerichte aanpak. Via zogenaamde instructieregels kan de provincie ook regels stellen die bindend zijn voor waterschappen en gemeenten.

Waterschap

In een gebiedsproces zal de waterbeheerder het waterbelang inbrengen. Dit gaat zowel over waterkwaliteit als -kwantiteit. De inbreng van de waterbeheerder zal gebaseerd zijn op een visie van het waterschap, zoals verwoord in het waterbeheersprogramma. In het gebiedsproces kan deze zorgvuldige afweging van belangen plaats vinden. In het gebiedsproces kan deze zorgvuldige afweging van belangen plaats vinden.

het waterschap kent niet de verplichting een omgevingsvisie op te stellen, wel kan het waterschap – vrijwillig – een (strategische) visie opstellen. Wel kent het waterschap de verplichting een waterbeheerprogramma op te stellen, waarin strategische uitgangspunten kunnen worden opgenomen. Ook kent het waterschap een waterschapsverordening. Hierin zijn bindende regels opgenomen voor activiteiten met betrekking tot het waterbeheer.

Gemeente

Naast deelnemer in een gebiedsproces stelt de gemeente een omgevingsvisie en een omgevingsplan voor haar gehele grondgebied op. In de omgevingsvisie (zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 3.2.1](#)) kunnen ambities die betrekking hebben op de gebiedsaanpak verwoord worden, dan wel geeft de gemeente haar inbreng via de ambities die in de omgevingsvisie zijn benoemd. De gebiedsaanpak kan dus worden ondersteund in de omgevingsvisie en andersom. De omgevingsvisie is ook de grondslag voor het instrumentfondsvorming (zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 2.2.2](#)). Hiermee kan de gemeente haar ambities ook financieel ondersteunen.

Met deze instrumenten kan de gemeente zowel een kaderstellende als een budgetterende rol pakken. De rollen van de gemeente kunnen dus uiteenlopen en zijn vooral afhankelijk van de ambitie die de gemeente heeft: initiatiefnemer, uitvoerder, financier, bevoegd gezag, etc.

De gemeente kan in haar omgevingsvisie de ambitie uitspreken om ruimtelijke kwaliteit in het landelijk gebied te stimuleren. Op hoofdlijnen kunnen voorwaarden worden benoemd of specifieke gebieden onderscheiden worden. Ook kan worden verwezen naar een programma (zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 3.2.2](#)), waarin die ambitie is uitgewerkt en/of specifieke maatregelen worden benoemd. Ook een landschapsplan zou als zodanig kunnen functioneren. Op basis van deze ambitie kan de gemeente een landschapsfonds inzetten, waarmee de gemeente een actieve rol pakt en zelf bijdraagt (letterlijk) aan de kwaliteiten van het landelijk gebied. Vervolgens kan de gemeente de kwaliteiten borgen in haar omgevingsplan ((zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 3.2.3](#)), door regels op te nemen die deze ruimtelijke kwaliteit beschermen en mogelijk versterken. Een beeldkwaliteitsplan kan daar onderdeel van uitmaken.

Draagvlak

Naast de overheid zijn er doelgroepen die in het gebied wonen en werken of een belang vertegenwoordigen. De transitie van het landelijk gebied is voor hen van grote betekenis omdat zij de veranderingen in het landelijk gebied ondergaan. De fysieke leefomgeving ondergaat een verandering en voor diegenen die hun brood verdienen in het landelijk gebied, verandert vaak het verdienmodel.

Tegelijkertijd bezitten zij vaak veel grond in het gebied en wordt van hen verandering gevraagd. Het slagen van het gebiedsproces is van hun medewerking afhankelijk. Draagvlak van deze doelgroepen is daarom van wezenlijk belang.

Ondanks dat je nooit voor 100% aan ieders belang tegemoet kunt komen, is het belangrijk het gebiedsproces zo in te richten dat de gebruikers van het gebied invloed op de besluitvorming kunnen uitoefenen. Ligt de formele besluitvorming vaak bij de overheid, draagvlak vanuit het gebied (met name van de gebruikers ervan) is cruciaal om tot uitvoering te komen. Een bottom-up benadering, waarmee ook het nodige eigenaarschap ontstaat, past daar het beste bij. Op die manier kunnen boeren hun bouwplannen en beheer zo goed mogelijk in lijn brengen met de gebiedsplannen.

Tegelijkertijd kan op sommige momenten ook een Top-down benadering nodig zijn, bijvoorbeeld als een patstelling dreigt te ontstaan. Het bevoegd gezag moet op dergelijke momenten haar verantwoordelijkheid nemen en beschikt ook over instrumenten om dat te doen. Het eenzijdig afdwingen van doelen heeft een keerzijde; de praktijk laat zien dat afdwingen vaak niet of uiterst moeizaam werkt en moet gezien worden als een laatste mogelijkheid als gebiedspartijen er niet uit komen en de noodzaak om beslissingen te nemen niet meer kan worden uitgesteld, bijvoorbeeld via onteigening (zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 3.2.4](#)).

HOE?

Als de opgaven van de gebiedsaanpak en de bijbehorende doelen bekend zijn, is de volgende vraag 'hoe gaan we onze doelen bereiken?'. Welke maatregelen moeten we daarvoor nemen? Hierboven is al beschreven dat we dat in de meeste gevallen via een gebiedsaanpak doen met alle relevante actoren. Het komt echter ook voor dat individuele actoren maatregelen kunnen nemen om deze doelen te bereiken.

Een aantal maatregelen hebben betrekking op de fysieke ingrepen die we in het landelijk gebied willen treffen. In deze handreiking worden concepten aangereikt waarin deze fysieke ingrepen zodanig worden vormgegeven dat hierdoor een kwalitatieve meerwaarde ontstaat. Via inrichtingsconcepten en bouwstenen worden maatregelen voorgesteld die enerzijds bijdragen aan de opgaven en doelen van de gebiedsaanpak, anderzijds bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit. Een gebied zal uiteraard deze archetypische uitwerkingen voor hun eigen gebied passend en eigen moeten maken. Om die maatregelen uit te kunnen voeren, is een reeks aan instrumenten beschikbaar. Per inrichtingsconcept/bouwsteen worden deze instrumenten benoemd (zie hoofdstuk 7).

Verdienmodel als randvoorwaarde

Een belangrijke antwoord op de 'hoe-vraag' en voorwaarde voor succes is het verdienmodel voor de beheerders van het landelijk gebied, dat resteert na het nemen van maatregelen die onze doelen dichterbij brengen. Veel maatregelen zijn gericht op extensivering van landbouw met mogelijk opbrengstderiving als gevolg. Deze opbrengstderiving moet worden gecompenseerd om de bedrijfsvoering voort te kunnen zetten. Grofweg zijn daar twee mogelijkheden voor:

1. Het verdienmodel wordt gevonden binnen de nieuwe extensievere bedrijfsvoering. Denk aan biologisch boeren waar tegenover de extensivering een hogere productprijs staat. Maar ook het verbouwen van biobased producten kan enerzijds leiden tot extensivering en anderzijds tot een nieuwe afzetmarkt.

2. De kosten voor de realisatie van GBDA (aanleg, beheer en gedeerde inkomsten of afwaardering van grond) worden gecompenseerd (bijvoorbeeld via subsidies). De financiële afspraken met grondeigenaren en beheerders zijn meerjarig. Dit is een van de belangrijke eisen die vanuit de landbouwsector wordt gevraagd.

Natuurlijk zijn er allerlei mengvormen mogelijk. Voor de fysieke productie doet de markt zijn werk, voor de niet fysieke producten, zoals het leveren van maatschappelijke diensten (een aantrekkelijk landschap, schoon water, grotere biodiversiteit, etc.), werkt het marktmechanisme nog niet of onvoldoende. De wijze waarop dat op grote schaal kan plaats vinden, vergt de nodige uitwerking en is niet op korte termijn te realiseren. Wel zijn er voorbeelden van agrarische collectieven die erin slagen om via extensivering een verdienmodel te realiseren, zoals de [Landschapsboeren](#). Het verdienmodel is een belangrijke voorwaarde voor draagvlak van het gebiedsproces en daarmee voor het succes ervan.

Verkennen/vaststellen realiseerbaarheid (hoe-vraag)

Na overeenstemming over het gebiedsperspectief, is de vraag relevant hoe we het geschetste perspectief willen bereiken. Welke maatregelen moeten we nemen om daar te komen. Die maatregelen kunnen gaan over de ingrepen die je moet doen, over de financiën (wat kost dat?), over draagvlak (doet iedereen mee?) en over het effect dat de maatregelen hebben op het na te streven doel(en) (effectiviteit). Een ontwerp dat in beeld brengt hoe we ruimtelijke kwaliteit aan de gebiedsopgaven willen toevoegen, moet daar altijd onderdeel van uitmaken. Dat betekent ook dat deskundigen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit (landschapsarchitect, erfgoed specialist) onderdeel moeten uitmaken van de ondersteuning van de gebiedsaanpak. Zij kunnen ook beoordelen of de bouwstenen en inrichtingsconcepten op het betreffende gebied kunnen worden toegepast of dat deze aanpassing vragen.

Maatwerk

De inrichtingsconcepten en de daaraan gekoppelde maatregelen en instrumenten zijn in deze handreiking voor 44 bouwstenen in beeld gebracht. In de praktijk vergt de toepassing van deze handreiking maatwerk per gebied. Dat betekent dat per gebiedsaanpak onderzocht moet worden hoe de inrichtingsconcepten en bouwstenen kunnen worden toegepast en hoe het gebiedsproces eruit ziet. Een groot deel van de opgave zal middels vrijwillige medewerking van grondeigenaren en beheerders gerealiseerd moeten worden.

Ook het gebiedsproces zal ook voor elk gebied moeten worden uitgewerkt zodat duidelijkheid ontstaat over:

- De opgaven die spelen;
- De doelen die bereikt moeten worden (inclusief het doel ruimtelijke kwaliteit);
- Wie bij het proces betrokken moeten worden;
- Welke rollen er zijn en hoe die verdeeld worden;
- Hoe draagvlak gegenereerd kan worden;
- Hoe tot toekomstbestendige verdienmodellen wordt gekomen;
- Hoe besluitvorming plaats vindt.

8.3. Individuele benadering

Behalve het realiseren van kwaliteit in de overgangsgebieden via een gebiedsaanpak, kan kwaliteit ook door individuele agrariërs gerealiseerd worden. De volgende instrumenten zijn relevant voor de agrariër die zelf de kwaliteitsopgave, zoals in hoofdstuk 7 is verwoord, ter hand wil nemen.

8.3.1. Financiële instrumenten

Er zijn diverse subsidies beschikbaar voor natuur- en landschapsbeheer en -inrichting. Daarnaast zijn de productieve investeringsregelingen bedoeld voor verduurzaming van het agrarisch bedrijf (zie [instrumentenbibliotheek bijlage 1, paragraaf 2.3.](#)).

Specifiek voor overgangsgebieden heeft de Minister voor Natuur en Stikstof op 31 oktober een subsidieregeling ingesteld voor samenwerkingsverbanden in veenweidegebieden en Natura2000-overgangsgebieden. De subsidie is gericht op verhogen van de grondwaterstand of extensivering van de bedrijfsvoering.

8.3.2. Juridische instrumenten

Het juridisch instrumentarium biedt niet of nauwelijks instrumenten die de individuele agrariër kunnen helpen in de overgangsgebieden. Wel kan het omgevingsplan regels stellen met betrekking tot inrichting en beheer. Overigens maken agrariërs die aansluiten op de lokale gebiedsopgave, meer kans op ondersteuning door overheden. Die steun kan financieel zijn maar ook bestaan uit ambtelijke medewerking bij planologische verruiming kan landbouwbedrijven, waardoor meer perspectief ontstaat.

In 2024 zal LNV de Handreiking innovatieve ruimtelijke concepten publiceren, waarin het juridisch instrumentarium voor planologische verruiming is opgenomen, alsmede een reeks nieuwe concepten (ter referentie: de Nieuwe landgoederenregeling is een bestaand ruimtelijk concept, de Handreiking zal meer en flexibelere concepten bevatten). De Handreiking bevat ook een beoordelingskader voor gemeenten; daarmee geeft het ook richting aan de ontwerpen vanuit de landbouwbedrijven zelf.

8.3.3. Kennis en innovatie

Kennis over extensivering, inrichting en beheer is van groot belang voor de uiteindelijke kwalitatieve output. Agrariërs kunnen subsidie aanvragen bij de SABE regeling (Subsidiemodule agrarische bedrijfsadvisering en educatie), waarmee agrariërs adviseurs kunnen inhuren die hen helpen bij de verduurzaming van hun bedrijf. Daarnaast is het mogelijk gratis cursussen via SABE te organiseren (zie [bijlage 1 instrumentenbibliotheek](#)).

Deel III. Ontwerpend onderzoek

Drie testcases als zoektocht
naar handvatten voor ruimtelijke
transities in de overgangsgebieden

9. Drie studiegebieden

Om tot deze handreiking te kunnen komen, is de samenwerking gezocht met drie studiegebieden die elk grenzen aan een nationaal park: de Baarlinger Polder bij de Weerribben-Wieden, Landgoed Duivenvoorde bij de Hollandse Duinen en Buitengebied Amersfoort-West bij de Utrechtse Heuvelrug. Onze partners zijn in deze gebieden al aan de slag met een gebiedsproces om de transitievraagstukken het hoofd te kunnen bieden. Het ontwerpend onderzoek van MOOI.NL heeft de gebieden mogen ondersteunen met inspiratie. Ook heeft zij bij kunnen dragen aan het proces met een ordening van alle opgaven en mogelijkheden die in het gebied aanwezig zijn en de wensen en vrezen, kansen en bedreigingen die leven onder de gebiedspartners. Het ontwerpend onderzoek is een innovatieve manier om te onderzoeken hoe het landschap eruit kan komen te zien en wat we daarbij belangrijk vinden. De inrichtingsconcepten (visualisaties) laten hierbij zien hoe een bepaald type landschap, met een bepaald type bodem en watersysteem en (een stapeling van) specifieke opgaven ingericht kan worden. Het heeft zelfs een vliegwielen kunnen zijn om het lopende gebiedsproces in een versnelling te brengen.

Het ontwerpend onderzoek heeft inrichtingsconcepten opgeleverd voor de overgangsgebieden die grenzen aan een natuurgebied. Er is gezocht naar concrete, integrale oplossingen die het versterken van de biodiversiteit combineren met andere vormen van landgebruik van deze overgangsgebieden en transities in gang zetten. Hierbij zijn water en bodem sturend. Vanuit de uitkomsten van het ontwerpend onderzoek en de gebiedsateliers zijn de archetypische inrichtingsconcepten en bouwstenen ontwikkeld die in Deel 2. van dit document als Handreiking zijn gepresenteerd. De uitkomsten van het ontwerpend onderzoek zijn daarmee breder toepasbaar gemaakt: ze kunnen ingezet worden voor alle andere (overgangs-)gebieden die grenzen aan een natuurgebied. In dit deel van de Handreiking zijn de resultaten van het onderzoek per studiegebied gebundeld.

Proces en aanpak

Deze handreiking is het resultaat van het ontwerpend onderzoek dat in de drie studiegebieden is uitgevoerd. Om de kennis en ervaring bij de studiegebieden op te kunnen halen, zijn per gebied 2 ateliers georganiseerd.

Het eerste atelier had voornamelijk tot doel om te inventariseren wat er speelt in het gebied.

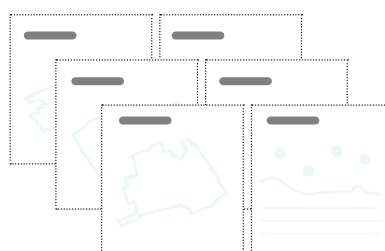
Hiertoe is voorafgaand aan de ateliers een Kader Waarden en Dynamiek opgesteld. Dit is een tastbare, concrete kaartenset met per studiegebied twee kaartbeelden: ruimtelijke waarden en ruimtelijke dynamiek. Het kaartbeeld ruimtelijke waarden toont de belangrijkste ruimtelijke structuren, plekken en objecten (landschap en erfgoed) die het studiegebied haar onderscheidende kwaliteiten geven (gebruikswaarde, herkomstwaarde, toekomstwaarde). Het kaartbeeld ruimtelijke dynamiek toont de belangrijkste boven- en ondergrondse ruimtelijke veranderingen in het gebied die op (middel) lange termijn te verwachten zijn. Denk aan woningbouw, energietransitie, mobiliteit, klimaatadaptatie, etc. Daarnaast zijn vanuit het principe 'bodem- en water sturend' de belangrijkste condities van waterhuishouding en bodemgesteldheid opgenomen.

Tijdens het eerste atelier zijn de deelnemers samen op excursie gegaan in het studiegebied. Tijdens deze excursie werden de kwaliteiten van het gebied zichtbaar en werd

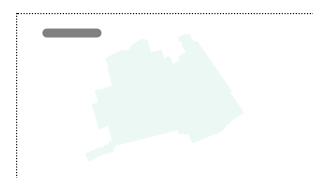
Kader Waarden & Dynamiek

Drie concepten (schets + doorsnede)

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

concreet waar opgaven liggen. In het eerste atelier is vervolgens gezamenlijk gereflecteerd op de kaarten uit het Kader Waarden en Dynamiek, om te bepalen of de belangrijkste ruimtelijke kwaliteiten en dynamiek cq. opgaven voldoende in beeld zijn. Aansluitend is een brainstorm gehouden met referentiebeelden (foto's): de deelnemers konden zo aangeven welke ontwikkelingen ze wel graag in hun gebied zagen, en welke juist niet. Hiermee zijn de eerste aanzetten gemaakt voor mogelijke concepten en toekomstperspectieven per gebied. Deze brainstorm is daarnaast gevoed met drie schetsmatige inrichtingsconcepten per studiegebied, die elk voor een eigen thema zijn uitgewerkt, om zo een indruk te krijgen hoe het gebied eruit zou komen te zien als voor een bepaalde richting wordt gekozen.

Voor het tweede atelier zijn de drie inrichtingsconcepten uit de eerste stap per studiegebied verder uitgewerkt en geconcretiseerd als bouwstenen: combinaties van inrichtingsmaatregelen. Aan de deelnemers is een grote representatieve landschapsdoorsnede door het gebied gepresenteerd, waarin de verbinding met het landschap is gelegd. In deze doorsnede zijn bodem en watercondities, hoogteligging en overgangen in het landschap geïllustreerd. Tijdens de ateliers hebben de deelnemers geëxperimenteerd met een logische plaatsing van de bouwstenen op de doorsnede. Daarbij is ook gekeken naar waardevolle combinaties van bouwstenen (multifunctionaliteit) en is onderzocht of de bouwstenen op korte of lange termijn gerealiseerd kunnen worden.

Resultaat

Het resultaat van het proces met de studiegebieden en de ateliers bestaat voor elk gebied uit drie verder uitgewerkte inrichtingsconcepten. Het zijn deze concepten die voor deze Handreiking zijn geabstraheerd tot archetypische inrichtingsconcepten (H 5.) en inrichtingsmaatregelen (H 6.).

Op verzoek van de studiegebieden is een laatste verdiepende stap gezet ter afronding van het ontwerpend onderzoek voor de drie gebieden zelf. Dit betreft een abstracte mozaïekkaart die een mogelijk perspectief voor het studiegebied laat zien. Gekoppeld aan de eerder ontwikkelde inrichtingsmaatregelen. In de volgende drie hoofdstukken worden het ontwerpend onderzoek en de uitkomsten per studiegebied samengevat.

10. Studiegebied Baarlingerpolder

Context en kenschets

De Baarlingerpolder ligt in de kop van Overijssel, ingeklemd tussen de Weerribben (Nationaal Park Weerribben-Wieden) en de Noordoostpolder. Het is een veenweidegebied met kenmerkende open weides en met een bijzondere bodemopbouw van veen (oost) naar klei op veen (west). De voormalige zeedijk en het hoger gelegen natuurgebied vormen strakke randen aan de polder. De oude Zuiderzeestad Blokzijl ligt aan de zuid-westpunt van het gebied. De Weerribben is een bijzonder natuurgebied: het is een oud cultuurlandschap van plassen en sloten (weren) met daartussen legakkers (ribben). Het gebied is eeuwenlang in gebruik geweest voor de productie van turf en riet. Het gebied is daarnaast in trek bij recreanten, zij het dat de toeristische sector bescheiden van omvang is.

Het Naturazoo gebied Weerribben is een laagveenmoeras waarvan er binnen Europa niet veel zijn. Daarom heeft Nederland beloofd hier een reeks van natuurdoelen te realiseren, namelijk een verscheidenheid aan habitats binnen de laagveenverlandingsreeks en een aantal beschermde soorten die van dezelfde reeks afhankelijk zijn, zoals rietzangvogels en bv. de otter. Veel van de habitats en soorten zijn gebonden aan kletsnatte milieus die van nature met maar heel weinig voedingsstoffen en bufferstoffen bevatten. Daarom zijn ze gevoelig voor de overmatige depositie van stikstof uit de lucht, die deze milieus kan verzuren en vermesten. Ze zijn uiteraard ook erg gevoelig voor veranderingen in de watertoevoer oftewel verdroging. Deze verdroging heeft in het verleden

al flink toegeslagen door de aanleg van de Noordoostpolder in het westen en een reeks van droogmakerijen ten oosten van de Weerribben, die de waterstromen sterk beïnvloed hebben.

In de Baarlingerpolder zijn negen agrariërs actief. Zij hebben de handen ineen geslagen om gezamenlijk te verkennen hoe ze een duurzaam toekomstig gebruik van de polder willen vormgeven via een gebiedsproces waarin niemand erop achteruit mag gaan. Belangrijke opgaven die in dit ontwerp onderzoek betrokken zijn, zijn het zoveel mogelijk voorkomen van peilverlagingen, minder stikstofemissies, een aantrekkelijk en beleefbaar landschap, bodemdaling, stikstofcrisis en het verdienvermogen van de bedrijven. Sommige boeren hebben al neventakken (bv. zuivel) of onderzoeken extra inkomstenbronnen, bijvoorbeeld vanuit energielevering. In het ontwerp onderzoek is onderzocht wat het karakter van het gebied wordt als het agrarische gebruik naar verwachting zal extensiveren. De mate waarin wordt nog onderzocht.

Op de volgende pagina's over de Baarlingerpolder geven de kaarten ruimtelijke waarden en dynamiek meer informatie over de kenmerken en opgaven voor het gebied. Vervolgens worden de bouwstenen op de doorsnede getoond en wordt de mozaïekkaart gepresenteerd.

Ruimtelijke waarden

- Open veenweidegebied met kenmerkende verkaveling, boerderijen, groene weides en vergezichten. Direct bij de dijk meer kleiige gronden, soms met maisteelt.
- Herkenbare contrasten door strakke begrenzingen en overgangen, naar de Noordoostpolder en het natuurgebied de Weerribben.
- Natuurgebied de Weerribben, onderdeel van Naturazoo en NNN, één van de mooiste laagveeu-landschappen in Nederland. Een landschap van sloten, petgaten, oude legakkers, broekbossen en rietlanden, met alle bijbehorende soorten en plantengemeenschappen.
- Het gebied en de omgeving hebben een zeer landelijk karakter. Bewoning in het gebied is beperkt gebleven tot de karakteristieke dorpjes Kalenberg en Ossenzijl, de oude stad Blokzijl en de losgelegen boerderijen.
- Behouden gebleven oude Zeedijk met kolken en de vestiging van Blokzijl.
- Voormalige beek 'de Beke', een oude afwatering van de Weerribben, loopt nog door de polder, zichtbaar in de ondergrond.

Legenda

- Gebied Baarlingerpolder
- Natuurnetwerk Nederland
- Droogmakerij, type onbepaald
- Petgaten na vervinging
- Hollandveenontginning
- Zuiderzeepolders
- Oude Zeedijk
- Restanten van vestingen (Blokzijl)
- Wiel (diepe waterplas ontstaan bij dijkdoorbraak)
- Lager gelegen gebieden
- Gebieden met een grote openheid
- Uitzicht op hoger gelegen gebied
- Rand van het hoger gelegen gebied
- N333
- Indicatie van locatie historische beek 'de Beke'

0 750 1500 m

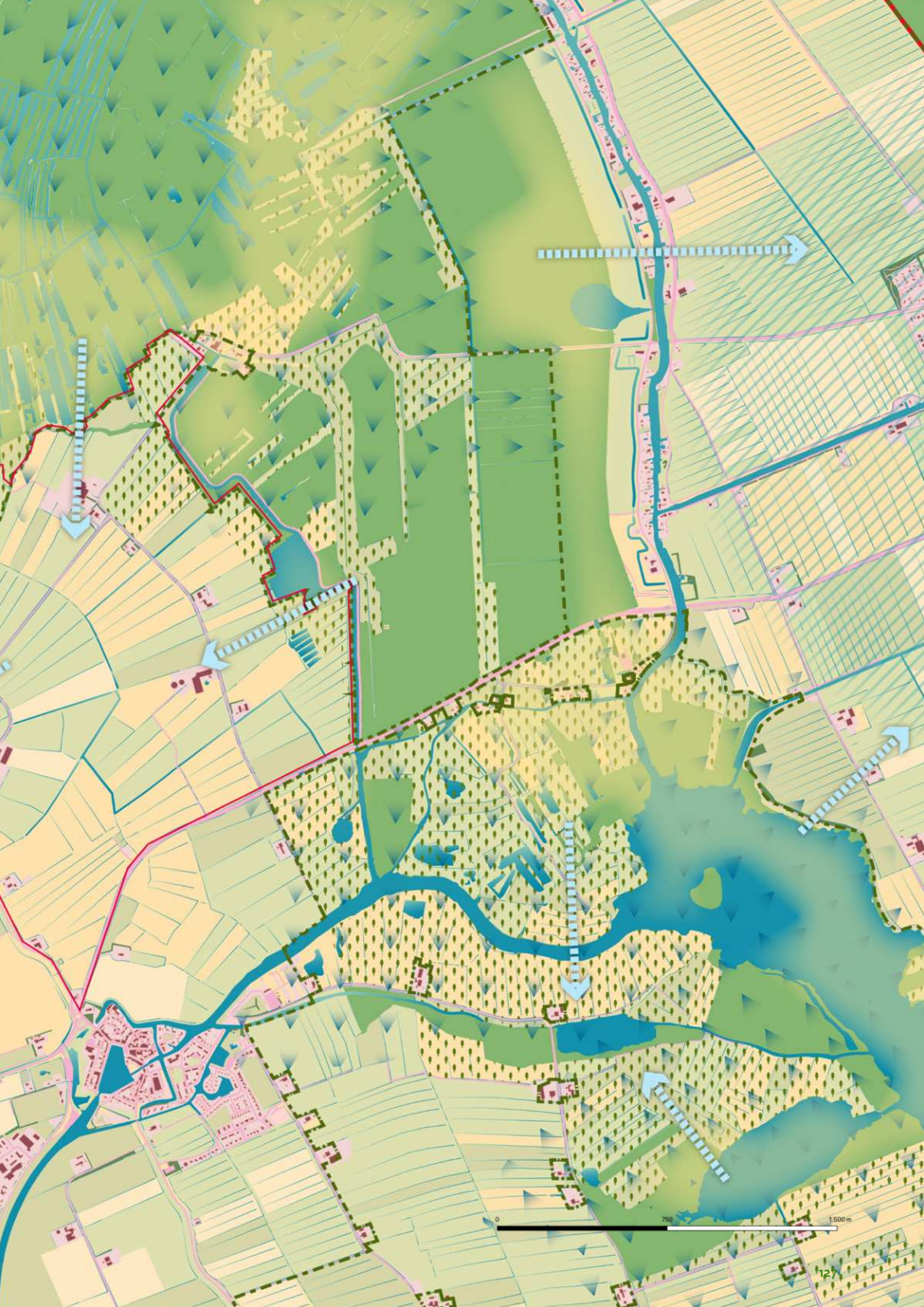
Dynamiek & opgaven

- Bodemdaling in de venige ondergrond zorgt voor vernatting van percelen en teruglopende productiviteit en geschiktheid voor landbouw.
- De toekomst van de landbouw en verdienmodellen voor boeren vragen om veel aandacht. Extensiveren kan alleen als er een realistisch verdienvermogen tegenover staat.
- Stikstofcrisis, in relatie tot het naastgelegen Natura2000 gebied. Vermindering van de ammoniakemissies uit stallen en mest in de polder levert naar verwachting een grote bijdrage aan het terugdringen van de overbelasting van de Weerribben.
- Hydrologisch systeemherstel. Klimaatverandering in combinatie met de complexe bodemopbouw en vele kwelstromen zorgt plaatselijk voor verdroging.
- De waterkwaliteit is niet optimaal.
- Recreatieve kansen lijken nog niet optimaal benut. De recreatieve sector in het Nationaal Park is bescheiden van omvang en de polder zelf wordt beperkt recreatief gebruikt.
- Overgangen tussen de polder en het natuurgebied zijn vrij hard en abrupt. Door verschillen in hoogteligging, waterpeil en landschapsinrichting versterken natuur en landbouw elkaar niet.
- Verdroging voorkomen door af te zien van peilverlagingen. Zo kunnen lokale veenbodems behouden blijven en CO₂ worden opgeslagen.
- In algemene zin loopt de biodiversiteit in de polder achteruit: de weidevogelpopulatie is sterk afgebrokkeld. De potentie voor meer soortenrijke sloten en slootkanten is relatief hoog door de nabijheid van de Weerribben.

Legenda

	Gebied Baarlingerpolder		Stroomrichting van het grondwater
	Natuurnetwerk Nederland		Gebieden met kwel
	Uitwerkingsgebied ontwikkelingsopgave Natura2000		Gebieden met wegzijging
	Natura2000		
	Stikstofdepositie verlagen		
	Bodemdaling tegengaan		
	CO ₂ uitstoot verlagen		
	Biodiversiteit stimuleren/naastgelegen natuur verbeteren		
	Bedrijven toekomstbestendiger maken		
	Grondwaterstromen		

Bodem en water sturend in de Baarlingerpolder: opmaat naar gebiedspecifieke inrichtingsconcepten

In dit blok wordt kort verkend wat het principe 'bodem en water sturend' voor de Baarlingerpolder zou kunnen betekenen. Er worden een aantal mogelijke denkrichtingen genoemd om de effecten op bodem, water, ecologie en landgebruik duidelijk te maken. Hoe hier vervolgens mee wordt om gegaan, hangt af van het gekozen inrichtingsconcept van het gebied en het gebied-proces dat de boeren gezamenlijk doorlopen. Hieronder leggen we uit wat de afwegingen zijn waarmee we tot de drie inrichtingsconcepten voor de Baarlingerpolder zijn gekomen.

Essentie van het systeem

De west-oost gradiënt staat centraal in dit landschap. Deze verloopt van klei naar puur veen en parallel daaraan van een agrarisch productielandschap naar de zeer hoge biodiversiteit van de Weerribben-Wieden. Hierop kunnen inrichtingsconcepten inspelen. Bijvoorbeeld door in het oosten waterpeilen te verhogen, in combinatie met meer natuurlijke fluctuaties. Afhankelijk van het gekozen inrichtingsconcept is dit een kleinere of grotere verandering. Het landgebruik in het oosten kan hier parallel aan variëren van extensieve landbouw, via alleen oogsten (rietland, hooiland), tot volledig natuur. Hieronder volgen mogelijke concrete invullingen van deze gradiënten ter illustratie. Dit is louter bedoeld om aan te geven tot welke consequenties ingrepen in het bodem- en watersysteem kunnen leiden. Hiermee kunnen weloverwogen keuzes voor een gebied-perspectief worden gemaakt.

Mogelijke denkrichtingen vanuit bodem, water en ecologie

Hooiland- of steltlopernatuur ('weidevogels') als basis: geïnspireerd door het halfnatuurlijk landschap tot ca. 1950

In dit beeld gaan de waterpeilen fors omhoog: in de winter af en toe op maaiveld, mede door flexpeil-marge. In de zomer een waterpeil dat uitzakt tot hooguit 30 centimeter onder maaiveld. Er vindt geen bemesting plaats en er worden geen bestrijdingsmiddelen gebruikt. Beheeractiviteiten vinden ná 1 juli plaats met uitzondering van hier en daar extensieve beweiding.

De mate waarin dit te combineren is met andere functies is verschillend. De hooilanden zijn beperkt gevoelig voor verstoring door recreatief medegebruik, de steltlopernatuur des te meer. Hooilanden en rietlanden dragen sterk bij aan natuurdoelen voor de Weerribben. Steltlopernatuur vraagt hierbij waarschijnlijk maatregelen tegen vossen, boommarters en andere predatoren.

Biobased verbouwen als basis

Biobased verbouwen houdt in dat er gewassen verbouwd worden die vervolgens in de bouw kunnen worden gebruikt (biobased bouwen), bv. riet, lisdodde, vlas, oliefantsgras. Net als bij hooiland- en steltlopernatuur kan het landschap voor biobased verbouwen sterk worden vernet. Met uitzondering van tijdelijke peilverlagingen om machinaal te kunnen oogsten of planten (1 of 2 decimeter, in het geval van rietoogst). Voor sommige teelten is eventueel zeer lichte bemesting denkbaar. De teelten hebben over het algemeen een grote tolerantie voor hoog water in natte perioden (water óp maaiveld). Dit past bij een peilverhoging om de bodemdaling tegen te gaan.

Biobased verbouwen past goed bij de Weerribben, omdat hier nog een rietsnijcultuur aanwezig is, compleet met de bijbehorende infrastructuur. Een aandachtspunt is de Wet Natuurbescherming voor beschermde soorten (vogels, bepaalde amfibieën en vissen) die in de paludicultuur kunnen huizen. Een deel van het gewas moet hiervoor blijven overstaan.

Wetlandontwikkeling en broekbos als basis

Bij wetlandontwikkeling worden de waterpeilen nog iets hoger en fluctuerender. Op lange termijn kan dit zelfs leiden tot veenaanwas in plaats van geremde afbraak. Hierbinnen is het wel noodzakelijk om begaanbare beheerpaden aan te leggen naar delen die vegetatiebeheer behoeven. Dit is nodig zolang er nog veel voedingsstoffen worden aangevoerd vanuit lucht, water en bodem. Het maaisel dient te worden afgevoerd.

Recreatie als basis

Extensief recreatief medegebruik verenigt zich in de basis prima met systeemherstel van bodem en water. T.a.v. ecologie en biodiversiteit ligt dat genuanceerder. De kans op verstoring van broedvogels is namelijk groot in broekbossen en wetlandvegetaties met riet, lisdodden en andere (hoge) moerasplanten. Anderzijds is hier voor recreanten ook veel te zien: hoge diversiteit in flora en fauna en een afwisselend landschap. In de meer open polder (hier gezien als open landschap met steltlopers/weidevogels) zijn de verstoringafstanden veel groter (ordegrootte 200 meter). Functiecombinaties met recreatie zijn daardoor in de polders realistischer gezien de beperktere impact op flora en fauna.

Op de volgende pagina's worden de inrichtingsconcepten voor de Baarlingerpolder nader toegelicht.

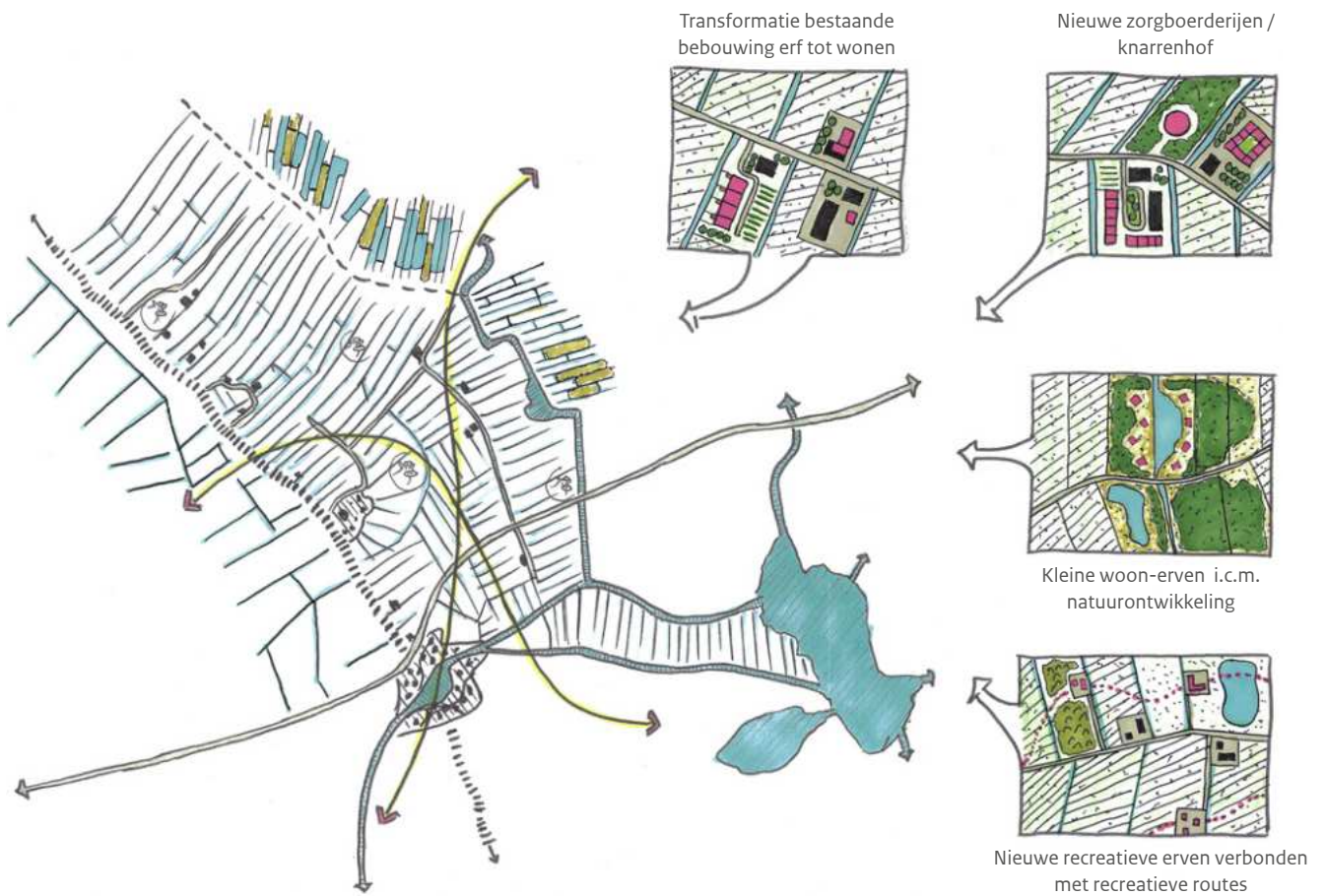

Concept 1 | Koe en streek

De koe blijft in het landschap. Naast behoud en extensivering van de veehouderij wordt geëxperimenteerd met nieuwe verdienmodellen die zijn gebaseerd op producten die lokaal worden geoogst en gemaakt. Deels gebeurt dat al (bv. Weerribben Zuivel). Een breed palet aan nieuwe verdienmodellen kan worden onderzocht. Van recreatieve erven (bv. met camping, logies, horeca en overnachtingsplekken), tot energie-opwekking rond het erf, tot de productie van bio-based bouwmaterialen (bv. lisdodde, CLT-hout, riet, etc.) tot natuur-erven waar vee wordt ingezet om nieuwe natuur te beheren.

Referentiebeelden concept Koe en streek

Conceptschets 'Koe en streek'

<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Natuurhuisje (bron: Matthijs van Roon)
2. Transformatie erf voor wonen (bron: Ziegler|Branderhorst)
3. Klompenpad (bron: Landschap Erfgoed Utrecht)
4. Bouwen woningen op erf (bron: Ziegler|Branderhorst)
5. Behoud huidige veeteelt (bron: Belvilla)
6. Natte natuur (bron: Cees Baars)

Concept 2 | Koe en buurderijen

De koe blijft in het landschap. Naast behoud en extensivering van de veehouderij komt er op vrijkomende agrarische erven ruimte om kleine clusters van woningen te ontwikkelen. Bijvoorbeeld in de bestaande boerderij, of door schuren te slopen en te vervangen door een klein aantal woningen. Combinaties met zorgwoningen of ouderenwoningen kunnen worden onderzocht. De opbrengst van de woningen komt toe aan de eigenaar van het erf en een deel wordt geïnvesteerd in landschapontwikkeling. Naast transformatie van bestaande erven wordt het toevoegen van een nieuw woon-erf i.c.m. natuurontwikkeling onderzocht. Bijvoorbeeld op plekken waar landbouw vanwege bodemdaling en vernatting niet meer rendabel is.

Referentiebeelden concept Koe en buurderijen

Conceptschets 'Koe en buurderijen'

<-- Van links naar rechts, van boven naar beneden:

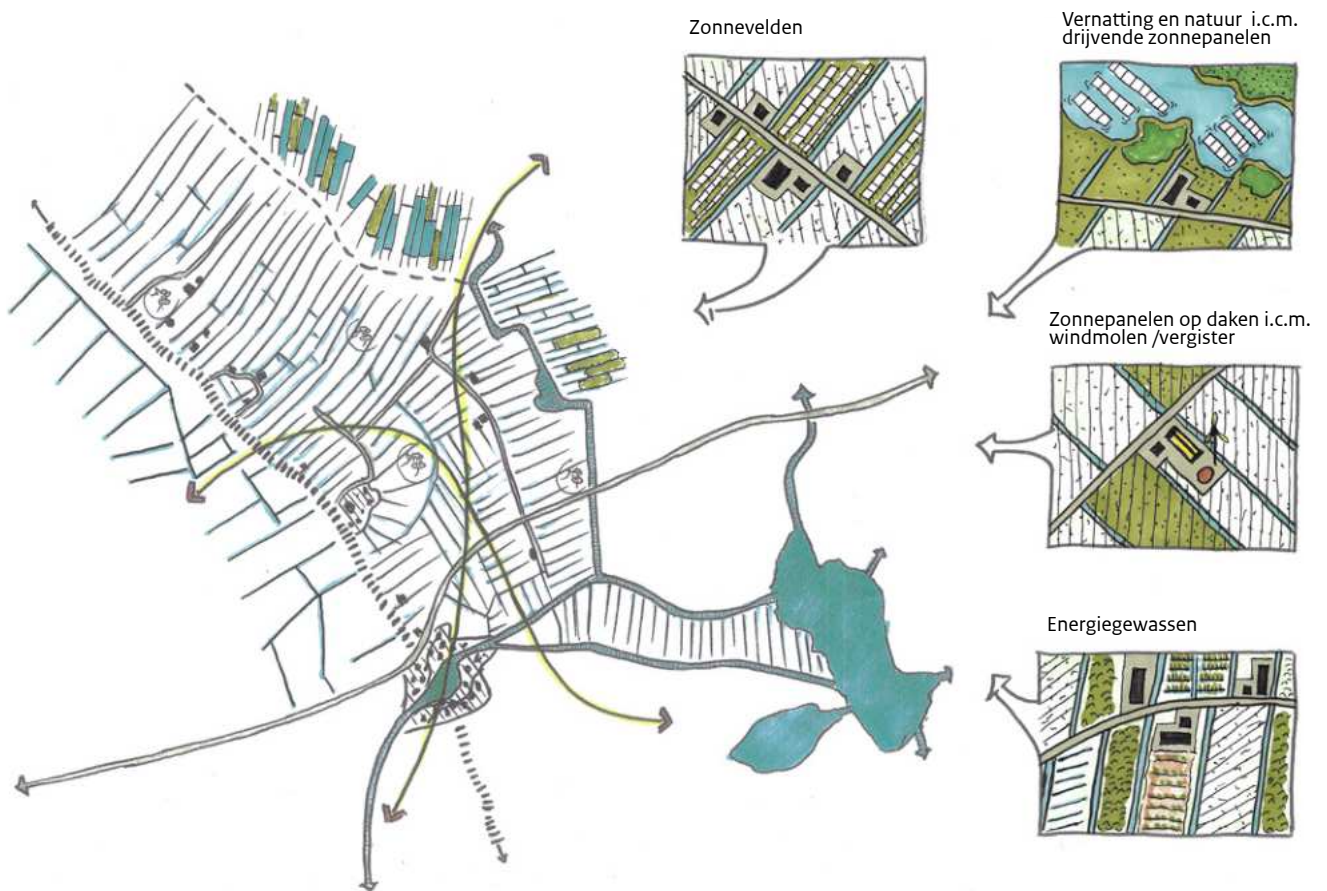
1. Groente automaat (bron: Jaski automaten)
2. Biobased bouwmaterialen (bron: Houtbouwbeurs)
3. Oogstfeest (bron: SallanCentraal)
4. Pluktuin (bron: DaisyJanssenFotografie)
5. Rietsnijders in Weerribben (bron: De Stentor)
6. Zonne-energie in combinatie met vee (bron: Ajdin Kamber)
7. Boerencamping (bron: EuroCampings.eu)
8. Tiny houses (bron: EuroParcs)

Concept 3 | Koe en energie

De koe blijft in het landschap. Naast behoud en extensivering van de veehouderij ontstaat ruimte voor energieopwekking. Op de natste plekken, waar landbouw door bodemdaling en vernatting niet rendabel is, kan verder worden vernat en ontstaat ruimte voor natuur. Binnen dit natuurlandschap is ruimte voor bv. zonnepalen, drijvend of op maaiveld. Op erfniveau kunnen kleinere zonnenvelden worden ingepast, gecombineerd met kleine erf-windmolens en vergisters. De boerderijen worden zo kleine energie-hubs in de polder. Op natte percelen kunnen energiegewassen worden geteeld, t.b.v. covergisting of biomassa.

Referentiebeelden concept Koe en energie

Conceptschets 'Koe en energie'

<-- Van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Windmolen op erf (bron: EAZ Wind)
2. Drijvende zonnepanelen (bron: Sembcorp Industries)
3. Zonne-energie i.c.m. veeteelt (bron: Simon Lenskens)
4. Productie biobrandstof (bron: UIUC)
5. Combinatie recreatie met veeteelt (bron: Ida Hylkema)
6. Natte teelt (bron: veenweiden.nl)
7. Productie biogas (bron: Gasworld)

Proces Baarlingerpolder

Tijdens het atelier in de Baarlingerpolder werd geconcludeerd dat de drie concepten niet zozeer afzonderlijk maar juist in combinatie met elkaar goed bij het gebied passen. Met de condities van de ondergrond als leidend principe zou er een logische ordening van de concepten op een doorsnede van oost naar west door het gebied kunnen ontstaan.

Waarbij concept 3 goed past bij de meest natte bodems in het oosten, concept 1 in het westen op de kleiige bodems en concept 2 er tussenin. Mede gezien de vorderingen in het parallelle gebiedsproces van de agrariërs zelf, is besloten om de verdere uitwerking als een combinatie van de drie concepten te doen. Wel zijn er drie subvarianten van het combinatieconcept gemaakt, waarin per variant een andere waterstand is gehanteerd. Variërend van water op/boven maaiveld, tot water aan maaiveld, tot plassen op maaiveld. Afhankelijk van de variant verschilt de overgang van nat naar droog in het gebied, wat bepalend is voor de plaatsing van de inrichtingsmaatregelen op de doorsnede.

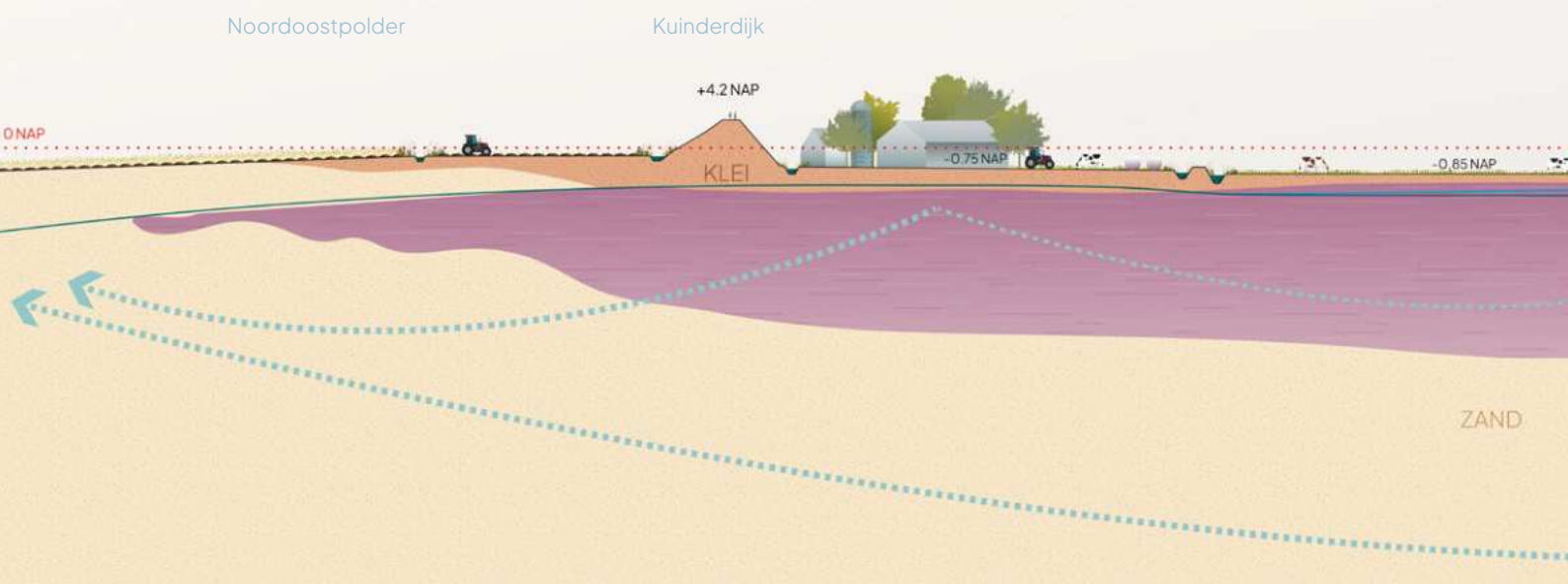
Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

10-20 jaar

>20 jaar

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie [Hoofdstuk 6](#) voor nadere uitwerking per bouwsteen):

9. Vernatting en wetlandontwikkeling
12. Weidevogelgebied
20. Huidig gebruik akkerbouw
22. Huidig gebruik melkveehouderij
24. Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernatting
25. Energieopwekking op het erf (zonne- en windenergie, vergisting, etc.), bv. i.c.m. veehouderij, akkerbouw of wetlandontwikkeling
27. Multifunctioneel boeren-erf met neventakken (bv. zuivel, logies, vergaderplekken, winkel, camping)

Variant A: beperkte vernatting ('plassen op maaiveld')

28

27

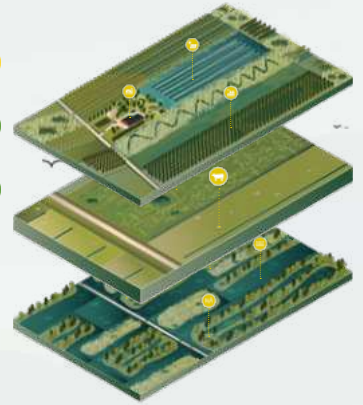
34

24

12

9

29

36

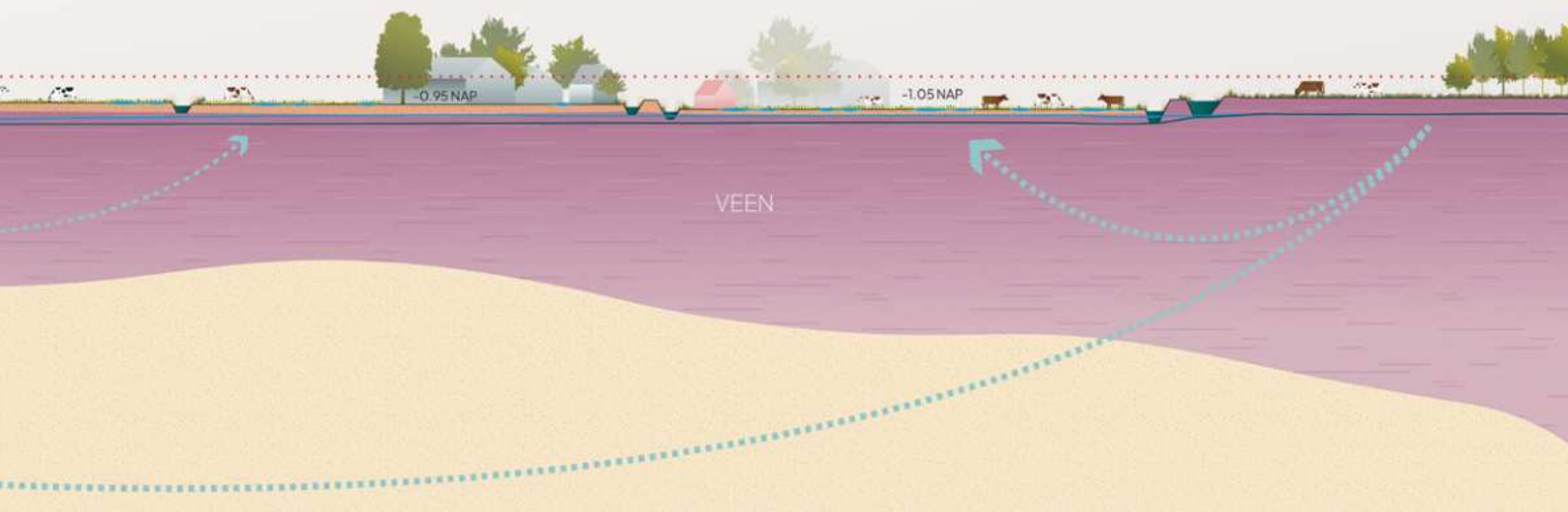

42

Baarlingerpolder

NP Weerribben

- 28. Transformatie leegstaande of vrijkomende (agrarische) gebouwen tot nieuwe woningen en/of toevoegen van een woning op bestaand erf (bv. rood voor rood)
- 29. Nieuw woonerf en kleinschalige natuur (bijvoorbeeld i.c.m vochtige weiden)
- 34. Nieuwe recreatieve voorzieningen (bv. horeca, nieuw paviljoen, winkel)
- 36. Recreatie-erf met logies en activiteiten (bv. rondom veehouderij of vochtige weiden met extensieve begrazing)
- 42. Recreatieve routes (bv. klompenpaden) door het landschap

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

20

27

28

10-20 jaar

36

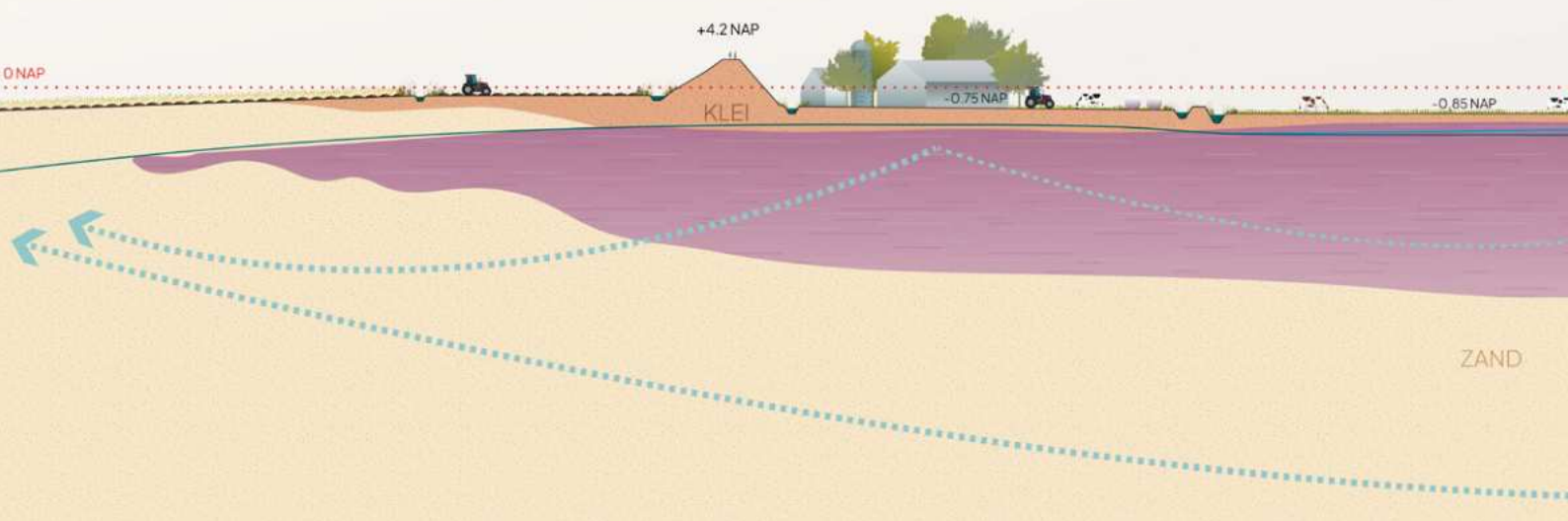
29

>20 jaar

Noordoostpolder

Kuinderdijk

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

- 9. Vernetting en wetlandontwikkeling
- 12. Weidevogelgebied
- 19. Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernetting
- 20. Huidig gebruik akkerbouw
- 25. Energieopwekking op het erf (zonne- en windenergie, vergisting, etc.), bv. i.c.m. veehouderij, akkerbouw of wetlandontwikkeling
- 27. Multifunctioneel boeren-erf met neventakken (bv. zuivel, logies, vergaderplekken, winkel, camping)

Variant B: middel-vernatting ('aan maaiveld')

25

36

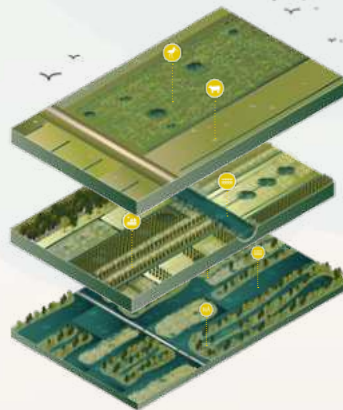
27

12

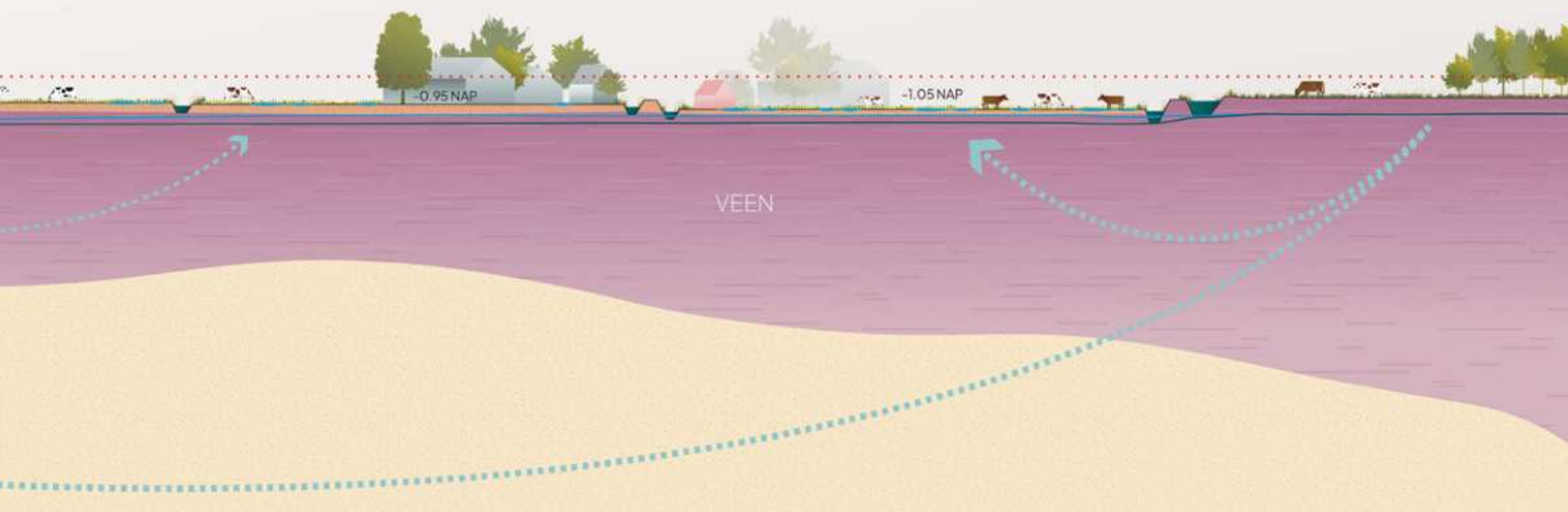
19

9

Baarlingerpolder

NP Weerribben

28. Transformatie leegstaande of vrijkomende (agrarische) gebouwen tot nieuwe woningen en/of toevoegen van een woning op bestaand erf (bv. rood voor rood)

29. Nieuw woonerf en kleinschalige natuur (bijvoorbeeld i.c.m. vochtige weiden)

36. Recreatie-erf met logies en activiteiten (bv. rondom veehouderij of vochtige weiden met extensieve begrazing)

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

20

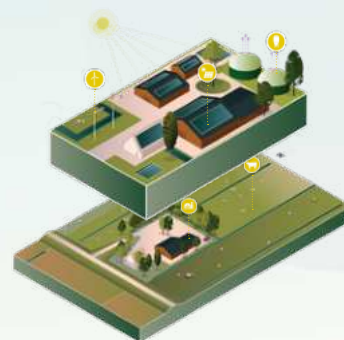

41

25

22

10-20 jaar

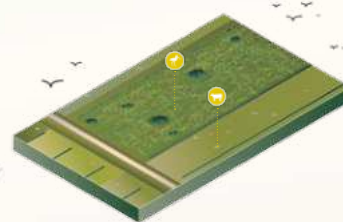
34

27

12

>20 jaar

28

22

Noordoostpolder

Kuinderdijk

+4.2 NAP

KLEI

-0.75 NAP

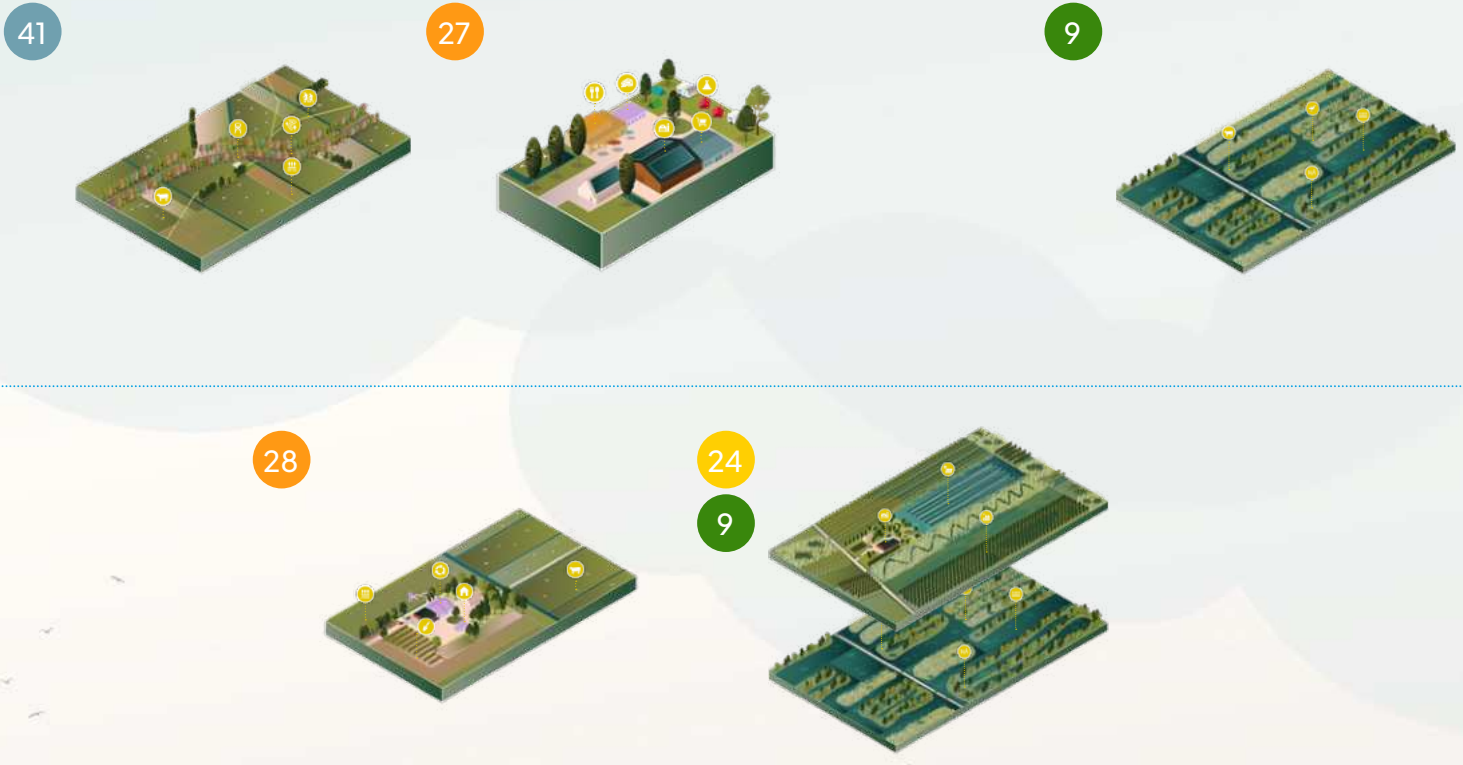
-0.85 NAP

ZAND

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

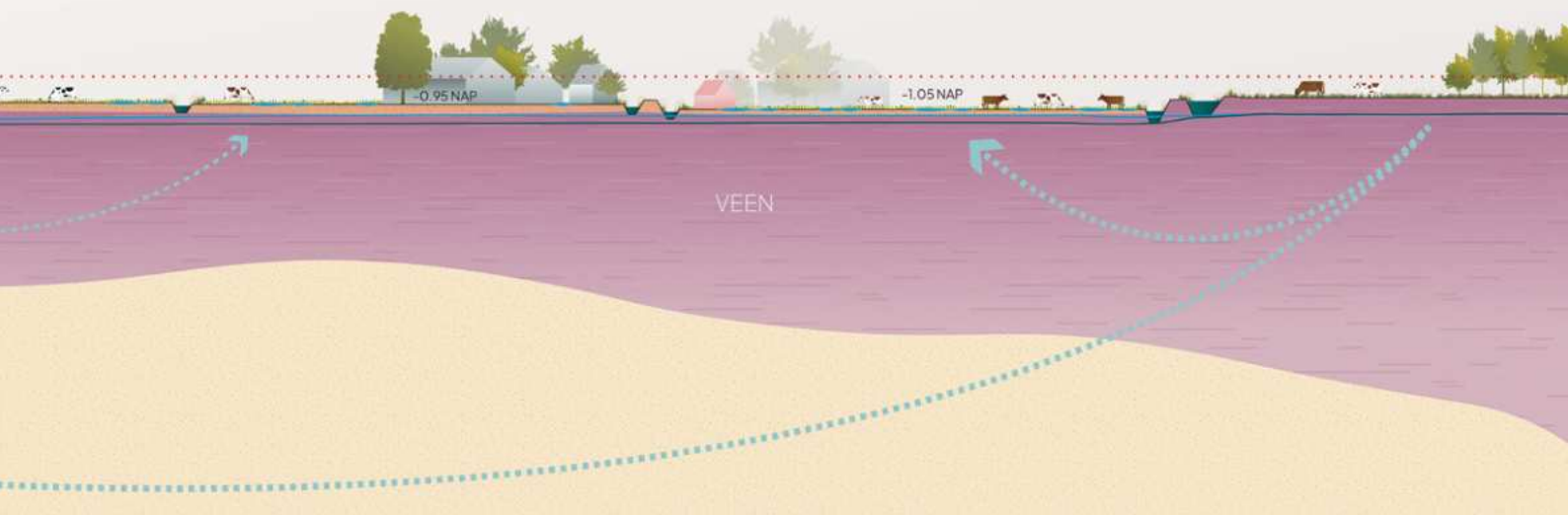
- 9. Vernatting en wetlandontwikkeling
- 12. Weidevogelgebied
- 20. Huidig gebruik akkerbouw
- 22. Huidig gebruik melkveehouderij
- 24. Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernatting
- 25. Energieopwekking op het erf (zonne- en windenergie, vergisting, etc.), bv. i.c.m. veehouderij, akkerbouw of wetlandontwikkeling
- 27. Multifunctioneel boeren-erf met neventakken (bv. zuivel, logies, vergaderplekken, winkel, camping)

Variant C: sterke vernatting ('water op maaiveld')

Baarlingerpolder

NP Weerribben

- 28. Transformatie leegstaande of vrijkomende (agrarische) gebouwen tot nieuwe woningen en/of toevoegen van een woning op bestaand erf (bv. rood voor rood)
- 34. Nieuwe recreatieve voorzieningen (bv. horeca, nieuw paviljoen, winkel)
- 41. Nieuwe recreatieve routes door het gebied

Integraal concept Baarlingerpolder - '3 slagen in de lengte'

(klimaatadaptieve landbouw icm agrotourisme)

Belangrijke kanttekening is dat dit een concept op hoofdlijnen betreft, geen inrichtingsplan of visie. Tekst en tekeningen vertegenwoordigen dus geen verkavelingsplan en doen geen uitspraken over individuele percelen of grondeigendommen. Het is aan het gebied en grondeigenaren zelf om keuzes te maken en de vertaalslag richting een uitvoeringsplan en inrichting te maken. En aan het bestuur van gemeente, provincie en rijk om het algemeen belang en de overkoepelende opgaven te bewaken.

Basis vanuit bodem, water en ecologisch systeemherstel

In het integraal concept vormt systeemherstel van bodem en water de basis. Vanuit de ondergrond is de Baarlingerpolder op een logische manier in te delen in drie zones van oost naar west. Met De Weerribben als oostelijke grens en de oude zeedijk en Noordoostpolder als westelijke grens. Door vanaf de oostelijke grens te gaan vernatten op plekken met veel bodemdaling en veel veen in de ondergrond, ontstaat een gradiënt in drie zones van nat naar droog richting het westen. Op basis hiervan kan een logische koppeling met duurzaam landgebruik worden gemaakt, als een 'drieslag' in het landschap. Hierin blijft het agrarisch gebruik een belangrijke drager voor het landgebruik en de gebiedsidentiteit.

Oostelijke zone (water aan/op maaiveld)

Een hoger waterpeil in de meest oostelijke zone zorgt voor vernatting van het gebied. Dit dringt bodemdaling en CO₂ uitstoot terug en zet koers richting een natuurinclusief gebruik van de zone. Hier kunnen combinaties worden gemaakt van natte teelten, productie van biobased bouwmaterial in rietvelden en broekbossen, natuur met extensieve beweiding en de opwekking van zonne-energie op water of natte weiden met elkaar worden gecombineerd. Deze combinatie van landgebruik, vernatting en teelten houdt het gebied productief maar zorgt tegelijk voor hydrologisch systeemherstel. Deze natte zone kan ook positief bijdragen aan terugdringen van verdroging in de Weerribben door het afremmen van kwel. Dit ondersteunt de natuurwaarden op de overgang naar het Nationaal Park.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

Middenzone (plaatselijk plassen op maaiveld)

De middenzone markeert de overgang van de natte oostelijke zone naar de droge westelijke zone en Noordoostpolder. In de middenzone heeft een mix van functies een plek. Op de meer droge percelen wordt het agrarisch gebruik met beweiding voortgezet. Natuurvriendelijke slootkanten en biodiverse perceelranden ondersteunen hier een groenblauwe dooradering van het gebied. De nattere percelen sluiten aan op de transformatie zoals geschetst in de oostelijke zone.

In zowel de middenzone als oostelijke zone kan eventuele vrijkomende agrarische bebouwing worden getransformeerd naar woonvormen die passen in de landelijke omgeving. Denk aan kleinschalige zorg-erven of meer-generatie-erven die door hergebruik van bestaande bebouwing of rood-voor-rood worden gerealiseerd.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

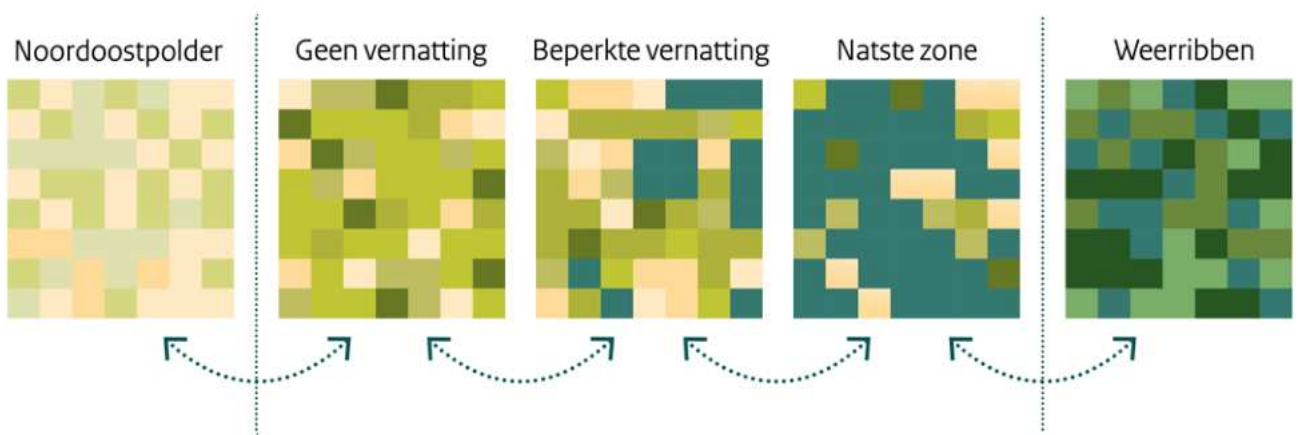
Westelijke zone (sterkere drooglegging)

In deze zone is geen sprake van sterke vernatting. De percelen zijn geschikt voor intensievere beweiding en (afhankelijk van de grondslag) akkerbouw. De zone is in het concept in gebruik voor natuurinclusieve akkerbouw en veehouderij. Transities zijn vooral te zien op erfniveau. Waar passend bij de bedrijfsfilosofie komen neventakken zoals zuivelproductie, verkoop van streekproducten, en kamperen en vergaderen bij de boer voor. De boeren-erven vormen kleinschalige energieclusters in de polder waar de opwekking van zonne-energie op daken wordt gecombineerd met vergisters. Deze zijn met erfbeplanting zorgvuldig in de open polder ingepast.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

Verbindende routes

Dwars door het gebied lopen kleinschalige recreatieve routes voor wandelaars en fietsers. Deze verbinden de zeedijk met De Weerribben en maken de drie opeenvolgende landschappelijke zones en het landgebruik beleefbaar.

Integraal concept Baarlingerpolder - '3 slagen in de lengte'

Mozaïekkaart huidige situatie

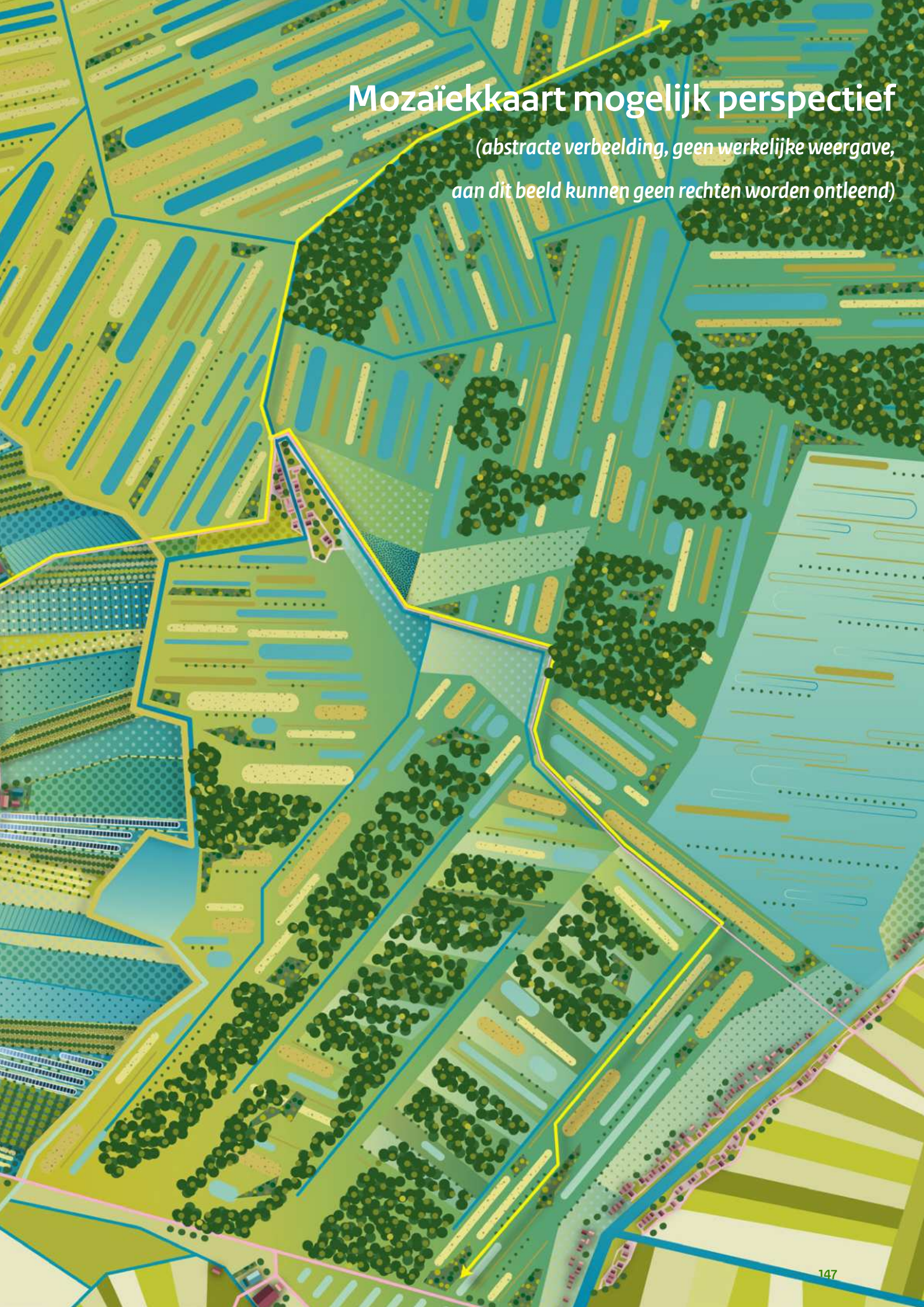
(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave)

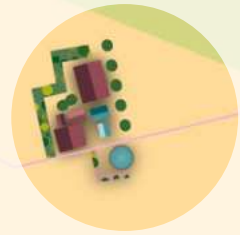

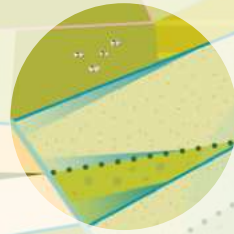
Mozaïekkaart mogelijk perspectief

*(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)*

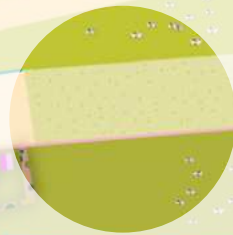
Behoud agrarische functie met akkerbouw (20)

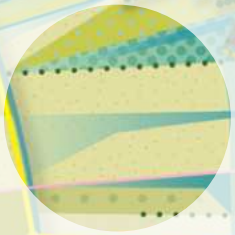
Behoud agrarische functie met veeteelt (22)

Vernatting (9)

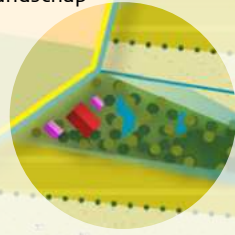
Recreatieve routes (klompenpaden) door het agrarische landschap (22, 41)

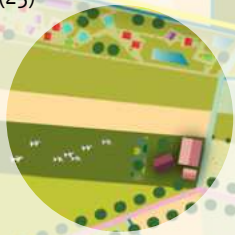
Lichte vernatting (9)

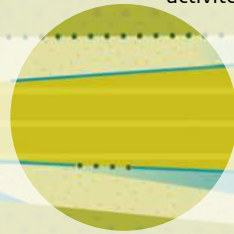
Energieopwekking op het erf (25)

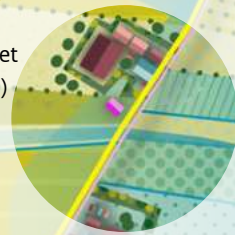
Recreatie-erf met activiteiten (36)

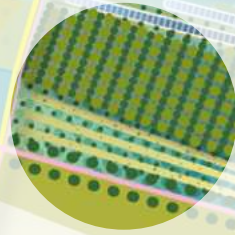
Nieuwe recreatieve voorziening (22, 34)

Weidevogelgebied (12, 41)

Multifunctioneel boeren-erf (27)

Productie biobased bouwmaterialen (19)

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)

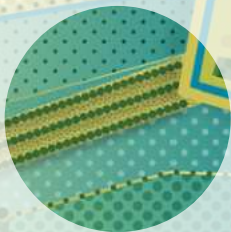
De nummers bij de bolletjes verwijzen naar de uitwerking
van bouwstenen van inrichtingsmaatregelen in Hoofdstuk 6.

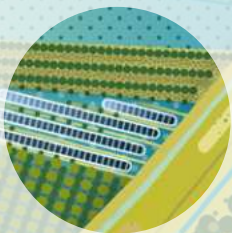
Nieuwe recreatieve routes richting
Nationaal Park Weerribben-Wieden (41)

Petgaten in Nationaal Park
Weerribben-Wieden (9)

Productie biobased
bouwmaterialen (24)

Zonne-energie
i.c.m. vernatting (24)

11. Studiegebied Duivenvoorde

Context en kenschets

Duivenvoorde is een eeuwenoud landgoed van bijna 270 ha in een van de drukst bevolkte delen van Nederland. Gelegen midden in het Nationaal Park Hollandse Duinen en middelpunt van de groene Duivenvoorde Corridor die ligt ingeklemd in stedelijk gebied. Het landgoed grenst aan verschillende gemeentes (Leidschendam-Voorburg, Voorschoten, Wassenaar) en landeigenaren waaronder Staatsbosbeheer en de Horsten. Duivenvoorde vormt een landschappelijk overgangsgebied tussen de duinen in het westen en de Vliet en het Groene Hart in het oosten. Kenmerkend is de sequentie van strandwallen en laagtes (veen). Hiertussen ligt het landgoed op een strandwal. Duivenvoorde heeft een belangrijke landschappelijke, cultuurhistorische en recreatieve waarde. Het landgoed kent 20 monumenten, waaronder een 42 hectare groot wandelpark met centraal gelegen het kasteel. De landerijen vormen een bijzonder broedgebied met onder meer 45 soorten broedvogels. Onderdeel van het landgoed zijn twee veehouderijen (110 koeien op 100 ha ieder), tien tuinders en dertien volkstuinten. Het gebied is daarnaast in trek voor recreatie en kent vele wandel- en fietsroutes en voorzieningen zoals een restaurant

Vanuit het Nationaal Park is Duivenvoorde gekenschetst als belangrijk toegangsgebied (poort) tot de Hollandse Duinen. Hier ligt dichtbij ook het Natura2000-gebied waar Meijndel en Berkheide onderdeel van zijn. Dit gebied is bijzonder rijk aan beschermde habitats en soorten van de kalkrijke duinen. Deze staan echter onder druk door (o.a.) teveel stikstof, verdroging en versnippering.

Op de volgende pagina's over Landgoed Duivenvoorde geven de kaarten ruimtelijke waarden en dynamiek meer informatie over de kenmerken en opgaven voor het gebied. Vervolgens worden de bouwstenen op de doorsnede getoond en wordt de mozaïekkaart gepresenteerd.

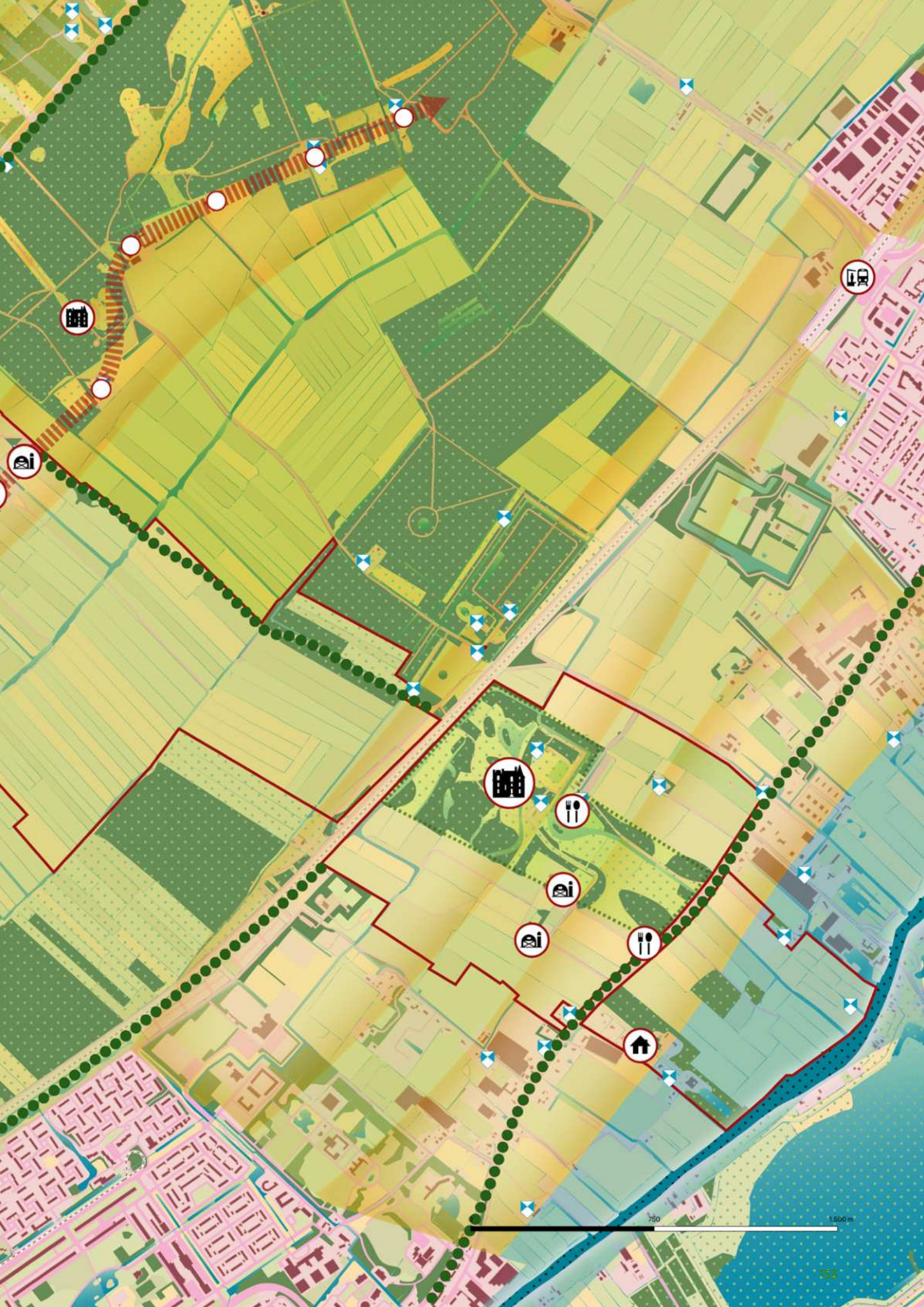
Ruimtelijke waarden

- Historisch landgoed met monumentale waarden. Zowel in de gebouwen als het landschap.
- Beleving van de overgang van duinrand naar veengebied.
- Duivenvoorde als toegangspoort tot het Nationaal Park en Groene Hart.
- Zichtbare landschappelijke sequentie van oude strandwallen en tussengelegen laagtes en veengebieden.
- De Vliet en historische rijks- en spoorwegen vormen al eeuwenlang landschappelijke dragers.
- Een waardevolle open groene ruimte in sterk verstedelijkt gebied.
- Duivenvoorde als onderdeel van een ketting van kastelen en buitenplaatsen.
- Recreatief aantrekkelijk gebied met routes en voorzieningen.
- Bebouwing en boerderijen aan historische linten.
- Nog deels zichtbare historie van tuinderijen en moestuinen op en rond het landgoed.
- Fraaie landschapsstructuur van lanen, singels en bosvakken. Met daartussen kenmerkende grote open gebieden.

Legenda

- Rijksmonument
- Bomenlaan
- Landhuis
- Boerderij
- Horeca op landgoed
- Treinstation
- Lineaire bebouwing
- Veen
- Strandwal
- Laag duin
- NNN
- Trekvaartroute
- Begrenzing landgoed Duivenvoorde
- Overige landgoederen (boven) en landgoederenzone op hoger gelegen strandwal (onder)

750

1500 m

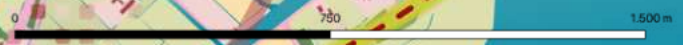
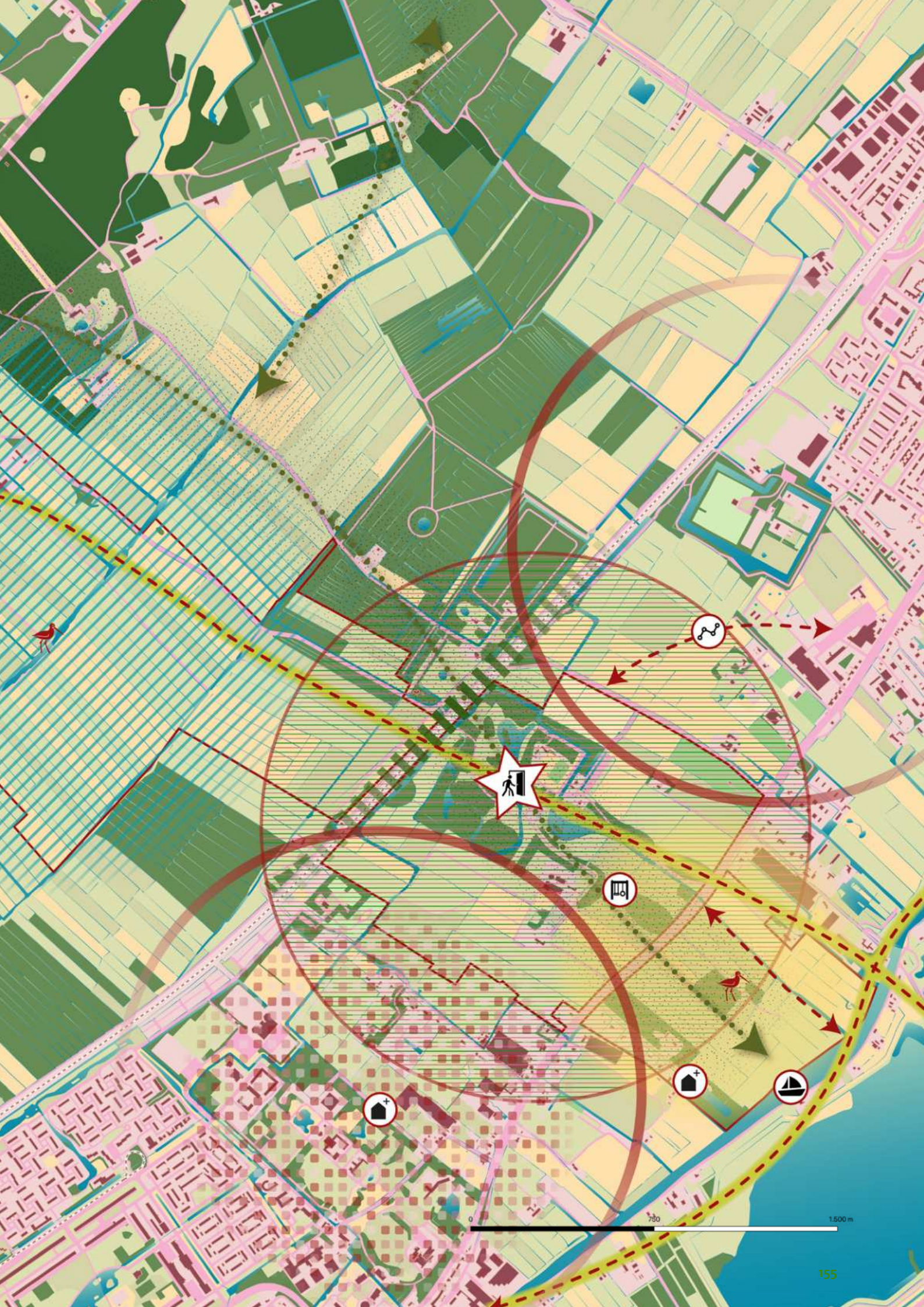
Dynamiek en opgaven

- De wens voor betere ecologische verbindingen tussen het Nationaal Park, Natura2000-gebied en Duivenvoorde (oost-westrichting)
- De wens voor betere stad-land verbindingen, Duivenvoorde als groen uitloopgebied binnen de Randstad en als onderdeel van een groene corridor die reikt tot het Haagse Bos en de Koekamp.
- Het verbeteren van de waterkwaliteit, bijvoorbeeld door schoon kwelwater vanuit de duinen langer vast te houden en schoon te houden.
- Doorontwikkeling van de recreatieve functie van het landgoed, mede in het licht van de poortfunctie tot het Nationaal Park.
- Transitie richting een meer natuurinclusieve landbouw grenzend aan het Nationaal Park.
- Opheffen barrièrewerking van weg en spoor, voor zowel ecologische als recreatieve verbindingen.
- Ontwikkelen van toekomstbestendige verdienmodellen voor het landgoed.
- Noodzakelijke aanpassing van het waterpeilbeheer. In de huidige situatie is dit ongunstig voor het veen en ongunstig voor natuur van vochtige graslanden en bossen.

Legenda

- Ontwikkelgebied recreatie rond nieuwe poort
- Kans voor een recreatieve verbinding
- Indicatie locatie 'Parkways'
- Natuurspeeltuin
- Gebiedspoort
- Bootvaartroute
- Gewenste parkway bestemming
- Landschapspark
- Zoekgebied ecologische verbindingszone
- Zoekgebied woningbouw plancapaciteit 2030
- Opheffing Barrièrewerking Grotere Infrastructuur
- Weidevogelbeheer
- Stedelijke uitloop
- Woningbouw
- Kwel
- Wegzijing

Bodem en water sturend in Duivenvoorde: opmaat naar gebiedspecifieke inrichtingsconcepten

In dit blok wordt kort verkend wat het principe ‘bodem en water sturend’ voor Duivenvoorde zou kunnen betekenen. Er worden een aantal mogelijke denkrichtingen genoemd om de effecten op bodem, water, ecologie en landgebruik duidelijk te maken. Hoe hier vervolgens mee om wordt gegaan hangt af van het gekozen inrichtingsconcept van het gebied en het gebiedsproces. Hieronder wordt uitgelegd wat de afwegingen zijn waarmee we tot de drie inrichtingsconcepten voor Duivenvoorde zijn gekomen.

Essentie van het systeem

Voor systeemherstel is het noodzakelijk om het water dat afstroomt van de duinen en de strandwallen (oppervlakkig of ondergronds (kwel)) veel langer vast te houden in het gebied. Een voorwaarde hiervoor is dat vervuiling (waaronder vermessing en bestrijdingsmiddelen) moeten worden teruggedrongen, zodat wordt voorkomen dat dit lang in het systeem blijft rondzingen. Het vasthouden van het gebieds-eigen water impliceert hogere waterpeilen die binnen marges mogen fluctueren met het weer. Het afschaffen van het verlaagde winterpeil heeft daarbij prioriteit. De intensiteit van de fluctuatie hangt af van het gekozen inrichtingsconcept.

Mogelijke denkrichtingen vanuit bodem, water en ecologie

Natuurinclusieve landbouw

In het verlengde van het bovenstaande ontstaan de volgende condities voor natuurinclusieve landbouw. Bodemdaling en verzilting worden teruggedrongen door waterpeilverhoging. In de veengebieden staat het grondwater hierdoor niet meer dan 20 cm tot 40 cm onder maaiveld, en het grasland wordt niet gescheurd. De bemestingniveaus zijn conform biologische landbouw of lager.

Natuurvriendelijke oevers

Dit zijn in feite stroken hooiland en moeras, flauw aflopend naar de sloot. Ze ontwikkelen zich alleen goed bij natuurlijker fluctuerende waterpeilen ('s winters hoger dan 's zomers en jaarrond ruimte voor enige fluctuatie een 'flexpeil'). Door peilverhoging hoeven de slootkanten niet of nauwelijks te worden gegraven/verlaagd. Er vindt hier geen bemesting plaats. Er wordt wel gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd, ná 1 juli. Dit alles kan vormkrijgen in samenhang met aangepast waterbeheer en brengt doelstellingen vanuit de KRW dichterbij (speerpunt waterschap).

Natte natuur

Natte natuur in de vorm van bloemrijke vochtige hooilanden liggen direct in het verlengde van het voorgaande: het areaal van de natuurvriendelijke oevers wordt feitelijk opgerekt tot complete percelen. De percelen worden in dat geval niet bemest, er wordt in de zomer gemaaid, eventueel in combinatie met nabeweiden. Maaisel kan worden geoogst in plaats van afgevoerd. Het soortenrijke hooi is geschikt voor bijvoorbeeld paarden. Deze natte natuur kent een hoge biodiversiteit, met o.a. insecten en 'hooilandvogels'. De natte percelen kunnen worden afgewisseld met beweede percelen met een sterker agrarisch accent maar zonder een 'groot lek' aan meststoffen en bestrijdingsmiddelen naar het grondwater.

Biobased

Binnen Biobased zou men in Duivenvoorde 2 vormen kunnen onderscheiden:

1. een combinatie met vernatting: met lisdodden, riet en griend/hakhout (dit komt hier traditioneel veel voor).
2. een bosrijk landschap. Dit betreft dan een forse uitbreiding van bosareaal, waarvan een deel ook wordt geoogst. Boomsoorten die worden toegepast zijn aangepast aan nattere omstandigheden.

In aanvulling hierop kunnen nattere bossen ontstaan. Op de sterk vernatte plekken in het landschap, met een overgang naar broekbos van els en berk of moerasstruweel van grauwe en geoorde wilg.

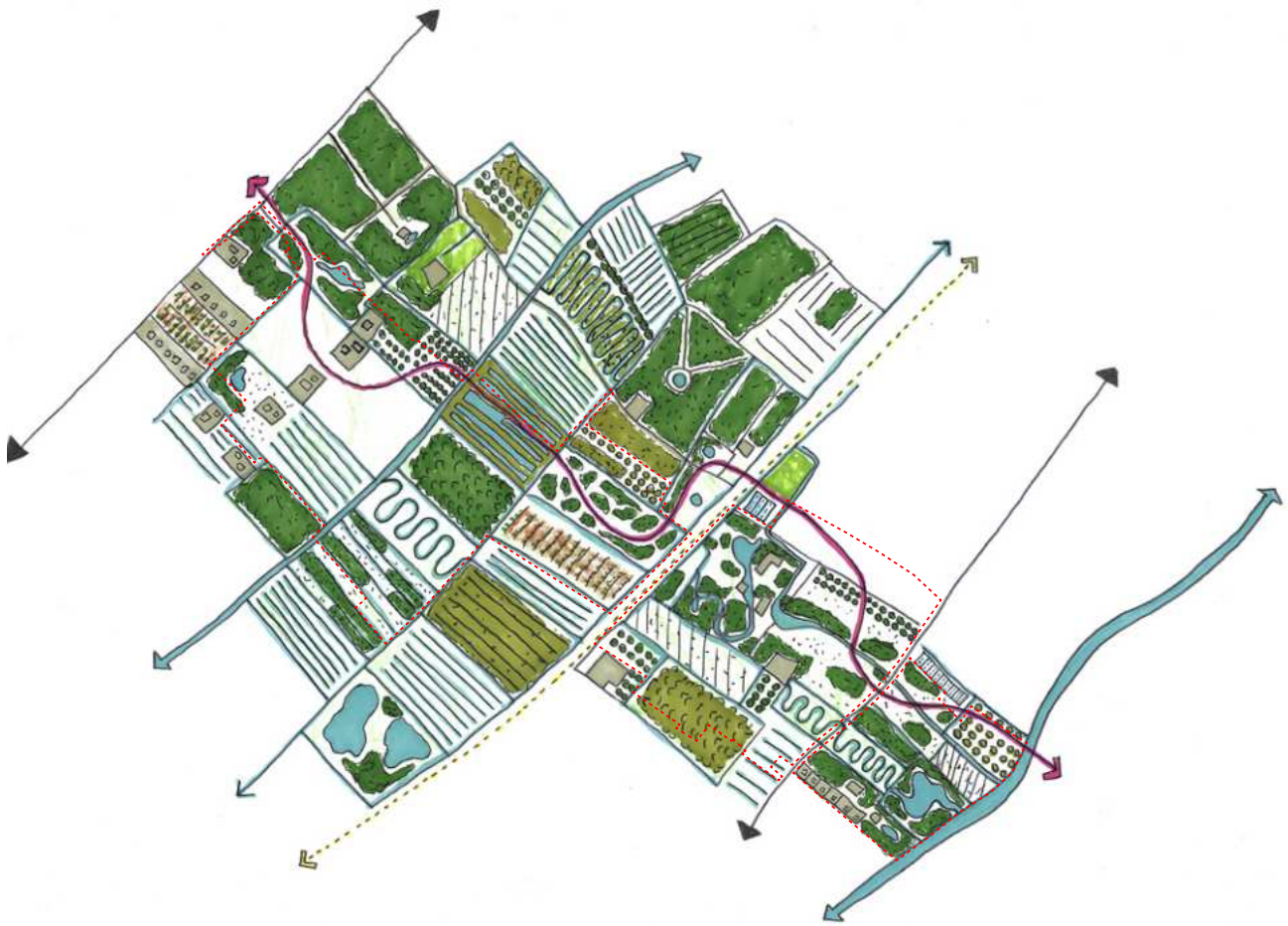

Concept 1 | Tuinen van Duivenvoorde

Dit concept is geïnspireerd door de historie van Duivenvoorde als productief landschap met tuinderijen. In een eigentijds jasje ontstaat een lappendeken van aaneengeschakelde productieve kavels ('tuinen'), die in combinatie met de bestaande landgoedtuinen een verbindend landschap vormen tussen duinen en veengebied. Er zijn 'tuinen' in vele soorten en maten: van pluktuinen tot voedselbossen, van natuurinclusieve agroforestry op de pachtboerderijen, tot productie van biobased bouwmaterialen in aansluiting op de bossen. Het tuinderslandschap wordt verbonden en doorsneden door recreatieve routes in alle windstreken. De tuinen hebben een ecologische, economische en ervaringswaarde. Dat de waterpeilen regelmatig hoger zijn dan nu, kan worden opgevangen door te werken met lichtere machines.

Referentiebeelden concept Tuinen van Duivenvoorde

Conceptkaart "Tuinen van Duivenvoorde"

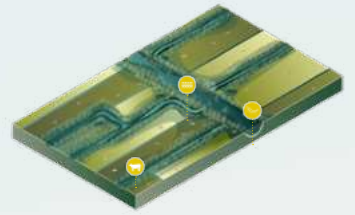
<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Pluktuin (bron: DaisyJanssenFotografie)
2. Agroforestry (bron: WUR)
3. Bosbouw i.c.m. veeteelt (bron: University of New Hampshire)
4. Houtproductie (bron: Wikimedia - Usamakhalidd)
5. Biobased bouwmaterialen (bron: Houtbouwbeurs)
6. Productie energiegewassen (bron: UIUC)
7. Voedselbos (bron: WUR)
8. Herenboerderij Breda (bron: Except Integrated Sustainability)

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

1

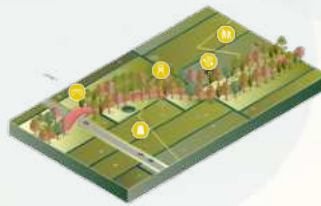
10-20 jaar

5

11

43

15

11

28

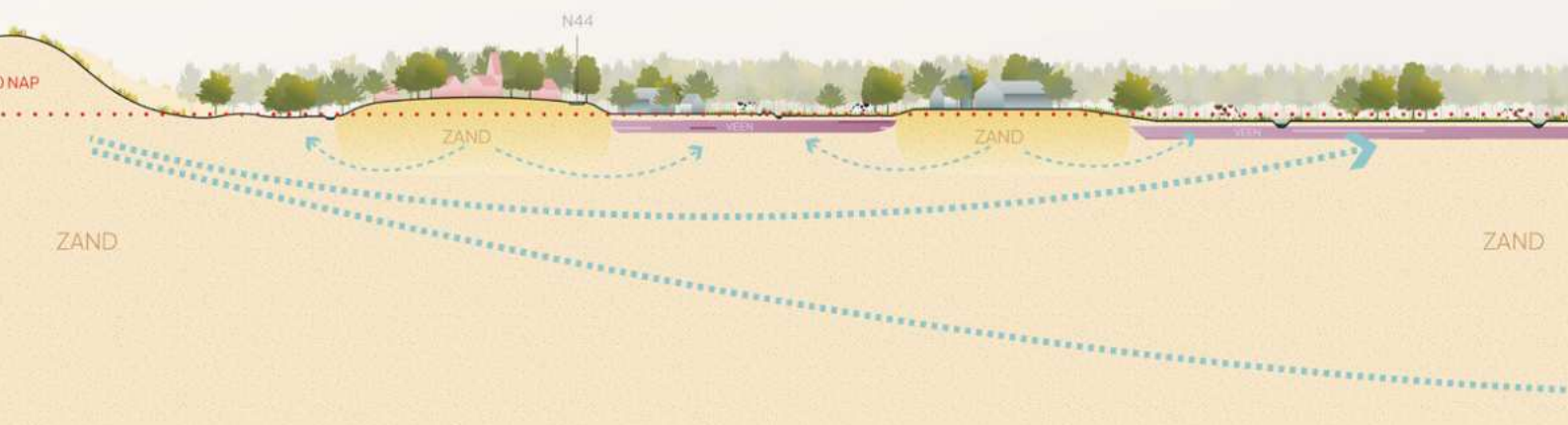

>20 jaar

NP Hollandse Duinen

Dorpen (bv. Wassenaar)

Open gebied tussen strandwallen

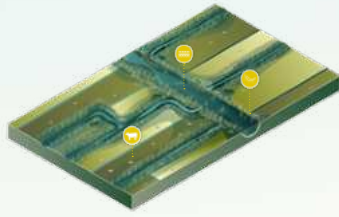
Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

1. Natuurvriendelijke oevers i.c.m. melkveehouderij (natuurlijker fluctuerende peilen voorwaarde)
5. Aanplant van bossen, houtsingels en lanen (evt. voor productie hout)
11. Natte natuur, waterberging- en zuivering (i.c.m. bloemrijke hooilanden)
12. Weidevogelgebied
15. Natuurinclusieve landbouw (bv. agroforestry, extensieve veehouderij, etc.), i.c.m. vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen
17. Voedselbos/pluktuin (i.c.m. lichte vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen)
19. Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernatting

17

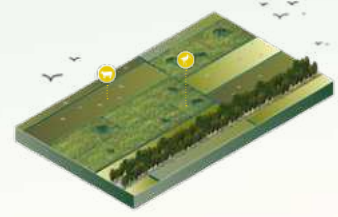
1

43

12

19

43

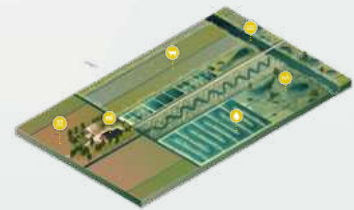

19

5

11

Kasteel Duivenvoorde

Vliet en Vlietland

- 28. Transformatie leegstaande of vrijkomende (agrarische) gebouwen tot nieuwe woningen en/of toevoegen van een woning op bestaand erf (bv. rood voor rood)
- 43. Nieuwe recreatieve routes en het slechten van barrières t.b.v. recreatie

Concept 2 | Cultuur- en natuurmonument

Dit concept zet primair in op het beschermen van de cultuurhistorische- en natuurwaarden. Er wordt een robuuste ecologische verbindingszone gerealiseerd in noord-zuid (tussen duinen en veengebied) en oost-west richting (Duivenvoorde Corridor, met uitlopers tot in het stadsecosysteem van Den Haag). Aanvullend worden ecoducten en faunapassages gerealiseerd bij elke weg en bij het spoor. Deze infrabarrières sluiten nu zowel mens als dier te veel op. De agrarische bedrijven schakelen om naar natuurinclusieve landbouw, bv. met agroforestry. De cultuurhistorische waarden van het landgoed en het omliggende landschap worden beschermd en beleefbaar gemaakt. Bijvoorbeeld door relict en bouwwerken zichtbaar te maken en ze te verbinden met een beleefroute.

Referentiebeelden concept Cultuur- en natuurmonument

Conceptkaart "Cultuur- en natuurmonument"

<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Landschapspark (bron: Arcadis)
2. Klompenpad (bron: Landschap Erfgoed Utrecht)
3. Bebost gebied (bron: Tania Simpson)
4. Zichtbaar maken cultuurhistorische relictten (bron: Van Gogh Brabant)
5. Ecoduct (bron: Smikkelbeertjen)
6. Kasteel Duivenvoorde (bron: KasteelDuivenvoorde.nl)
7. Recreatieve beleefroutes (bron: VisitArnhem)

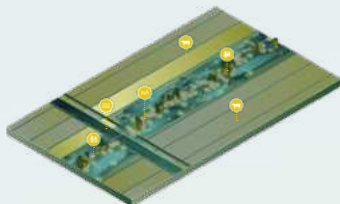
Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

3

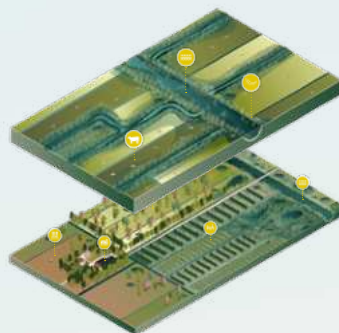

7

1

15

18

10-20 jaar

38

2

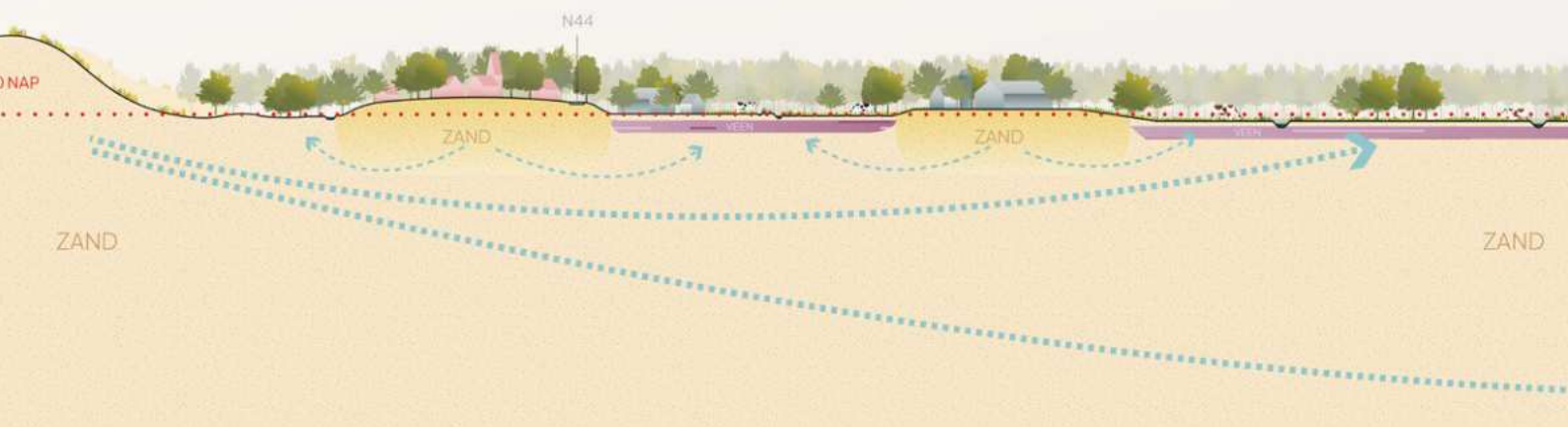

15

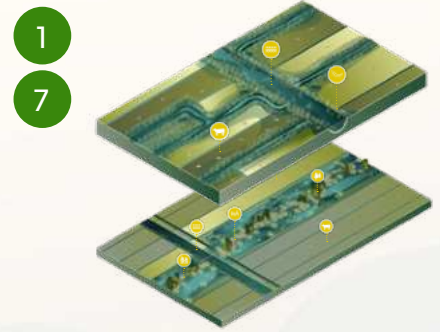
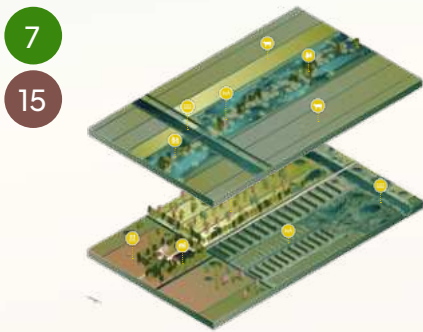
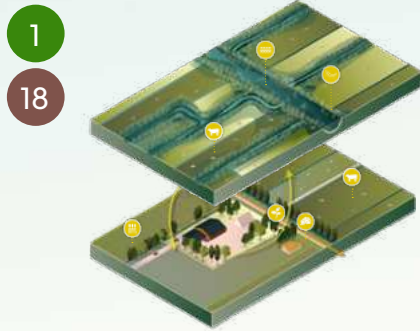
>20 jaar

NP Hollandse Duinen

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

1. Natuurvriendelijke oevers i.c.m. melkveehouderij (natuurlijker fluctuerende peilen voorwaarde)
2. Ecoduct over weg of spoor
3. Vertraagde afvoer van water
7. Ecologische verbindingszone (stroken bos, wetland en bloemrijke vochtige hooilanden)
15. Natuurinclusieve landbouw (bv. agroforestry, extensieve veehouderij, etc.), i.c.m. vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen
17. Voedselbos/pluktuin (i.c.m. lichte vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen)

38. Landgoederenroute
44. Beleefroute langs cultuurhistorische relictten en landschapselementen

Concept 3 | Park Duivenvoorde

In dit concept wordt het landgoed ingezet als grote trekpleister en recreatieve poort tot het Nationaal Park. Door middel van veel nieuw programma (voorzieningen, horeca, overnachting, verblijf, attractie) en nieuwe routes wordt de recreatieve functie maximaal uitgenut. Ook wordt de museale functie van het landgoed en landschap verder ontwikkeld. Bv. met een museum, beeldentuin of ander initiatief. Een slingerende Parkway verbindt het recreatiegebied in de duinen met het landgoed en het veengebied.

Referentiebeelden concept Park Duivenvoorde

Conceptkaart "Park Duivenvoorde"

<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Parkway (bron: West8)
2. Beeldentuin (bron: Museum Nic Jonk)
3. Paviljoen (bron: Wassenaar-Voorschoten.info)
4. Pannenkoekenhuis (bron: Pannenkoekhuis Hans & Grietje)
5. Entree landschapspark (bron: Buro Poppinga)
6. Natuurhuisje (bron: Matthijs van Roon)
7. Verhuur bootjes (bron: Indebuurt)

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

3

41

10-20 jaar

34

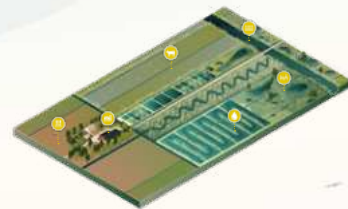
5

34

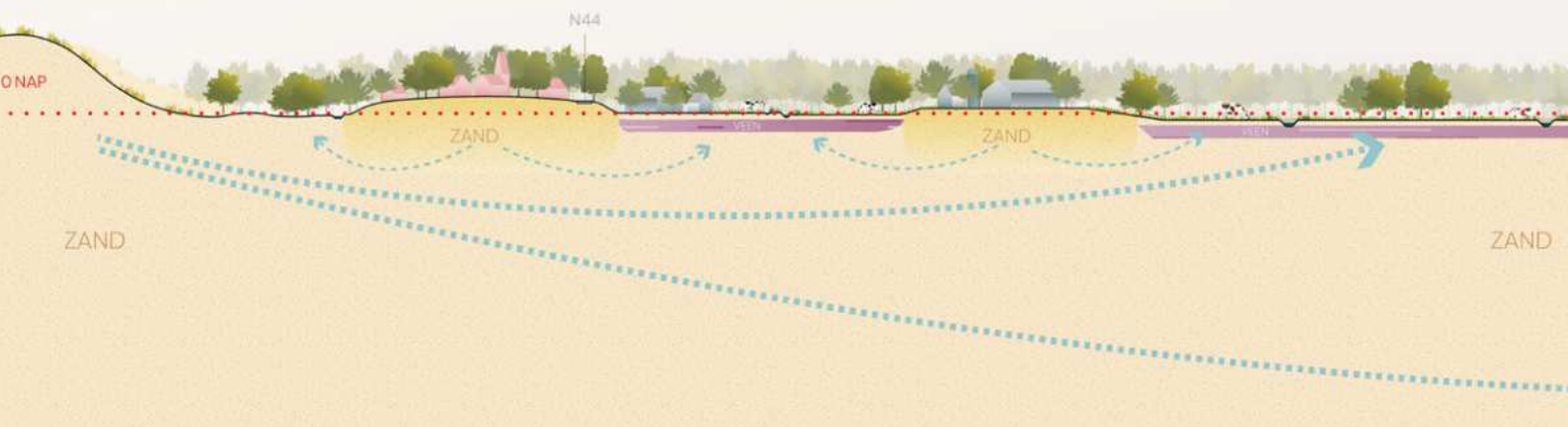

11

>20 jaar

NP Hollandse Duinen

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

- 3. Vertraagde afvoer van water
- 5. Aanplant van bossen, houtsingels en lanen (evt. voor productie hout)
- 10. Natte hooilanden
- 11. Natte natuur, waterberging- en zuivering (i.c.m. bloemrijke hooilanden)
- 12. Weidevogelgebied
- 34. Nieuwe recreatieve voorzieningen (bv. horeca, nieuw paviljoen, winkel)
- 39. Recreatief transferium (gebiedspoort) met overstap van spoor/weg naar parkway-routes door het gebied

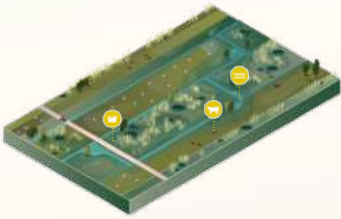
12
42

39

10

34

- 41. Nieuwe recreatieve routes door het gebied
- 42. Recreatieve routes (bv. klompenpaden) door het landschap

Integraal concept Duivenvoorde - 'tussen wal en rel'

(recreatielandschap i.c.m. landbouwinclusieve natuur)

Belangrijke kanttekening is dat dit een concept op hoofdlijnen betreft, geen inrichtingsplan of visie. Tekst en tekeningen vertegenwoordigen dus geen verkavelingsplan en doen geen uitspraken over individuele percelen of grondeigendommen. Het is aan het gebied en grondeigenaren zelf om keuzes te maken en de vertaalslag richting een uitvoerings-plan en inrichting te maken. En aan het bestuur van gemeente, provincie en rijk om het algemeen belang en de overkoepelende opgaven in de gaten te houden.

Basis vanuit bodem en water en ecologisch systeemherstel

In het integraal concept vormt systeemherstel van bodem en water de basis. Vanuit de ondergrond is de herintroductie van natte en droge zones het uitgangspunt, gebaseerd op de sequentie van strandwallen, duinen en laagtes. Afstromend kwelwater, water van goede kwaliteit dat nu nog snel wordt afgevoerd, wordt langer in het gebied vastgehouden. Hierdoor ontstaan grofweg drie natte zones in noord-zuid richting tussen de oude strandwallen in. Via oude en nieuwe 'duinrellen' (stroompjes) komt het afstromende kwelwater vanuit de duinen het gebied in. Dwars op de drie natte zones wordt in oost-west richting sterker ingezet op een robuuste ecologische verbinding tussen duin en Vliet. Met het landgoed als groene drager.

Op basis van dit nieuwe groen-blaauwe raamwerk kan een logische koppeling met duurzaam landgebruik worden gemaakt. Extensief maar zeer divers agrarisch gebruik, in combinatie met recreatieve voorzieningen, vormt een belangrijke drager voor de gebiedsidentiteit en het verdienmodel van het landgoed.

Royale corridor tussen duin en Vliet

Dwars op de wallen en laagtes ligt de Duivenvoorde Corridor; de ecologische verbinding tussen duin en Vliet. In het concept wordt er maximaal ingezet op het beter functioneren van deze verbinding. Barrières zoals het spoor en de N44 worden geslecht door een royale groene overkluizing of ondertunneling. Hier kunnen groen/blauwe verbindingen en recreatieve verbindingen worden hersteld. De sequentie van natte laagtes en droge wallen (zie hierna) maakt van de corridor een afwisselend landschap met vele waardevolle gradiënten tussen hoog/laag en nat/droog op microschaal.

Het landgoed is de backbone van deze dwarsverbinding en vervult haar rol als recreatieve toegangspoort voor het Nationaal Park. Grotere recreatieve voorzieningen voegen zich aan de N447 (nieuwe recreatieve as) en het spoor (recreatief transferium bij station Voorschoten).

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

In de natte laagtes

Een hoger waterpeil in de laagtes zorgt voor vernatting van het gebied. Dit dringt bodemdaling en CO₂ uitstoot terug en zet koers richting een natuurinclusief gebruik van de zone. Hier kunnen waterberging, natte teelten en de productie van biobased bouw materiaal in rietvelden met extensieve beweiding worden gecombineerd. Deze combinatie van landgebruik, vernatting en teelten houdt het gebied productief en zorgt er tegelijk voor dat het goede kwelwater vanuit de duinen wordt benut in plaats van afgevoerd. Binnen deze zone wordt de biodiversiteit op microschaal ondersteund door overgangen tussen zeer nat - half nat - droog. Het water op maaiveld, de natte hooilanden en extensieve beweiding sluiten aan op de kenmerkende openheid van de laagtes.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

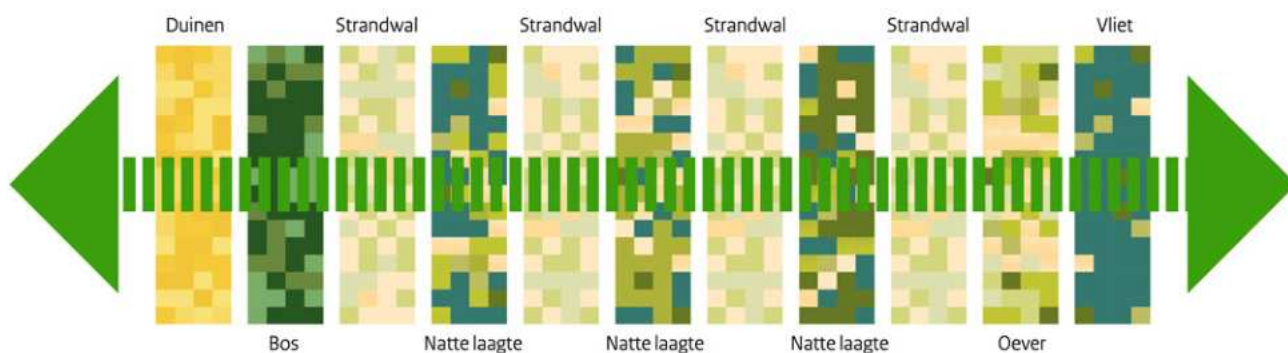
Op de hoge wallen en langs de bosranden

Op de hoge, droge wallen en langs de bosranden is er een grote diversiteit aan landgebruik. Hier zijn binnen een structuur van bosvakken, houtwallen en lanen kleinschalige percelen met houtproductie, akkerbouw, moestuinen en plaatselijk beweiding te vinden.

Natuurvriendelijke slootkanten, biodiverse perceelranden, bosvakken en houtwallen ondersteunen hier een groenblauwe dooradering van het gebied.

Het netwerk van houtwallen, bosvakken en lanen vormt de ruggengraat voor een fijnmazige recreatieve ontsluiting tussen het landgoed en de Hollandse Duinen. Hier en daar komen kleinschalige voorzieningen als een theehuis, b&b of horeca voor. Vrijkomende agrarische bebouwing vormt de perfecte plek voor de ontwikkeling van kleinschalige recreatie-erven.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

Integraal concept Duivenvoorde - 'tussen wal en rel'

Mozaïekkaart huidige situatie

(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave)

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

*(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)*

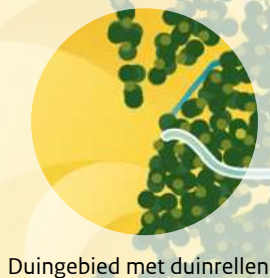

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)

De nummers bij de bolletjes verwijzen naar de uitwerking
van bouwstenen van inrichtingsmaatregelen in Hoofdstuk 6.

Duingebied met duinrellen

Recreatieve routes (1, 41, 42)

Transformatie vrijkomende
agrarische gebouwen (28)

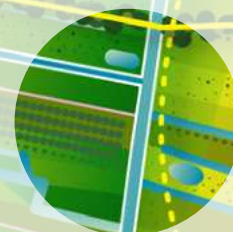
Natte natuur, waterberging-
en zuivering (11, 42)

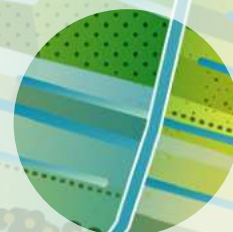
Ecoduct en nieuwe
recreatieve routes (2, 41)

Natte hooilanden (10)

Ecologische
verbindingszone (1, 7)

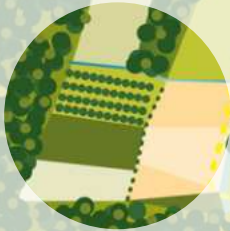
Natuurvriendelijke oevers
en vernatten zone
rondom wetering (1)

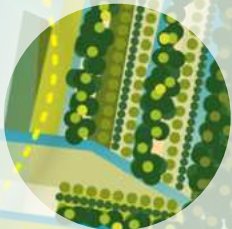
Vertraagde afvoer
van water (3)

Transferium (39)

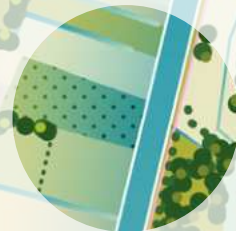
Productie biobased bouwmaterialen (19)

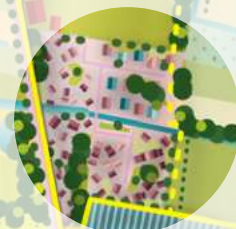
Recreatieve routes (klompenpaden) door het landschap (42, 19)

Pluktuin (17)

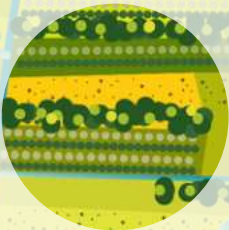
Vernatten zone rondom de Vliet (1)

Aanplant van bossen, houtsingels en lanen en nieuwe recreatieve routes (5, 41)

Kasteel Duivenvoorde

Productie biobased bouwmaterialen (19)

N447 als nieuwe recreatie as

Ecoduct en nieuwe recreatieve functies & routes (2, 34, 41)

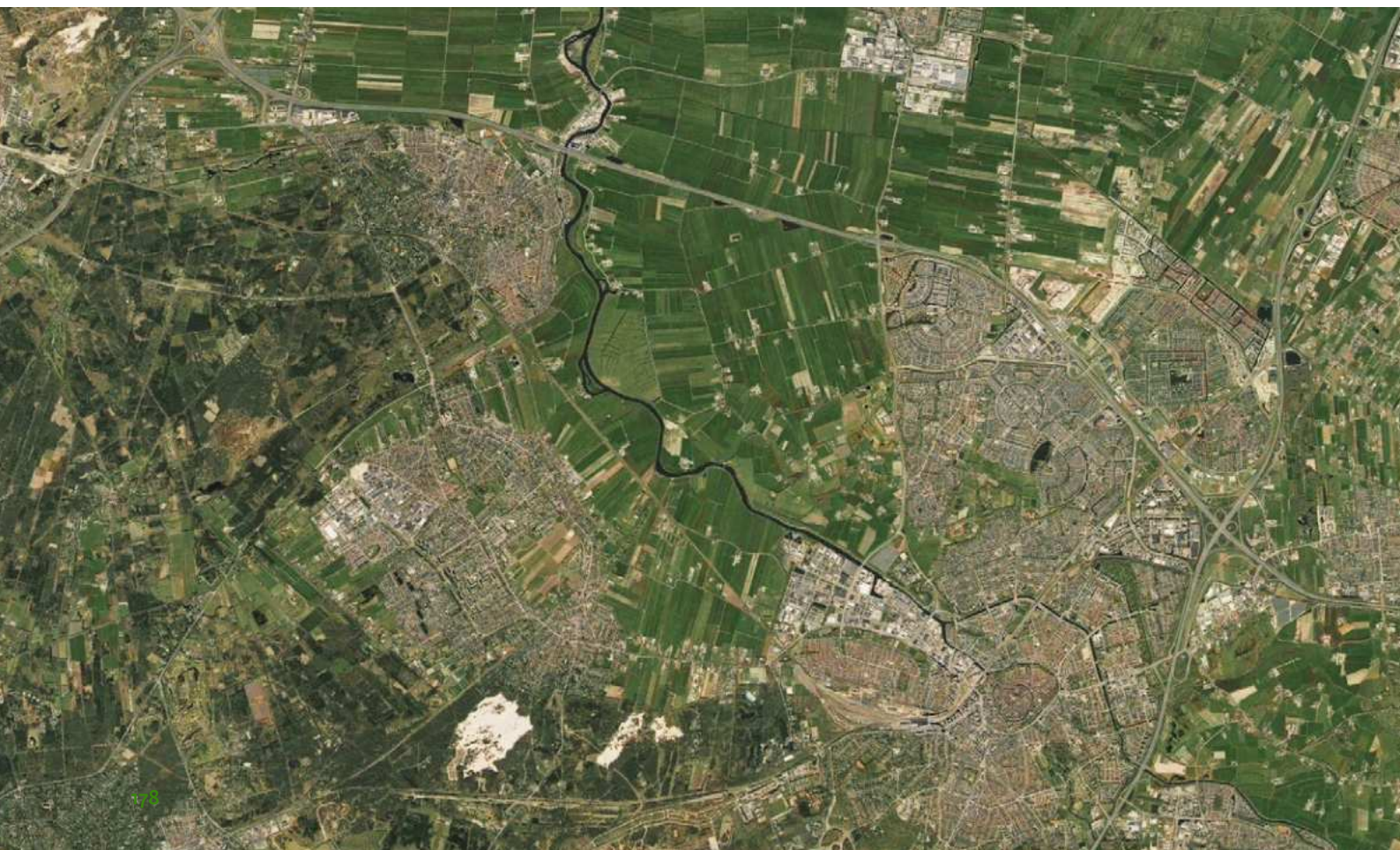
12. Studiegebied Buitengebied Amersfoort - West

Context en kenschets

Het buitengebied Amersfoort West betreft het landelijke gebied direct grenzend aan de bebouwing van de wijken Schothorst en Hoogland. Het studiegebied ligt op de flanken van de Utrechtse Heuvelrug en wordt globaal begrensd door de rivier de Eem en Bunschoterstraat. Ruimtelijk heeft het gebied duidelijke relaties met het veenweidegebied in het noorden (Eemland) en de open flanken van de Heuvelrug in het zuid-westen. Deze zones verbinden het studiegebied op korte afstand met het Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug: een groot bosgebied, gelegen op een stuwwal. Deze natuurkern is niet aangewezen als Natura2000 gebied, maar omvat wel verschillende habitats van 'Europese statuur'.

Het karakter van het studiegebied is tamelijk kleinschalig met houtwallen, lanen, singels en een mozaïekverkeveling. Dit sluit aan op het landgoed Coelhorst wat in het gebied en langs de Eem ligt. De bodem is zandig en gaat richting de Eem en het noorden over naar veen. Het studiegebied voornamelijk agrarisch, maar de agrarische functie verdwijnt en verschuift geleidelijk naar andere functies, waaronder kleinschalig wonen. Als overgangsgedebied tussen de Heuvelrug en de stad is het gebied populair bij recreanten en stadsbewoners.

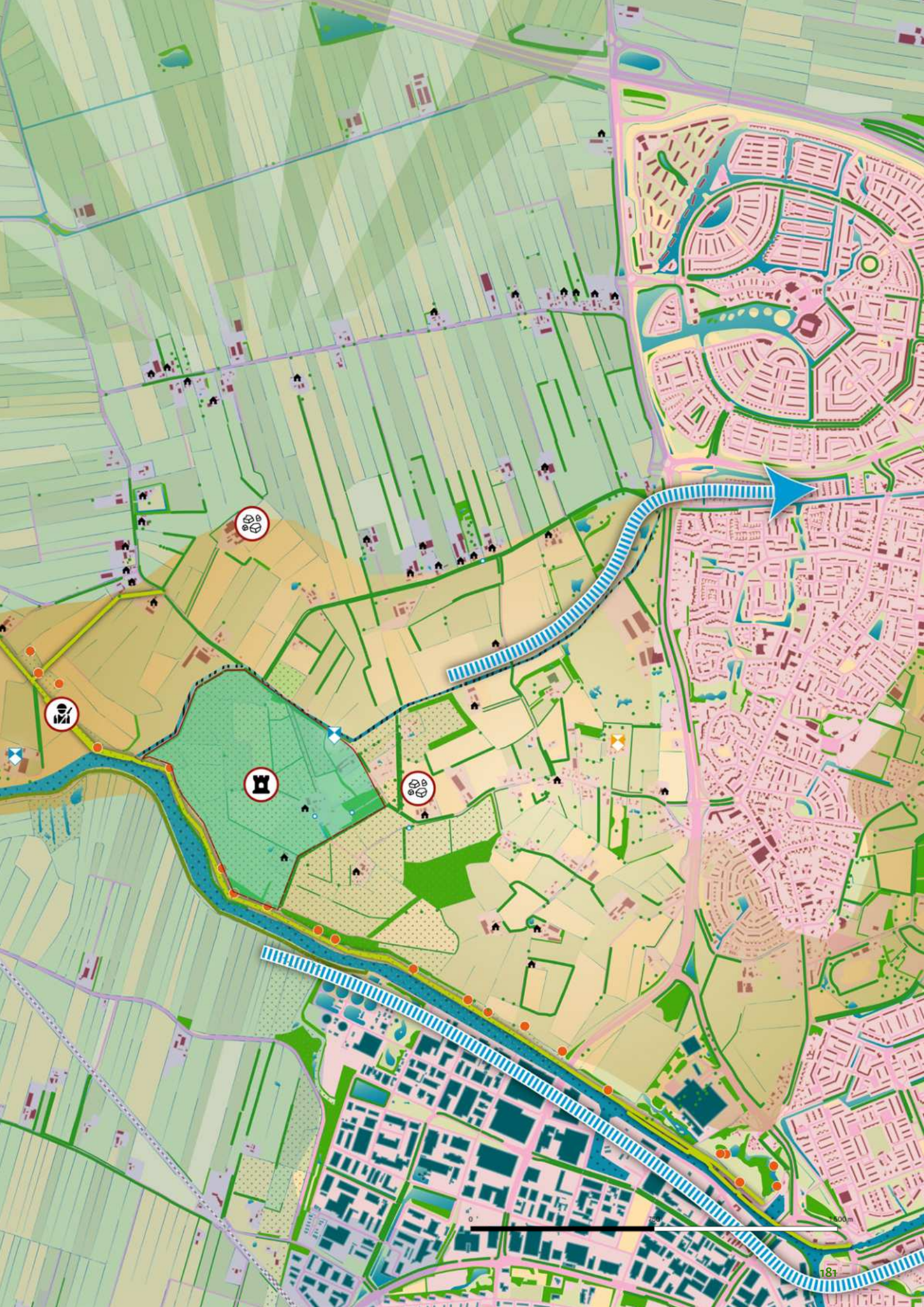
Ruimtelijke waarden

- Het centrum van het studiegebied als kleinschalig landschap met houtwallen, lanen en bosschages en het bestaande landgoed Coelhorst.
- De Eem en Male Wetering als ruimtelijke en hydrologische dragers. De Eem is nu een ingesnoerde rivier maar heeft wel z'n eigen 'interglaciaal' en was belangrijk voor de vorming van het landschap
- Lange linten als verbindingen van het studiegebied met de omgeving. Soms bebouwd, soms als landschappelijk lint.
- Oude boerderijen en monumenten in een kleinschalig en groen landschap.
- Waardevol uitloopgebied voor de stedelijke bewoner.
- Gebied met archeologische waarden.
- Deels nog zichtbaar systeem van de Grebbelinie met dijken en relicten.
- Zichtbare contrastrijke overgangen vanuit het studiegebied richting de beboste Heuvelrug (zuiden), de open veenweide (noorden) en de stad (westen). De natte flanken van de heuvelrug tonen zich nu alleen heel subtiel door zeldzame kwelindicatoren in sommige slootjes.

Legenda

- Rijksmonument
- Waardevol pand/complex
- Gemeente monument
- Bestaand landgoed
- Archeologisch waardevol gebied
- Grebbelinie
- Eem: belangrijke blauwe structuur in het landschap
- Blauwe verbinding met stedelijk gebied
- Wetering
- Bomenlanen
- Rivierdijk
- Liniedijk
- Kazemat/bunker
- Natuurnetwerk Nederland (NNN)
- Hollandveen ontginningen
- Kampontginningen
- Gebieden met een grote openheid

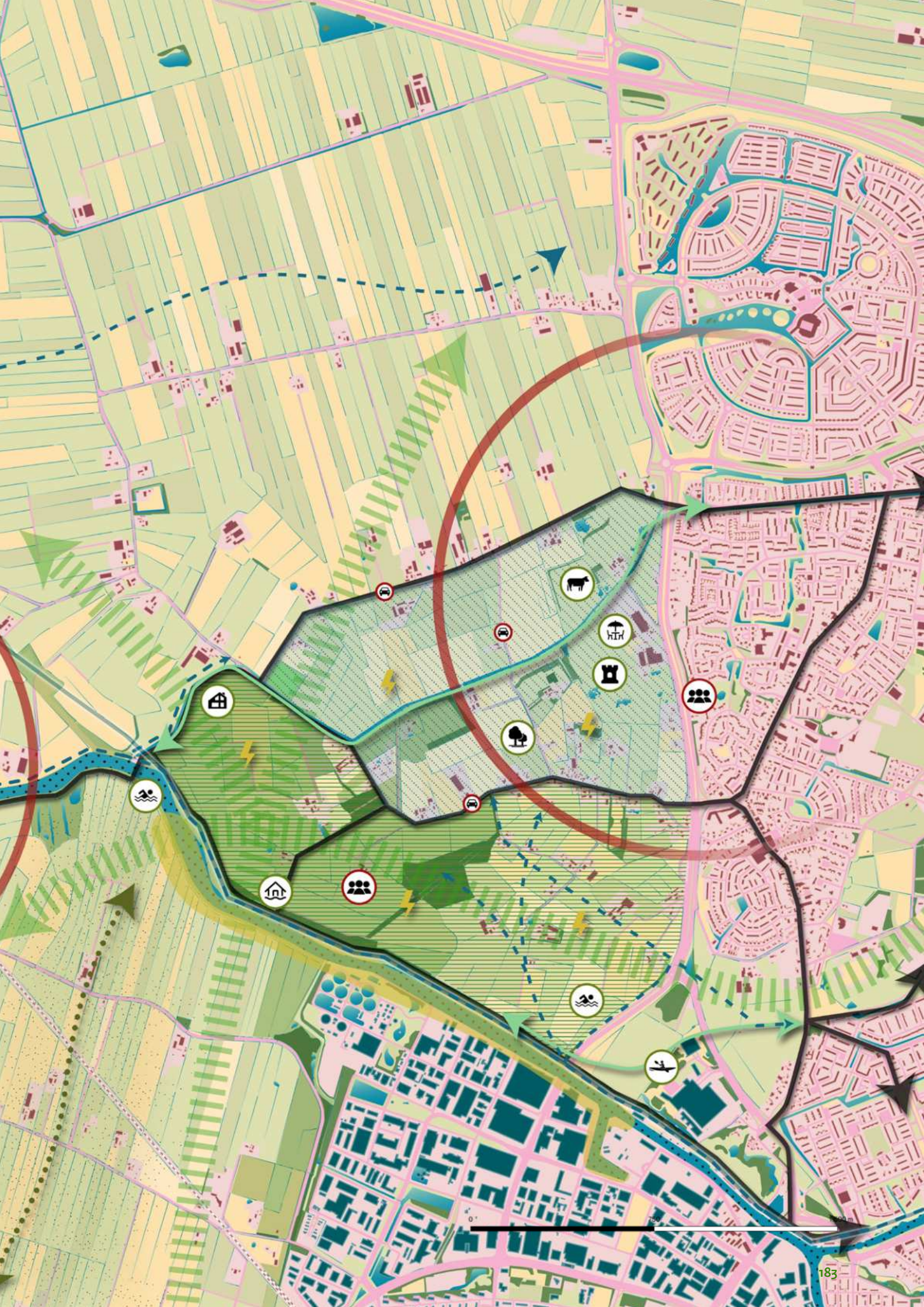
Dynamiek en opgaven

- Robuuste ecologische verbindingen, tussen de heuvelrug en de flanken, richting Eemland en langs de Eem.
- Hydrologisch systeemherstel om verdroging van de heuvelrug en bossen de voorkomen en voldoende water op de flanken vast te houden. En het tot expressie te laten komen in vochtige bossen, moerasjes en open water met bijzondere grondwaterkwaliteit.
- Transitie richting een meer natuurinclusieve landbouw grenzend aan het Nationaal Park.
- Stad-land-verbindingen uitbreiden en versterken om de toegankelijkheid van het landschap voor inwoners te verbeteren en het Nationaal Park te ontlasten. Onder meer langs de Eem, via Park Schothorst en vanuit de wijken.
- Recreatief netwerk verbeteren om de huidige frictie van recreatie met autoverkeer en landbouwverkeer weg te nemen en daarnaast het erfgoed (bv. Grebbelinie) en landschap toegankelijker te maken.
- Zachte overgangsgebieden ontwikkelen tussen de beboste Heuvelrug en het opener landelijk gebied, en tussen stad en land.
- Zoekgebied voor geschikt zwemwater.
- Opheffen barrière-werking van weg, spoor en Eem, voor zowel ecologische als recreatieve verbindingen.

Legenda

	Mogelijkheid landschapspark		Opheffen barrière
	Kans voor recreatief aanbod		Faunarelatie Utrechtse Heuvelrug - Eemland - Gelderse Vallei
	Natuurnetwerk Nederland (NNN)		Zoekgebied ecologische verbindingzone
	Waterlopen met waterberging, recreatie en natuurlijke oevers		Zoekgebied aquathermie
	Te hoge recreatiedruk		Gebied waar zonne-energie onder voorbehoud mogelijk is
	Onveilig gebruik van zwemwater		
	(Verkenning) realisatie zwemwater		
	Versterken agrotourisme in gebied		
	Nieuw landgoed (indicatief)		
	Zoekgebied korte vakanties		
	Zoekgebied waterfronts		
	Zoekgebied waterrecreatie		
	Zoekgebied dag- en verblijfsrecreatievoorzieningen		
	Nieuw groen ontwikkelen (indicatief)		
	Knelpunt verkeer op wegen		
	Stedelijke uitloop		
	Kans (recreatieve) verbinding		
	Recreatieve hoofdverbinding / Grebbelinie		
	Gewenste ecologische en recreatieve verbinding		
	Belangrijke verbinding door gebied		

Bodem en water sturend in Amersfoort-West: opmaat naar gebiedspecifieke inrichtingsconcepten

In dit blok wordt kort verkend wat het principe ‘bodem en water sturend’ voor Amersfoort-West zou kunnen betekenen. Er worden een aantal mogelijke denkrichtingen genoemd om de effecten op bodem, water, ecologie en landgebruik duidelijk te maken. Hoe hier vervolgens mee om wordt gegaan hangt af van het gekozen inrichtingsconcept van het gebied en het gebiedsproces. Hieronder leggen we uit wat de afwegingen zijn waarmee we tot de drie inrichtingsconcepten voor Amersfoort-West zijn gekomen.

Essentie van het systeem

In essentie spelen hier veel van dezelfde processen en kansrijke perspectieven als bij studiegebied Duivenvoorde. De duinen en strandwallen van Duivenvoorde zijn hier de flanken van de Utrechtse Heuvelrug en van de dekzandruggen ten westen van Amersfoort. Het gebied Amersfoort-West omvat daarbij wel meer droge stukken en minder veen. Een ander belangrijk extra element is de rivier de Eem. Deze biedt de mogelijkheid en opgave om (meer) water te bergen, naast het vasthouden van water binnendijs. Dit mede om het deels nogal versteende achterland (stad) te ontlasten in natte perioden.

Mogelijke denkrichtingen vanuit bodem, water en ecologie

Vloedmoerassen / de Eem

Percelen/gebiedsdelen worden weer bij het ‘winterbed’ van de Eem gevoegd. Bij het overschrijden van een bepaalde waterstand van de Eem stromen ze over en bergen daarmee wateroverschotten die meer stroomopwaarts schade zouden veroorzaken. De natuurinvulling hiervan bestaat uit moeraslanden van riet en grote zeggen, die kunnen overgaan naar ooibos. Het beheer kan heel extensief: het water stuurt. Voor de natuur zijn deze vloedmoerassen van grote betekenis, want ze komen weinig voor. Bosontwikkeling is langs de grote rivieren bijna nergens toegestaan vanwege het te krappe stroombed.

Half-agrarische invullingen van hetzelfde gebied zijn afhankelijk van de inundatiekarakteristiek: hoe vaak en hoe lang komt het water? Gebruik als hooilanden of extensieve begrazing lijken een optie. Bemesting is minder noodzakelijk vanwege de sedimentatie van voedingsstoffen uit het Eemwater.

Natte flanken, natte hooilanden, vertraagde afvoer

Deze mogelijkheden brengen het kostbare kwelwater in het gebied tot expressie, in het landschap en in de natuur. De waterpeilen zijn decimeters hoger dan nu en fluctueren met het weer. Gekoppeld hieraan zijn ook de grondwaterstanden veel hoger en blijft organische stof en veen, waar aanwezig, behouden. Onder hooilandbeheer (maaïen en afvoeren) komen soortenrijke en bloemrijke vegetaties tot ontwikkeling, afgewisseld met springlevende sloten en poelen. Dit kan in combinatie met extensieve nabeweiding.

Bij minder maaïen, in de herfst of winter, kunnen een bloemrijke ruigte of rietland tot ontwikkeling komen. Zonder beheer verschijnt struweel of bos, met open plekken waar het nat of extra begraasd is.

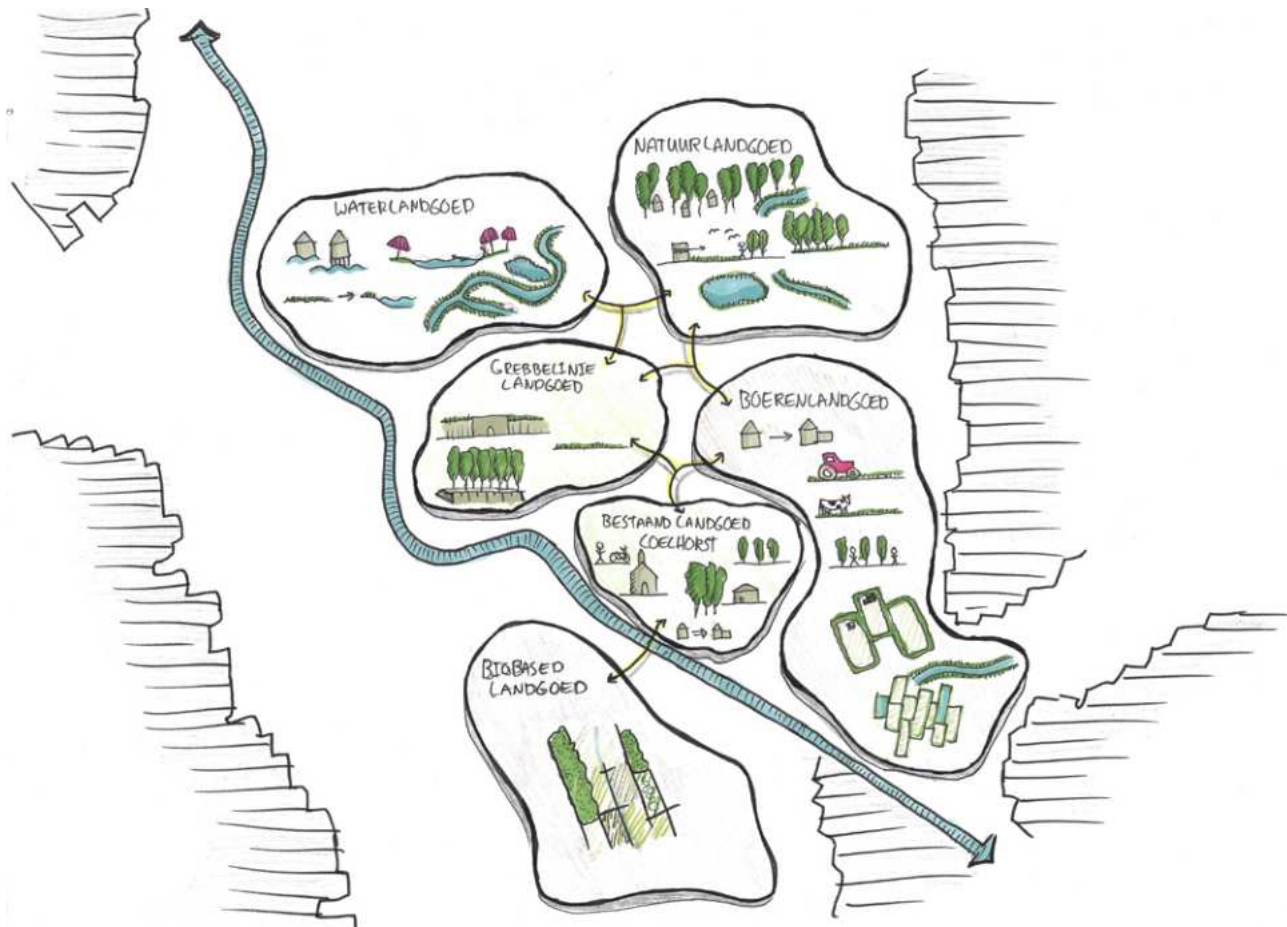

Concept 1 | De nieuwe warande

In dit concept wordt het bestaande landgoed Coelhorst als ontwerpaanleiding gebruikt. Het begrip 'landgoed' wordt als ruimtelijke en organisatorische entiteit ingezet om verschillende opgaven op een samenhangende manier een plek te geven. Dit gebeurt door verschillende nieuwe landgoederen te realiseren. Elk landgoed is een zelfvoorzienende eenheid met een eigen thema. Het landgoed specialiseert zich in één of meerdere aanverwante opgaven en past deze ruimtelijk in. Een waterlandgoed combineert berging met natuurlijke waterzuivering en waterrecreatie. Een boerenlandgoed is als een cluster van verschillende productievormen (agroforestry, voedselbossen, herenboeren, extensieve veehouderij) ingepast. Een houtlandgoed zorgt voor herbebossing in combinatie met de productie van biosbased bouwmaterialen. Een erfgoedlandgoed maakt de Grebbelinie beleefbaar en brengt historische elementen terug. Een natuurlandgoed fungeert als stilteplek binnen het actief gebruikte gebied. Een recreatief netwerk verbindt de landgoederen onderling en met de omgeving.

Referentiebeelden concept De nieuwe warande

Conceptkaart 'De nieuwe warande'

<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Transformatie erf (bron: Ziegler|Branderhorst)
2. Tiny houses (bron: EuroParcs)
3. Beleefbaar maken historische relictten (bron: Forten.nl)
4. Herenboeren Breda (bron: Except Integrated Sustainability)
5. Innovatieve landbouw (bron: Technavio)
6. Zonne-energie i.c.m. veeteelt (bron: Ajdin Kamber)
7. Pluktuin (bron: DaisyJanssenFotografie)
8. Bosbouw i.c.m. veeteelt (bron: University of New Hampshire)
9. Waterzuiveringspark (bron: Strootman)

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

0-5 jaar

10-20 jaar

>20 jaar

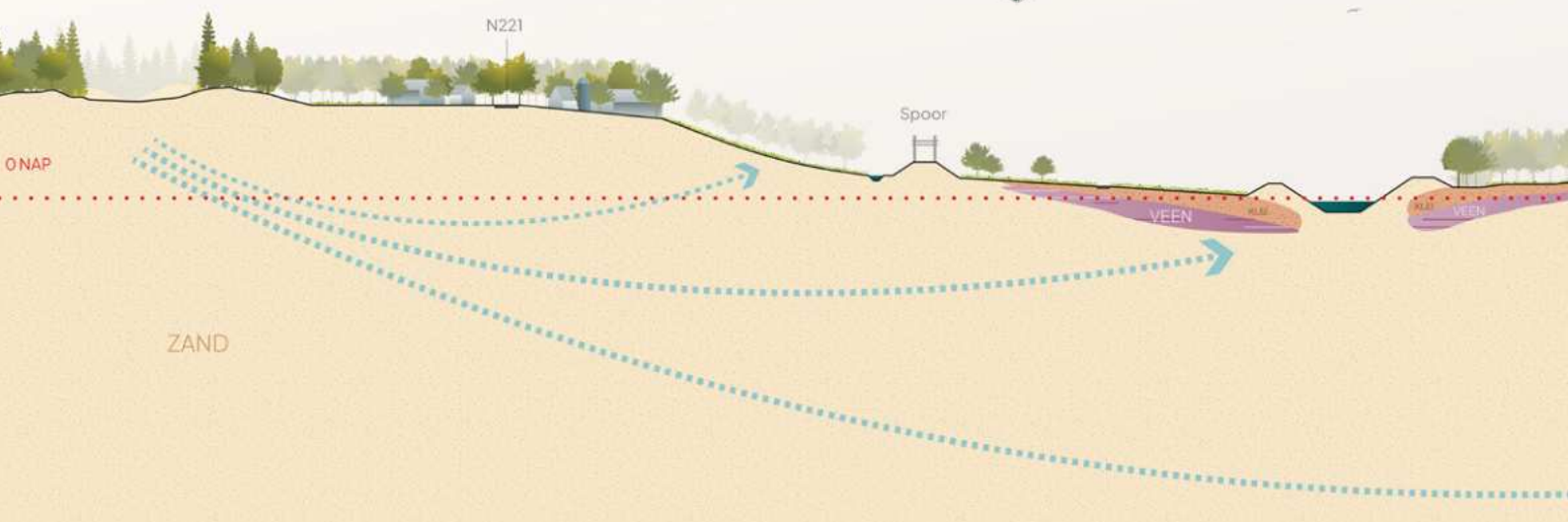
16

NP Utrechtse Heuvelrug

Flank

Eem

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

4. Waterlandgoed, zuivering en berging
12. Weidevogelgebied
16. Boerenlandgoed, natuurinclusieve landbouw
21. Productielandgoed biobased bouw materiaal i.c.m. bosaanplant
33. Recreatielandgoed (dagvoorzieningen en verblijfsrecreatie), i.c.m. bos en natuur
34. Nieuwe recreatieve voorzieningen (bv. horeca, nieuw paviljoen, winkel)
35. Nieuwe verdienmodellen op bestaand landgoed

35

12

16

34

21

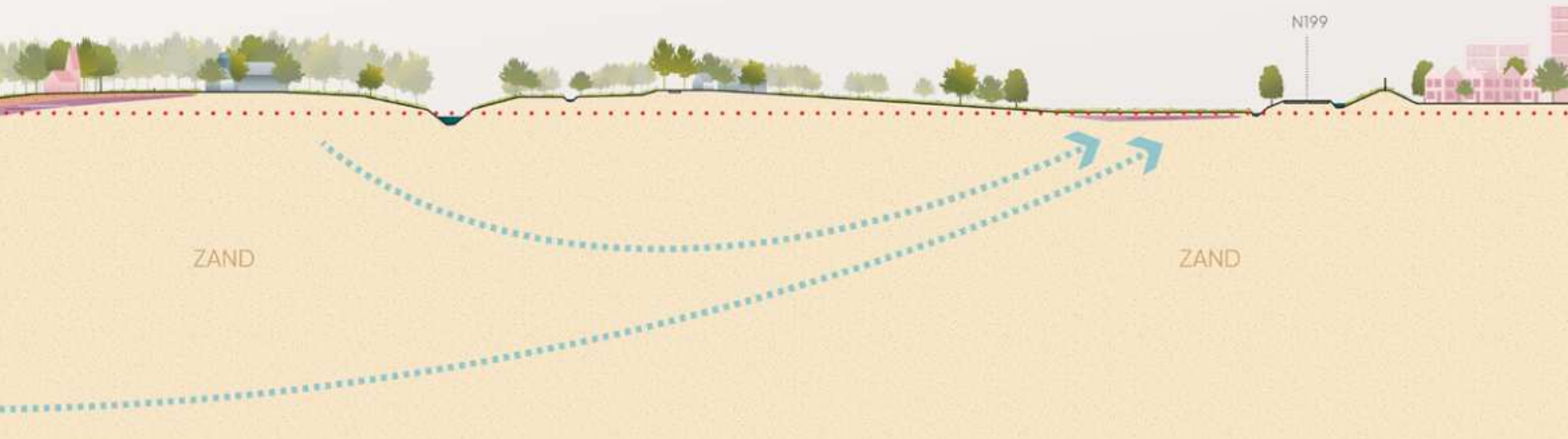

33

Coelhorst

Kampenlandschap

Stadsrand Amersfoort

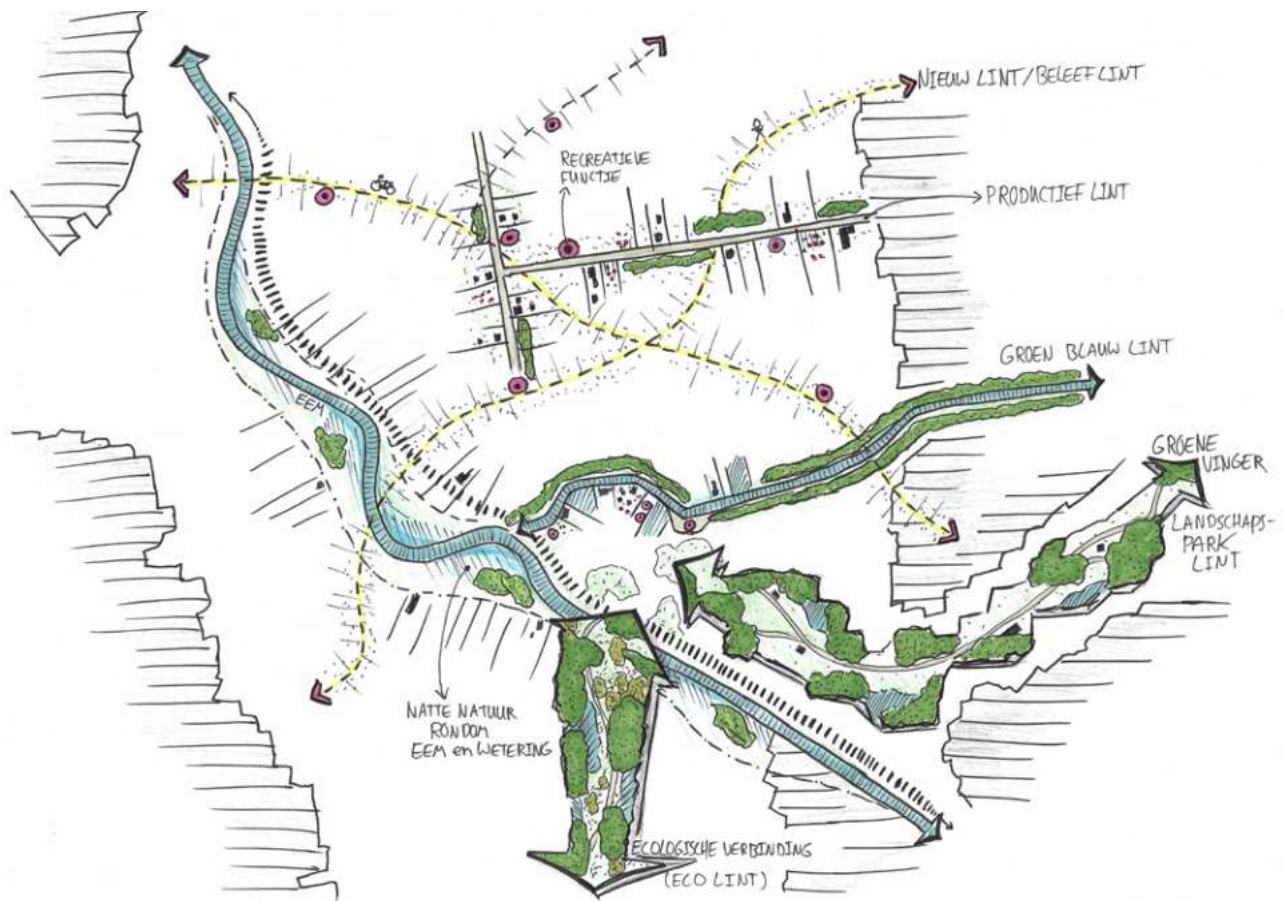
40. Lint langs watergang, i.c.m. beleving van relictien linielandschap

Concept 2 | Langs lange linten

Dit concept neemt de kenmerkende lange lijnen en verbindingen in het landschap als basis om structuur en samenhang te bieden voor de inpassing van allerlei opgaven en transformaties. Bestaande linten worden versterkt en nieuwe linten worden gerealiseerd. Elk lint heeft een eigen karakter en functie. Met behulp van deze linten worden er grote en lange ecologische verbindingen gemaakt, wordt het groene landelijk gebied beter verbonden met het nabijgelegen stedelijk gebied door routes en overbruggingen en wordt het gebied toegankelijk en gevarieerd. Nieuwe groenblauwe linten brengen water en natuur tot diep in de stad en vice versa en zorgen voor het vasthouden van water. Productieve linten vormen kettingen van boerderijen en natuurinclusieve productiesystemen. Beleeflinten en routes maken het gebied toegankelijker en ontsluiten het voor de recreant.

Referentiebeelden concept Langs lange linten

Conceptkaart ' Langs lange linten'

<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

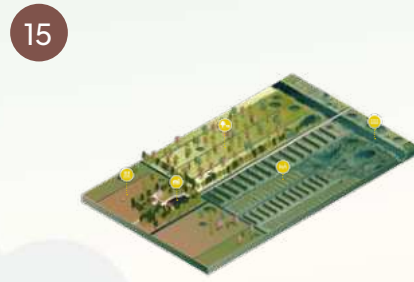
1. Voedselbos (bron: Aya Nature)
2. Boomgaard (bron: LTO noord)
3. Coulisselandschap (bron: maasheggenunesco.com)
4. Klompenpad (bron: Landschap Erfgoed Utrecht)
5. Landschapspark met recreatieve routes (bron: Arcadis)
6. Boerencamping (bron: EuroCampings.eu)
7. Voedselbos (bron: WUR)
8. Recreatieve routes (bron: West8)

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

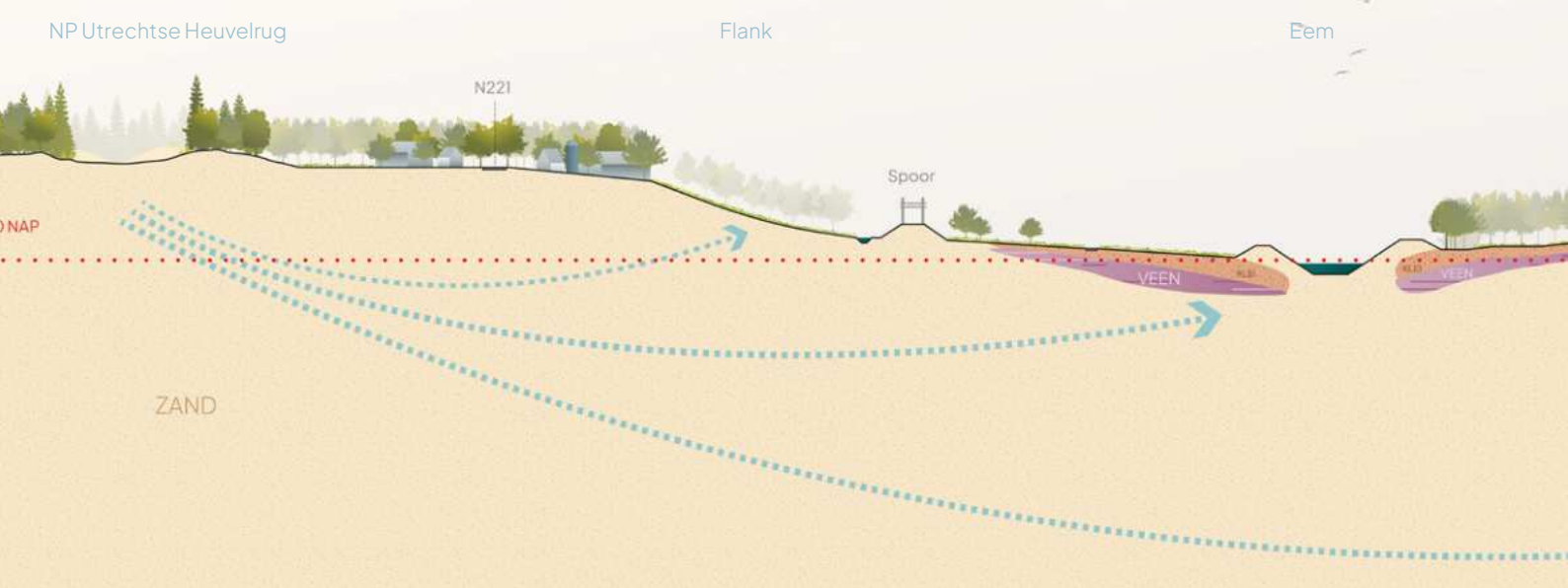
0-5 jaar

10-20 jaar

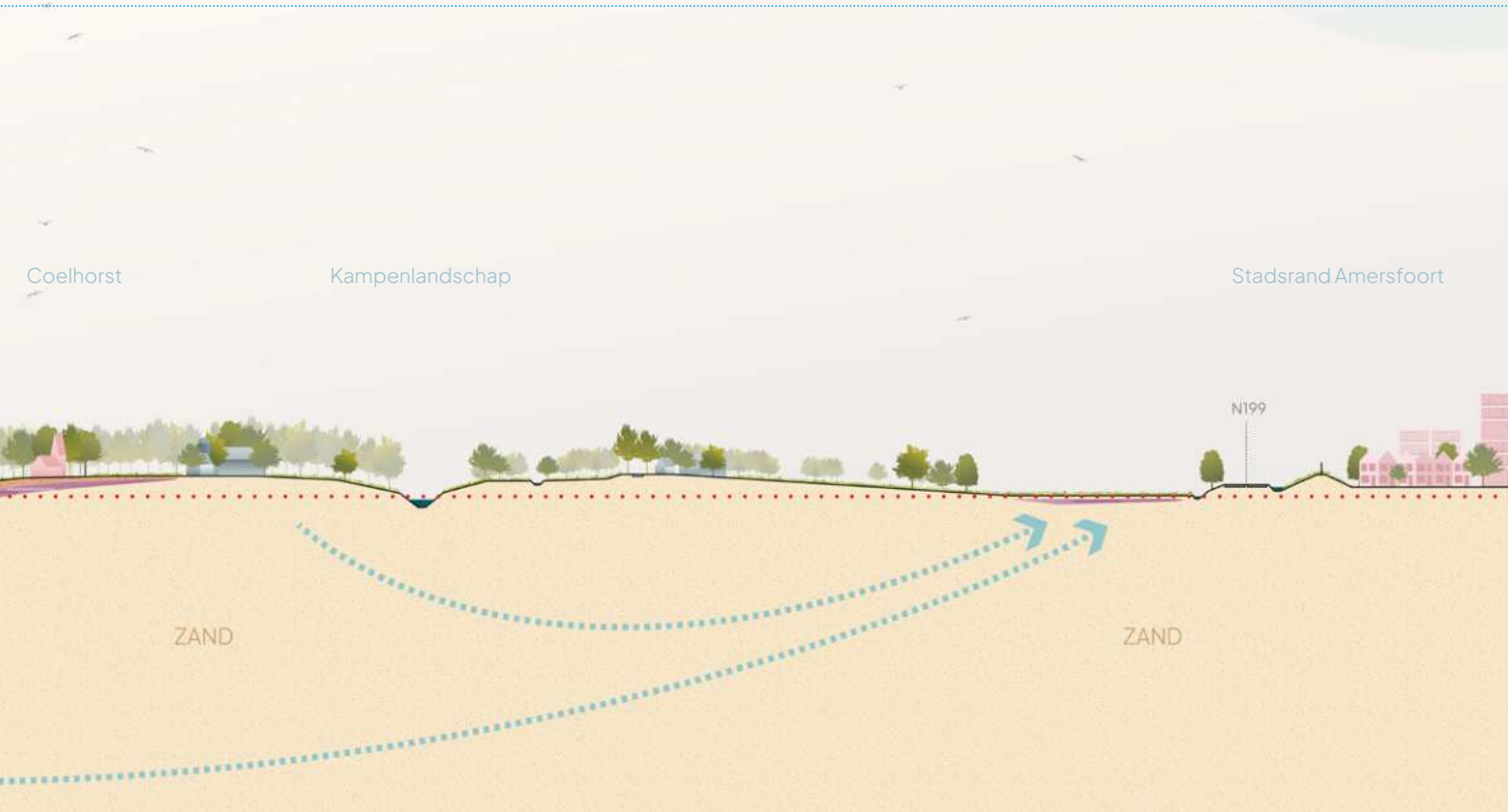

>20 jaar

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

- 5. Aanplant van bossen, houtsingels en lanen (evt. voor productie hout)
- 6. Ecologisch lint, inclusief ecompassages over barrièreszoals weg en spoor
- 15. Natuurinclusieve landbouw (bv. agroforestry, extensieve veehouderij, etc.), i.c.m. vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen
- 17. Voedselbos/pluktuin (i.c.m. lichte vernatting door natuurlijker fluctuerende peilen)
- 19. Productie biobased bouwmaterialen (bv. riet, lisdodde, clt hout) en zonne-energie, i.c.m. vernatting
- 31. Landschapsparklint tussen stad en land, met voorzieningen
- 32. Groen-blauw lint tussen stad en land

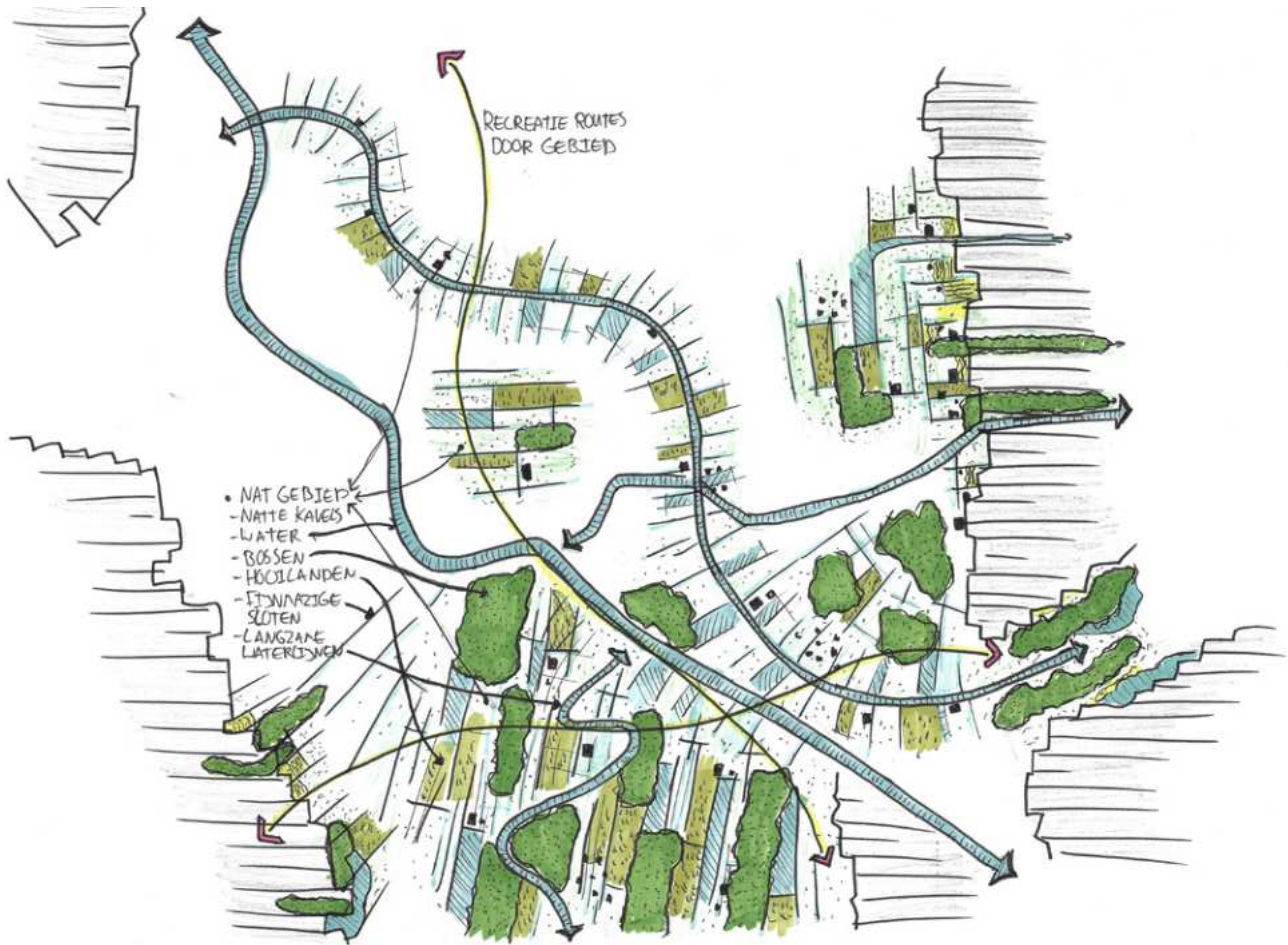
40. Lint langs watergang, i.c.m. beleving van relict linielandschap
41. Nieuwe recreatieve routes door het gebied

Concept 3 | Gradiënten & flanken

Dit concept neemt bodem en water als rigoureuus sturend principe. De flanken van de Utrechtse Heuvelrug worden sterk vernat en de productieve functie volgt op het hogere peil. Hier ontstaan broekbossen en natte hooilanden. Water wordt langer vastgehouden in het gebied d.m.v. natte hooilanden, vertraagde afvoer en vernatingsgebieden. Er ontstaat een gevarieerd landschap met zachte overgangen. Waardevol voor ecologie, natuurinclusieve landbouw, en extensief wonen en recreatie. De winst van het water vasthouden toont zich ook hogerop, in het hart van het Nationaal Park, dat nu lijdt aan verdroging. In het centrum van het gebied ontstaan plaatselijk natte gebieden binnen de mozaïekstructuur van het landschap. De nattere flanken bereiken ook de stadsranden. Het landschap wordt hier kleinschaliger en afwisselend met houtsingels, sloten en bosjes. Binnen de structuur is beperkt ruimte voor wonen en natuurinclusieve landbouw.

Referentiebeelden concept Gradiënten & flanken

Conceptkaart 'Gradiënten & flanken'

<-- Bronvermelding van links naar rechts, van boven naar beneden:

1. Veeteelt i.c.m. natte teelt (bron: proeftuinkrimpenerwaard.nl)
2. Waterberging (bron: Noordhollands Dagblad)
3. Klimaatneutrale woningen (bron: buildingscommunity.nl)
4. Recreatieve routes (bron: Wim Dirckx)
5. Vergaderruimte in kas (bron: Jody Daunton)
6. Houtproductie (bron: Reunier Edens)
7. Houtsnip (bron: Ronald Slabke)
8. Natte teelt (bron: veenweiden.nl)
9. Biobased bouwmaterialen (bron: Houtbouwbeurs)

Bouwstenen (functies, veranderingen, inrichtingsmaatregelen in het landschap)

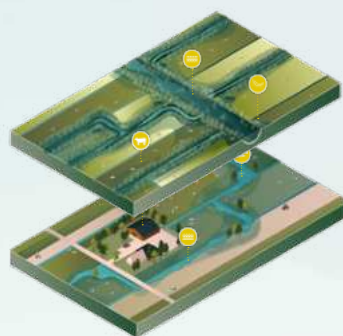
0-5 jaar

41

1

3

10-20 jaar

5

>20 jaar

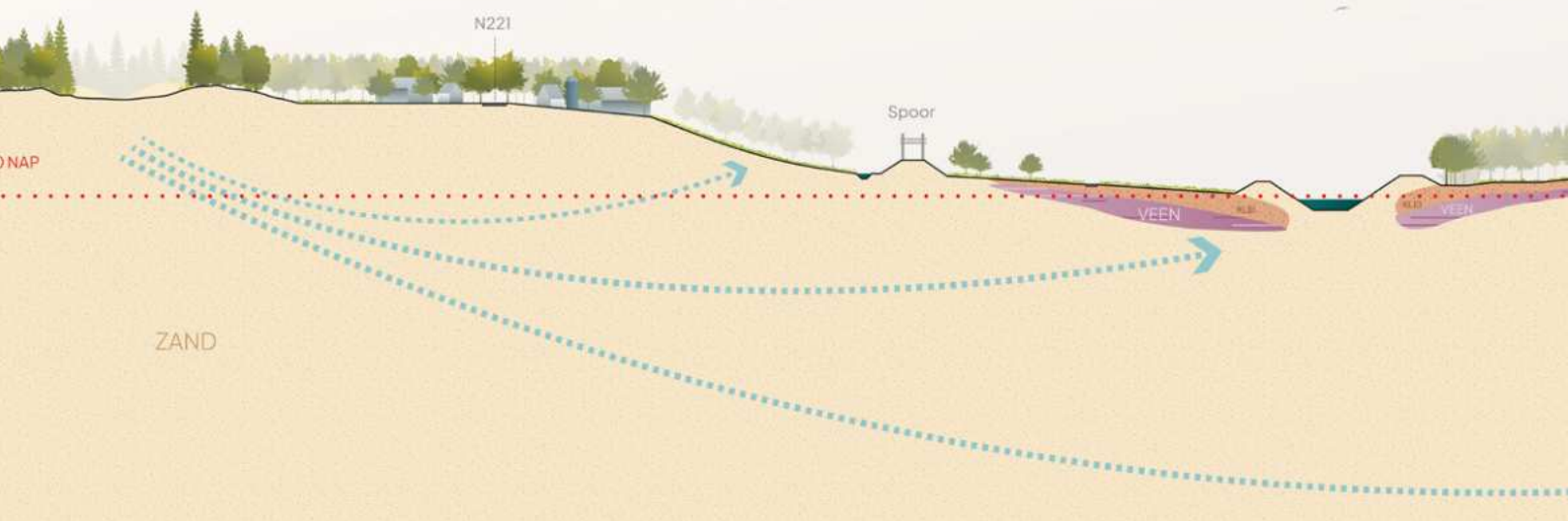
8

NP Utrechtse Heuvelrug

Flank

Eem

Inrichtingsmaatregelen van toepassing in dit concept (zie Hoofdstuk 6 voor nadere uitwerking per bouwsteen):

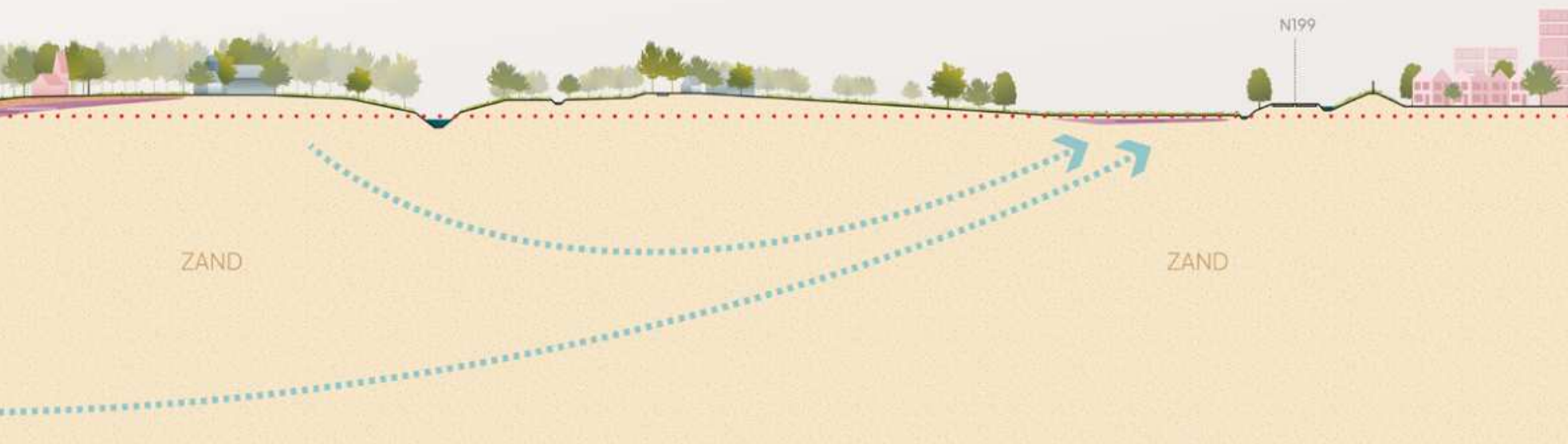
1. Natuurvriendelijke oevers i.c.m. melkveehouderij (natuurlijker fluctuerende peilen voorwaarde)
3. Vertraagde afvoer van water
5. Aanplant van bossen, houtsingels en lanen (evt. voor productie hout)
8. Inundatiegebieden langs watergang
20. Huidig gebruik akkerbouw
28. Transformatie leegstaande of vrijkomende (agrarische) gebouwen tot nieuwe woningen en/of toevoegen van een woning op bestaand erf (bv. rood voor rood)

Coelhorst

Kampenlandschap

Stadsrand Amersfoort

30. De multifunctionele stadsrand
41. Nieuwe recreatieve routes door het gebied

Integraal concept Buitengebied Amersfoort West - 'linten over flanken'

(recreatielandschap i.c.m. landbouwinclusieve natuur)

Belangrijke kanttekening is dat dit een concept op hoofdlijnen betreft, geen inrichtingsplan of visie. Tekst en tekeningen vertegenwoordigen dus geen verkavelingsplan en doen geen uitspraken over individuele percelen of grondeigendommen. Het is aan het gebied en grondeigenaren zelf om keuzes te maken en de vertaalslag richting een uitvoeringsplan en inrichting te maken. En aan het bestuur van gemeente, provincie en rijk om het algemeen belang en de overkoepelende opgaven in de gaten te houden.

Basis vanuit bodem en water en ecologisch systeemherstel

In het integraal concept vormt systeemherstel van bodem en water de basis. De flank tussen Heuvelrug en veenweide vervult een sleutelrol door water langer vast te houden en vertraagd af te voeren via de Eem en weteringen. Kwelstromen die op de flanken naar boven komen worden niet direct afgevoerd maar vastgehouden in brede sloten en natte hooilanden. Hierdoor neemt de watervoorraad in de bodem toe en wordt er een bijdrage geleverd aan het afremmen van verdroging op het plateau. De sterk gekanaliseerde Eem en weteringen krijgen meer ruimte, in brede natte 'uiterwaarden' en kleine nevengeultjes die het water langer vasthouden.

Dwars over de flanken lopen lange linten die belangrijke ecologische verbindingen maken tussen Heuvelrug en veenweide en tussen stad en land. Nieuwe groenstructuren, singels en bossen versterken deze fysieke verbindingen. Barrières zoals het spoor, de gekanaliseerde Eem en de N199 worden geslecht met groene overkluizingen of tunnels. In het gebied rond de Coelhorst draagt behoud en herstel van de lanen en singels bij aan een fijnmazige groene dooradering van het gebied. Plaatselijk komen hier van nature natte plekken voor, die door vertraagde afvoer van water duidelijker zichtbaar worden en een ecologische functie als habitat en stapsteen vervullen.

Productieve hellingbossen

Het bestaande ecologische lint tussen de Heuvelrug en de Eem wordt robuuster en grootser gemaakt. Het is niet langer een ecologische lijn, maar een verbindend landschap van herbebossen hellingen en flanken. Houtproductie, natte hooilanden en broekbossen bepalen hier het beeld.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

Landschapsparken en groenblauwe linten

Met een groeiende stad neemt het belang van een toegankelijk uitloopgebied voor de stedeling toe. Door de bezoeker te verleiden dit gebied (buitengebied Amersfoort West) in te gaan, wordt de recreatieve druk op de Heuvelrug afgeremd. Er wordt daarom maximaal ingezet op groene landschapstrees tot het buitengebied Amersfoort West vanuit de stad. Dit krijgt vorm in het realiseren van nieuwe routes en bruggen over de Eem, en het geven van ruimte aan de bescheiden weteringen die stad en land verbinden. Door ze te ontwikkelen als langgerekte landschapsparken, begint het buitengebied niet pas ten westen van de N199, maar aan je voordeur. Park Schothorst vervult deze functie al en wordt verder ondersteund door een royale groene overkluizing van de N199. Bovenstaande maatregelen maken het buitengebied toegankelijker, maar ondersteunen tegelijk vergroening van de stenige stad en de ontwikkeling van een biodiverse stadsecologie.

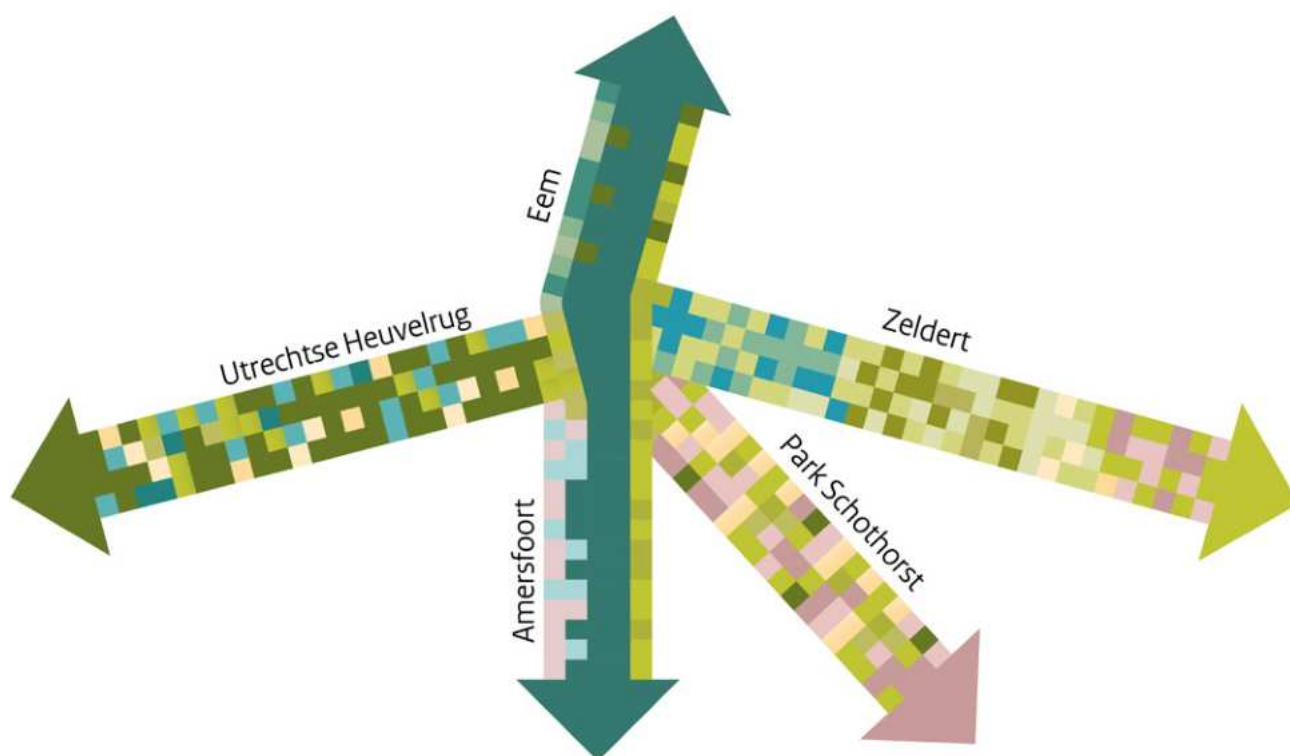
Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

Landgoederen als ruimtelijk organisatorisch model

In het buitengebied zelf liggen kansen voor een grote diversiteit aan functies, die een duurzame toekomst inluiden van het nu nog monofunctionele agrarische gebied. In analogie met het bestaande landgoed en de warande van landgoederen aan de zuidkant van de Heuvelrug, worden nieuwe landgoederen geïntroduceerd. Elk nieuw landgoed heeft een eigen specialisme en landgebruik en geeft ordening en structuur aan het gebied. Op het boerenlandgoed werken stadsbewoners i.s.m. agrariërs als nieuwe herenboeren. Er wordt voedsel geproduceerd in voedselbossen en kleinschalige strokenteelt en agroforestry. Op het waterlandgoed wordt water vastgehouden en gezuiverd en is plek voor waterrecreatie en natuurlijk zwemwater. Op

het woonlandgoed ontstaan kleine knoopen van 3 tot 5 huizen, al dan niet in vrijkomende agrarische bebouwing. Op het recreatielandgoed worden voorzieningen zoals horeca, b&b, vergaderen en overnachten gecombineerd, en wordt het verhaal van de Grebbelinie verteld en beleefbaar gemaakt. Het bestaande historische landgoed Coelhorst blijft behouden en krijgt een museale functie. De vijf typen landgoederen maken het buitengebied Amersfoort West tot een aantrekkelijke bestemming.

Ingezette bouwstenen (maatregelen, instrumenten, verdienmodellen):

Integraal concept Buitengebied Amersfoort West - 'linten over flanken'

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

*(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)*

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

*(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)*

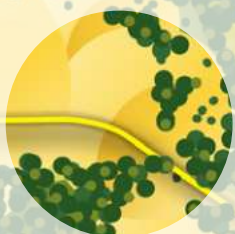

Mozaïekkaart mogelijk perspectief

*(abstracte verbeelding, geen werkelijke weergave,
aan dit beeld kunnen geen rechten worden ontleend)*

De nummers bij de bolletjes verwijzen naar de uitwerking van bouwstenen van inrichtingsmaatregelen in Hoofdstuk 6.

Stuifzand op de Utrechtse Heuvelrug

Behoud agrarische functie met veeteelt (22)

Vertraagde afvoer van water (3, 5, 6)

Aanplant van bossen, houtsingels en lanen (5, 6)

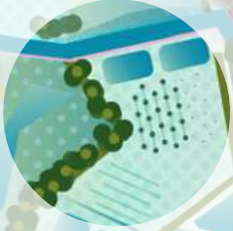
Ecoduct met ecopassages (2, 6)

Lint langs de Eem met beleving van relictten (40)

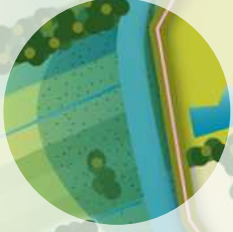
Weidevogelgebied (12)

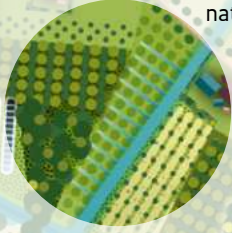
Waterlandgoed (4)

Nieuwe watergeulen met natuurvriendelijke oevers (1, 22)

Vernatting rondom de Eem (1, 8)

Productielandgoed met biobased bouwmaterial (19, 21)

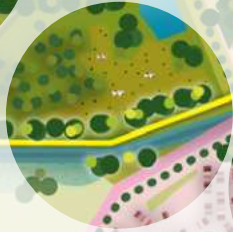
Boerenlandgoed (15, 16)

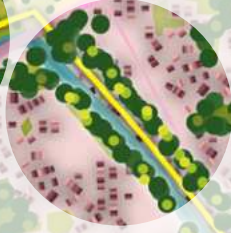
Coelhorst landgoed (17,22, 35)

Transformatie vrijkomende (agrarische) gebouwen (28)

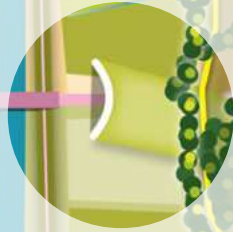
Natuurinclusieve landbouw (15, 16)

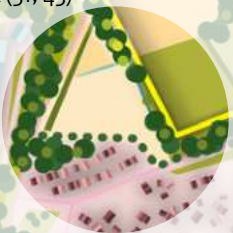
Groen-blauw lint tussen stad en land (32)

Recreatielandgoed (33, 34)

Overkluizing N199 en verbindend landschapspark (31, 43)

Recreatieve routes door het gebied (41, 43)

Landschapsparklint tussen stad en land (31)

Bijlagen

Bijlage 1: Instrumentenbibliotheek

Inhoudsopgave

1. Algemeen	2
2. Financieel instrumentarium	2
2.1 Verdienmodel	2
2.2 Kostenverhaal, fondsvorming en compensatiebeginsel	3
2.2.1 Kostenverhaal	3
2.2.2 Fondsvorming en compensatiebeginsel	3
2.2.3 Toepassing	4
2.3 Subsidies	5
2.3.1 Rijk	6
2.3.2 Provincie	8
2.3.3 Meerdere subsidieverstrekkers	9
2.4 Fiscale instrumenten	11
2.4.1 Natuurschoonwet	11
2.4.2 Landbouwvrijstelling	11
2.4.3 Bosbouwvrijstelling	11
2.4.4 Toeristenbelasting	11
3. Juridisch instrumentarium	11
3.1 Privaatrechtelijk	11
3.1.1 Anterieure overeenkomst	12
3.1.2 Pacht en erfpacht.	12
3.1.3 Grondverwerving	12
3.1.4 Grondbank	12
3.1.5 Verkoop/verpachting onder voorwaarden	13

3.2 Bestuursrechtelijk	13
3.2.1 Omgevingsvisie	13
3.2.2 Programma	13
3.2.3 Decentrale regels	14
3.2.4 Algemene Rijksregels	15
3.2.5 Omgevingsvergunning	15
3.2.6 Projectbesluit	16
3.2.7 Wettelijke herverkaveling	16
3.2.8 Vrijwillige kavelruil	16
3.2.9 Voorkeursrecht	16
4. Kennis en innovatie	16
4.1 Algemeen	16
4.2 Kennis delen	17
4.3 Specialistische kennis	17

1. Algemeen

In de instrumentenbibliotheek treft u instrumenten aan, die kunnen bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit in het landelijk gebied. Elk instrument wordt kort toegelicht waarbij het doel van het instrument wordt benoemd, wie het instrument hanteert en voor wie het bedoeld is. In de handreiking worden instrumenten gekoppeld aan inrichtingsconcept en en bouwstenen. De instrumenten zijn op die plek kort benoemd. Vervolgens wordt verwezen naar deze instrumentenbibliotheek als meer informatie gewenst is over het specifieke instrument. De bibliotheek is in eerste instantie bedoeld als zoekstelsel en niet als zelfstandig te lezen document, hoewel dat uiteraard ook mogelijk is. In de handreiking zelf is een codering opgenomen die verwijst naar een verdere toelichting in deze bibliotheek.

Een belangrijk instrument om tot een gebiedsaanpak te komen, is de organisatie ervan. Dit is uitvoerig beschreven in de handreiking zelf (hoofdstuk instrumentarium) en komt daarom niet meer terug in de instrumentenbibliotheek. In de bibliotheek word op de volgende instrumenten ingegaan:

- Financieel instrumentarium
- Juridisch instrumentarium
- Kennis en innovatie

2. Financieel instrumentarium

2.1. Verdienmodel

‘Uiteindelijk draait het allemaal om geld!’ en dat gaat ook op voor het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit in een gebiedsopgave. Simpel gezegd worden grondgebruikers gevraagd op hun deel van hun grond een andere inrichting en beheer toe te passen waar extra kosten aan verbonden zijn of minder verdiensten vanwege bijvoorbeeld een lagere opbrengst. Voor het welslagen van de gebiedsopgaven waar we met de transitie van het landelijk gebied voor staan, is het essentieel dat ondernemers in het landelijk gebied een verdienmodel hebben en houden. Anders zullen zij niet snel geneigd zijn mee te werken aan de gebiedsaanpak.

Het verdienmodel is een positieve balans tussen kosten en opbrengsten. In de meeste gevallen bestaan de opbrengsten uit agrarische productie. Vallen die (deels) weg, dan is (financiële) compensatie nodig, wil de ondernemer zijn/haar bedrijfsvoering in stand kunnen houden. En dat is nodig. Vallen de beheerders van het gebied weg, dan vallen de doelen die we ons stellen in de gebiedsgerichte aanpak eveneens weg.

Er zijn verschillende manieren om een verdienmodel te realiseren:

- De (nieuwe) agrarische bedrijfsvoering zelf leidt tot een nieuw verdienmodel, zoals bijvoorbeeld bij omschakeling naar biologische landbouw het geval is. Tegenover extensivering staat een hogere marktprijs voor de productie.
- Het verdienmodel komt tot stand door aanvulling van het inkomen uit de markt en/of door subsidies. Voorwaarde voor een duurzaam verdienmodel is dat de subsidies langjarig zijn, zodat ze een structureel onderdeel uitmaken van de bedrijfsvoering;
- Het verdienmodel wordt aangevuld door het verkrijgen van nadeelcompensatie, als er regels worden gesteld in bijvoorbeeld het omgevingsplan die een rechtstreekse werking hebben voor de agrariër die leidt tot schade. Omdat dit om een eenmalige schadevergoeding gaat, is dit geen structurele bijdrage aan het verdienmodel.
- Het omzetten van maatschappelijke diensten zoals het ‘oogsten’ van carbon in Dutch construction stored carbon credits en deze verhandelen. Dit vereist van de agrariër dat hij afspraken maakt met de verwerker over het vastleggen van de koolstof in producten met een lange levensduur en de verdeling van de inkomsten uit de carbon credits.

Naast fysieke, vaak agrarische opbrengsten, zijn er ook maatschappelijke opbrengsten. De geschetste inrichtingsconcepten dragen in meer of mindere mate bij aan de biodiversiteit, een aantrekkelijke leefomgeving, het vastleggen van CO₂, bodem- en waterkwaliteit en het verbinden van leefgebieden. Deze opbrengsten dragen voornamelijk in beperkte mate of nog niet bij aan het verdienmodel.

Wat betreft kosten, die nemen vaak toe bij het toevoegen van kwaliteit als extra inspanningen moeten worden geleverd voor onderhoud en beheer. Deze kosten kunnen soms (deels) worden gedekt door subsidies die gericht zijn op inrichting en beheer van natuur en landschap (zie 2.3). Alle kosten en opbrengsten (dus ook de maatschappelijke-) betrekken bij het verdienmodel voert voor deze exercitie te ver. Dat vergt immers ook ingrepen op macro-economisch niveau (zoals beprijzen van milieubelastende activiteiten). Die kunnen niet op het gebiedsniveau worden uitgevoerd waar deze handreiking zich op richt.

In deze paragraaf richten we ons daarom op de volgende financiële instrumenten, die in de gebiedsaanpak kunnen worden toegepast:

- Kostenverhaal, fondsvorming en compensatiebeginsel
- Subsidies
- Fiscale instrumenten

2.2 Kostenverhaal, fondsvorming en compensatiebeginsel

Er zijn verschillende ingrepen/maatregelen in de fysieke leefomgeving noodzakelijk om de inrichtingsconcepten uit de handreiking toe te kunnen passen. Deze ingrepen/maatregelen kosten geld. De Omgevingswet kent de instrumenten 'kostenverhaal' en 'financiële bijdrage' om ontwikkelingen bij te laten dragen aan de inrichting van het landelijk gebied. Deze instrumenten worden door de gemeente gehanteerd.

2.2.1. Kostenverhaal

Algemeen

Het kostenverhaal is in essentie bedoeld om de grondeigenaren, die zich beroepen op hun zelfrealisatierecht, te verplichten om hun proportionele deel te betalen in de inrichtingskosten van de openbare ruimte, de bovenwijkse kosten en de plankosten. Dit wordt ook wel binnenplanse verevening genoemd.

Toepassing

Het kostenverhaal is verplicht bij kostenverhaalplichtige activiteiten zoals beschreven in artikel 8.13 van het Omgevingsbesluit. Gelet op de aard van de inrichtingsconcepten uit deze handreiking, zijn weinig tot geen kostenverhaalplichtige activiteiten voorzien (zoals de bouw van woningen en (hoofd)gebouwen). De mogelijkheden voor binnenplanse verevening zijn daardoor beperkt tot bijvoorbeeld stadsranden. Inrichtingsconcepten kunnen ruimtelijke kwaliteit toevoegen aan de openbare ruimte van een stadsrandgebied. De kosten hiervan worden verhaald op grondeigenaren die via zelfrealisatie bijvoorbeeld woningen realiseren.

2.2.2. Fondsvorming en compensatiebeginsel

Algemeen

Het is voor gemeentes mogelijk om een deel van de kosten voor de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke functies te financieren door middel van een vrijwillige of verplichte afdracht vanuit bouwplannen elders binnen de gemeente. Deze afdrachten worden verzameld in één of meerdere fondsen waarmee doelen voor natuur, recreatie, waterberging, infrastructuur, culturele voorzieningen, maar ook reconstructies van het landelijk- en stedelijk gebied kunnen worden gefinancierd. Hiervoor gelden een aantal spelregels:

Koolstof certificaat:

Een goed werkend systeem met koolstofcertificaten maakt het mogelijk dat Nederlandse telers van vezelgewassen een financiële beloning kunnen krijgen voor het (langdurig) vastleggen van CO₂. Zij kunnen daarmee hun bijdrage leveren aan de klimaatopgave en tevens hun verdienvermogen verbeteren. Omdat met name de eenjarige vezelgewassen relatief lage opbrengsten kennen en vraag en aanbod op de markt nog onvoldoende bij elkaar komen, is een incentive voor telers nodig om vezelgewassen te telen. Een goed werkend systeem met koolstofcertificaten draagt hieraan bij en brengt de gehele keten in beweging. Voor de opstart- en opschalingsfase naar 50.000 ha vezelgewassen in 2030 is het belangrijk om telers (financiële) zekerheid te geven op benodigde investeringen. LNV gaat in 2024 proefdraaien met het stimuleringsfonds vezelteelten waarin een belangrijke rol is weggelegd voor carbon credits.

- Financiële bijdrages (de afdrachten vanuit de bouwplannen) kunnen alleen worden verhaald bij initiatiefnemers van kostenverhaalplichtige activiteiten en bij algemene maatregel van bestuur aangewezen activiteiten.
- Daarnaast geldt dat het verhalen van de financiële bijdrage niet tot gevolg mag hebben dat de activiteit niet langer financieel uitvoerbaar is. Met andere woorden, de businesscase moet voldoende financiële ruimte bieden om een deel van de opbrengsten af te dragen.
- Verder dient in de Omgevingsvisie of het Programma de ruimtelijke relatie te worden aangegeven tussen de activiteiten die financieel bijdragen en de maatschappelijke functies die daardoor bekostigd worden (de bestedingsdoelen). De afdwingbare variant dient tevens in het Omgevingsplan geborgd te zijn.

Naast de genoemde mogelijkheden voor fondsvorming, kan ook het compensatiebeginsel relevant zijn, bijvoorbeeld voor het nastreven van een bepaald kwaliteitsniveau in het landelijk gebied of las een weg verbreed is en daarvoor elders bomen moeten worden geplant. Op het moment dat er aantoonbaar niet aan de kwaliteitsvereisten kan worden voldaan, kan initiatiefnemer verplicht worden een financiële bijdrage te doen aan (bijvoorbeeld) een landschapsfonds. Gelden uit het landschapsfonds kunnen vervolgens besteed worden aan doelen voor kwaliteitsverbetering van het landelijk gebied. Zowel voor een gebiedsproces als voor de individuele boer kan dit instrument relevant zijn. Het loont om bij de gemeente na te gaan of een dergelijk fonds bestaat en of daaruit kan worden geput om zo bij te dragen aan ruimtelijke kwaliteit.

2.2.3. Toepassing

Om de mogelijkheden voor toepassing van fondsvorming voor inrichtingsconcepten te onderzoeken, kunnen de volgende stappen worden doorlopen:

- ambitie bepalen in OV of programma;
- welke ontwikkelingen dragen bij;
- welke activiteiten ontvangen;

Stap 1: Welke ontwikkelingen ontvangen een financiële bijdrage?

Enkele voorbeelden om een fonds voor in te stellen kunnen zijn: natuurontwikkeling, landschapsversterking en waterberging. Met de inrichtingsmaatregelen (en bouwstenen) uit de handreiking wordt op deze bestedingsdoelen aangesloten. Door te verduidelijken welke concrete ontwikkelingen/projecten een financiële bijdrage zouden kunnen ontvangen, kan ook getoetst worden of dit aansluit bij de ontwikkelingen waarvoor een vrijwillige en/of afdwingbare financiële bijdrage en/of een bijdrage op basis van het compensatiebeginsel gevraagd kan worden als aan de volgende punten wordt voldaan:

- het is een ruimtelijk project (tastbaar, nieuwe ontwikkeling),
- het draagt bij aan de doelen en ambities van het fonds/beleid,
- het heeft een tekort in de businesscase en
- er vindt geen bijdrage plaats voor gebruik of beheer (instandhoudings-, onderhoud- en exploitatiekosten).

Stap 2: Welke activiteiten betalen een financiële bijdrage?

Bij het bepalen van de activiteiten die een financiële bijdrage betalen dient aandacht te zijn voor de ruimtelijke relatie tussen de betalende activiteit en het bestedingsdoel. Daarbij moet sprake zijn van een functionele samenhang tussen de betalende activiteit en de ontwikkeling.

Verder geldt dat de afdwingbare financiële bijdrage kwaliteitsverbetering alleen mogelijk is bij kostenverhaalplichtige activiteiten (zoals een bouwplan). De vrijwillige financiële bijdrage gebiedsontwikkeling is inzetbaar bij meer soorten activiteiten, zoals bij een bouwplan, maar ook bestemmingswijziging zonder bouwplan. Het compensatiebeginsel kan in specifieke gevallen (afhankelijk van het specifieke beleid) worden ingezet.

Stap 3: Borging in instrumentarium en verdere uitwerking

Om een financiële bijdrage te kunnen vragen is borging in het instrumentarium van de Omgevingswet of ander beleid nodig. Bij de vrijwillige financiële bijdrage gaat het om een omgevingsvisie of een programma. Bij de afdwingbare financiële bijdrage betreft het tevens een borging in het omgevingsplan. Bij het compensatiebeginsel gaat het om specifiek beleid. Bij die borging hoort uiteraard ook verdere uitwerking met een toelichting op de relatie.

2.3. Subsidies

Nederland kent een uitgebreid subsidiestelsel gericht op de agrarische sector. Een aantal subsidies is specifiek gericht op de verduurzaming van de agrarische sector. Neveneffect van deze subsidies kan het bevorderen van ruimtelijke kwaliteit zijn. Ook zijn er subsidies die specifiek gericht zijn op de kwaliteit van het landelijk gebied. De oorsprong van subsidies is divers. Veel subsidies komen voort uit het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB). De GLB-subsidies worden zowel door het Rijk (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, rvo) als door de provincies uitgevoerd. Daarnaast zijn er subsidies van het Rijk, de provincies, de waterschappen en gemeenten. Voor deze subsidies is het van belang dat het geen (verkapt) staatssteun is, die in strijd is met het Europese beleid. Subsidies mogen om die reden ook niet zomaar gestapeld worden. Om goed zicht te houden op de (on)mogelijkheden van subsidies, is het zaak hiervoor deskundigheid in te huren.

Niet alle subsidieregelingen zijn relevant voor het toevoegen van kwaliteit. Op de volgende subsidies gaan we daarom in, gesorteerd op subsidieverstrekker:

Rijk:

- Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)
- Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (LBV)
- Productieve investeringsregelingen (POP)
- Niet-productieve investeringsregelingen (POP)
- Niet-productieve investeringsregelingen voor niet-landbouwbedrijven (POP)
- Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
- Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadvisering en Educatie (SABE)
- Subsidieregeling instandhouding rijksmonumenten (SIM)
- Erfgoeddeal
- Stimulering Duurzame energieproductie en klimaattransitie (SDE++)

Provincies:

- Verplaatsingsregeling
- ANLb – Het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer
- SNL – Subsidie Natuur en Landschap
- SKNL: Subsidie Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap
- LEADER
- Overige subsidies

Meerdere subsidieverstrekkers

- Catalogus Groenblauwe Diensten
- Subsidie verduurzaming bedrijfsvoering middels kritische prestatie indicatoren
- Rood-voor-groenregelingen
- Nationaal restauratiefonds
- Boerderijfonds
- Overige subsidies

2.3.1. Rijk

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)

Het GLB kent twee pijlers:

1. Inkomensondersteuning en markt- en prijsbeleid
2. Plattelandsontwikkeling (POP).

Onder pijler 1 kunnen boeren inkomensondersteuning krijgen in de vorm van een basispremie (voor de gangbare agrarische productie) en een extra vergoeding via de ecoregeling. Om in aanmerking te komen voor de basispremie, moeten agrariërs vanaf januari 2023 aan een aantal basiseisen en voorwaarden voldoen. Dit zijn de zogeheten conditionaliteiten (GLMC's). Drie van deze GLMC's hebben een relatie met groenblauwe dooradering. Dit zijn:

- GLMC 4: Bufferstroken langs waterlopen. Vanaf 2023 geldt de eis om langs watervoerende een strook met een breedte van 1- 5 meter niet te bemesten en er mogen op de strook geen gewasbeschermingsmiddelen gebruikt worden. Deze bufferstroken kunnen een onderdeel zijn van de groenblauwe dooradering.
- GLMC 8: Niet productief bouwland. Bedrijven die aan bepaalde eisen voldoen, in de praktijk vooral akkerbouwbedrijven, zijn vanaf 2024 verplicht om 4% van het bouwland niet-productief te laten. Dit kan tot effect hebben dat nieuwe landschapselementen of kruidenrijke randen worden gerealiseerd indien een bedrijf geen bestaande elementen heeft om aan de 4%-eis te voldoen.
- GLMC 10: Bufferstroken langs droge waterlopen. Vanaf 2023 geldt de eis om langs droge sloten een strook met een breedte van 1 meter niet te bemesten en er mogen op de strook geen gewasbeschermingsmiddelen gebruikt worden. Deze bufferstroken kunnen een onderdeel zijn van de groenblauwe dooradering.

In aanvulling op de basispremie, kan een aanvullende vergoeding worden verkregen via de ecoregeling, die gericht is op het verbeteren van klimaat, bodem en lucht, water, landschap en biodiversiteit. De hoogte van de ecoregeling hangt af van de maatregelen die genomen worden. Hoe meer maatregelen, hoe meer punten je verzamelt. Aan het aantal punten is de score van brons, zilver en goud gekoppeld. Hoe hoger de score hoe hoger de premie die je per hectare ontvangt. In het kader van de GLB-regeling noemen we 2 bijzonderheden:

1. In het kader van de teelt van biobased bouwmaterialen noemen we de vezel- en miscanthustoeslag. Met een intelligent bouwplan waar vezelteelten onderdeel van uitmaken, kan het hele areaal in aanmerking komen voor extra GLB toeslag. Inkomensondersteuning wordt jaarlijks aangevraagd in de Gecombineerde Opgave.
2. Subsidieregeling voor samenwerkingsverbanden in veenweidegebieden en Natura 2000-overgangsgebieden¹: Voor melkveehouders in een veenweidegebied of (in de buurt van) een stikstofgevoelig Natura 2000-gebied, die de grondwaterstand willen verhogen of hun bedrijf verder willen extensiveren, kan in een samenwerkingsverband subsidie worden aangevraagd. Deze subsidieregeling valt onder het GLB 2023.

¹ GLB-regeling van de Minister voor Natuur en Stikstof, van 31 oktober 2023, nr. WJZ 38289306, houdende wijziging van de Regeling Europese EZK- en LNV-subsidies 2021 vanwege invoeging van de subsidiemodule samenwerking in veenweiden en overgangsgebieden N2000 en een datum aanpassing in de Regeling Europese EZK- en LNV-subsidies.

Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (LBV en LBV+)

De regeling is gericht op stikstofreductie door het beëindigen van melkvee-, kalver-, pluimvee- en varkenshouderijen die voldoen aan een drempelwaarde voor stikstofdepositie. Een plusregeling is van toepassing op dergelijke bedrijven die meer dan 2500 mol stikstof op kwetsbare Natura 2000 gebieden veroorzaken.

De agrariër ontvangt een vergoeding voor de stallen met een sloopverplichting, waarbij ook de omgevings- en natuurvergunning wordt ingetrokken. Daarnaast ontvangt de deelnemer een vergoeding voor de productierechten. Hierdoor kan dezelfde bedrijfsactiviteit niet meer op die locatie worden voortgezet, met stikstofreductie als gevolg.

Productieve investeringsregelingen (GLB)

De regeling is gericht op verduurzaming van het agrarisch bedrijf. Maximaal 6% van investeringen wordt vergoed, onder andere voor aanplant van meerjarige houtige gewassen voor agroforestry. De investering moet bijdragen aan een wijziging naar kringlooplandbouw en tegelijkertijd direct bijdragen aan de omzet, waarde of winst van de onderneming.

Niet-productieve investeringsregelingen (GLB)

De regeling ondersteunt niet-productieve investeringen van agrariërs die bijdragen aan biodiversiteit, gekoppeld aan doelen voor water, klimaat en energie. Het kan gaan over de aanleg en beheer van landschapselementen en bossen, efficiënter gebruik van watervoorzieningen en stikstofreductie. Niet-productieve investeringen dragen niet direct bij aan verdienvermogen van een bedrijf. Ze kunnen een opmaat zijn voor beheervergoedingen zoals ANLb of eco-regelingen.

Niet-productieve investeringsregelingen voor niet-landbouwbedrijven (GLB)

Ook niet-landbouwbedrijven kunnen in aanmerking komen voor niet-productieve investeringsregelingen, indien projecten bijdragen aan de volgende doelen:

- afremmen van klimaatverandering en stimuleren van duurzame energie;
- duurzame ontwikkeling en efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem en lucht;
- bescherming van de biodiversiteit, het versterken van ecosysteemdiensten en de instandhouding van leefgebieden en landschappen.

De regeling is van toepassing in de provincies Noord-Holland, Overijssel, Utrecht en Zuid-Holland.

Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer

De impulsregeling is bestemd voor maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer waar waterschappen en agrariërs samen aan werken. Naast fysieke maatregelen kan het hierbij gaan monitoring, kennisontwikkeling

en kennisdeling. Waterschappen kunnen een aanvraag indienen. Uitgangspunt daarbij is dat ze de aanvraag doen samen met- of vanuit het initiatief van agrariërs. Of dat de aanvraag vanuit agrarische ondernemers geïnitieerd wordt. Naast een verbetering van de waterkwaliteit en waterkwantiteit moet de subsidieregeling ook bijdragen aan een goede en effectieve samenwerking tussen waterschappen en agrariërs en kennisontwikkeling bij zowel waterschappen als agrariërs.

Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadviesing en Educatie (SABE)

Via Sabe kunnen boeren vouchers krijgen waarmee zij onafhankelijke agrarische adviseurs kunnen inhuren die hen kunnen helpen bij de verduurzaming van hun bedrijf. Ook maakt Sabe het mogelijk dat boeren gratis cursussen kunnen volgen, samen kunnen leren of subsidie krijgen om als demonstratiebedrijf andere boeren te kunnen helpen. De SABE-vouchers gaan verder als GLB-kennisvouchers.

Subsidieregeling instandhouding rijksmonumenten (SIM)

De instandhoudingssubsidie is bedoeld om het rijksmonument (dat geen woonhuis is²) in goede staat te houden. De regeling bevordert sober en doelmatig onderhoud. De eigenaar maakt voordat de werkzaamheden worden uitgevoerd een 6-jarig instandhoudingsplan. Ook archeologische en groene rijksmonumenten kunnen van deze subsidies gebruik maken, alsmede boerderijen met een rijksmonumentenstatus.

Erfgoeddeal

Nederland verandert. Door allerlei ontwikkelingen gaan ons landschap, steden en dorpen waarin we leven er anders uitzien. Om te kunnen blijven wonen in een land waarin we ons verleden herkennen en waar we ons thuis voelen, zet het programmabureau van de Erfgoeddeal zich in door:

- financieel bij te dragen aan projecten (waaronder projecten met het thema landbouw en natuur)
- goede voorbeelden in beeld te brengen, waarvan we kunnen leren;
- publiceren over het bovenstaande

Stimulering Duurzame energieproductie en klimaattransitie (SDE++)

Met de SDE++ subsidie wil de rijksoverheid bedrijven en non-profitorganisaties stimuleren om grootschalig hernieuwbare energie op te wekken en de uitstoot van CO₂ te verminderen. Het betreft een exploitatiesubsidie en betaalt dus uit afhankelijk van de hoeveelheid hernieuwbare energie die wordt opgewekt, of de daadwerkelijke hoeveelheid CO₂ die minder wordt uitgestoten. De subsidie wordt voor 12 of 15 jaren verstrekt.

² Voor Rijksmonumenten met een woonfunctie wordt verwezen naar de [woonhuissubsidie](#).

2.3.2. Provincie

Verplaatsingsregeling

Verplaatsingsregelingen richten zich op agrariërs die op een plek zitten waar het niet mogelijk is om nu of in de nabije toekomst binnen de milieuraandvoorwaarden op een economisch verantwoorde manier te produceren. Zij krijgen financiële ondersteuning bij verplaatsing van hun bedrijf naar een locatie waar zij wel aan die milieuraandvoorwaarden kunnen voldoen. Een aantal provincies hebben een verplaatsingsregeling binnen de staatssteunkaders van de EU. de verplaatsingsregeling biedt in het kader van de aanpak piekbelasting naast de stoppersregeling (Lbv+/Lbv) een mogelijk instrument voor een ondernemer in een door stikstof overbelast gebied.

SNL – Subdiestelsel Natuur en Landschap

Via het SNL verlenen provincies subsidie voor het behoud en de ontwikkeling van natuur- en landschapswaarden. Partijen die dit beheer uitvoeren, zijn terrein behorende organisaties (zoals provinciale landschappen, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer), particuliere natuureigenaren en verenigingen van particuliere natuureigenaren. De looptijd bedraagt maximaal 6 jaar. De provincies bepalen in hun natuurbeheerplan waar deze subsidie inzetbaar is. De regeling geldt alleen voor gebieden die onderdeel zijn van het Natuurnetwerk Nederland. Bij agrarisch beheer is het ANLb van toepassing en zijn agrarische collectieven de uitvoerders (zie onder ANLb)

ANLb – Het Agrarisch natuurbeheer

Het ANLb is gericht op natuur- en landschapsbeheer door agrarische collectieven. ANLb subsidies zijn onderdeel van het SNL en zijn gericht op een leefgebiedenbenadering voor (dier)soorten van internationaal belang op basis van een collectieve gebiedsgerichte aanpak. Het ANLb kan het beheer van natuurgebieden ondersteunen en kan natuurgebieden met elkaar verbinden. Er zijn echter in de Natuurbeheerplannen van provincies gebieden aangewezen die in een primair agrarisch gebied liggen en geen invulling geven aan beide voornoemde doelen. Veel soorten hebben hun leefgebied in het agrarisch gebied. Subsidie voor ANLb kan worden verleend voor 3 agrarische leefgebieden: open grasland, open akkerland

en dooradering. Ook komt de categorie 'water' voor ANLb subsidie in aanmerking. In provinciale natuurbeheerplannen is aangegeven waar het agrarisch natuur-, water- en klimaatbeheer kan worden toegepast. De aanvraag wordt gedaan voor een periode van 6 jaar. De collectieven sluiten contracten met de individuele deelnemers (agrariërs en andere grondeigenaren). De komende jaren zal geld vanuit pijler 1 overgeheveld worden naar pijler 2 (ANLb) zodat meer hectares aan beheer afgesloten zal kunnen worden.

SKNL - Subsidie Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap:

SKNL subsidies zijn beschikbaar voor investeringsmaatregelen van het landschap (bijvoorbeeld bos aanplant) en subsidie voor functieverandering (afwaardering), bijvoorbeeld van agrarische grond naar natuur. Op de ambitiekaart van het natuurbeheerplan van de provincie is aangegeven waar deze subsidie kan worden ingezet. Na functieverandering kan een SNL subsidie aangevraagd worden.

LEADER

LEADER biedt financiële ondersteuning bij het ontwikkelen en realiseren van plannen op het platteland van lokale gemeenschappen. LEADER heeft 2 onderdelen:

1. Een subsidie om een Lokale Actiegroep (LAG) te beginnen. De LAG ontwikkelt daarna een Lokale Ontwikkelingsstrategie (LOS) die aansluit bij de doelen van LEADER.
2. Een subsidie voor de organisatiekosten en de uitvoering van concrete projecten die voortkomen uit de LOS.

Overige subsidies

Provincies kunnen aanvullend zelf subsidies verstrekken. Een voorbeeld hiervan is de subsidie voor het creëren en duurzaam behouden van weidevogelgrasland van de provincie Friesland. Deze subsidie vergoed de waardedaling van gronden als gevolg van al datgene dat nagelaten wordt dat de ontwikkeling en instandhouding van weidevogelgrasland op de desbetreffende grond in gevaar brengt of verstoort.

Belangrijke succesfactor voor inrichting en beheer van natuur en landschap is verbonden aan de duur van beheerscontracten. Vaak zijn subsidieregelingen gebonden aan een maximum van 6 jaar. Aanpassing van de bedrijfsvoering op een ander of aangepast beheer vergen vaak investeringen die voor een langere termijn worden gedaan. De Ooijpolder en in Overijssel zijn voorbeelden waar met langjarige (30 en 21 jaar) contracten worden gewerkt. De subsidies biedt de agrariër langdurige zekerheid zodat hij zijn bedrijfsvoering goed af kan stemmen op natuur- en landschapsbeheer. Dit heeft tot succesvolle deelname en realisatie van natuur en landschap geleid

2.3.3. Meerdere subsidieverstrekkers

Catalogus Groenblauwe Diensten

Provincies, waterschappen en gemeenten kunnen maatregelen gericht op natuur, landschap, cultuurhistorie, recreatie of waterbeheer subsidiëren met een regeling die gebaseerd is op de Catalogus Groenblauwe Diensten. Nieuwe regelingen moeten worden voorgelegd aan de de Adviescommissie Catalogus Groenblauwe Diensten (CGBD). Wanneer de Adviescommissie positief adviseert over de regeling en bijbehorende diensten en vergoedingen, wordt deze opgenomen in het register met regelingen die onder de Catalogus Groenblauwe Diensten vallen. De subsidieregeling hoeft dan door de provincie niet afzonderlijk bij de Europese Unie te worden aangemeld. De volgende regelingen zijn goedgekeurd door de adviescommissie:

De regeling is van toepassing op gebieden buiten het Natuurnetwerk Nederland (NNN) of gebieden daarbinnen die niet gedekt worden door het SNL en ANLb. In dat opzicht vullen de regelingen elkaar aan. Zowel tbo's, agrariërs als particuliere beheerders kunnen van de regeling gebruik maken.

Subsidie verduurzaming bedrijfsvoering middels kritische prestatie indicatoren

Diverse provincies hebben een subsidieregeling ingesteld op basis van kritische prestatie indicatoren (KPI's), die voor kringlooplandbouw de duurzaamheidsprestaties van boeren inzichtelijk maken en op basis waarvan zij deze kunnen belonen. De KPI's kunnen ook een basis voor belonen vanuit de markt vormen. Met deze ondersteuning wordt naast duurzaamheid ook bijgedragen aan het

Regelingseigenaar	Citeertitel	Advies adviescie.
Waterschap Noorderzijlvest	Stimulerings- en vergoedingsregeling: Groenblauwe diensten Waterschap Noorderzijlvest 2019	26-sep-19
Gemeente Berg en Dal	Subsidieverordening Groenblauwe diensten Berg en Dal	9-jul-20
Provincie Noord-Brabant	Subsidieregeling stimuleringsregeling landschap Noord-Brabant	9-jul-20
Provincie Overijssel	De subsidieregeling "Uitvoeren Streekeigen Landschapsbeheer Overijssel" (Slb) (+Dienstenbundel Overijssel 2021)	29-apr-21
Provincie Gelderland	Aanleg nieuw bos buiten GNN, onderdeel van de Regels Ruimte voor Gelderland. (subparagraaf 4.21.6 Aanleg nieuw bos buiten GNN)	24-mrt-22
Provincie Noord-Brabant	Subsidieregeling Stimuleringsregeling Landschap § 2 Boscompensatie – uitvoering landelijk programma natuur, provincie Noord-Brabant,	24-mrt-22
Provincie Gelderland	Regeling biodiversiteit Gelderland, onderdeel van de Regels Ruimte voor Gelderland. (subparagraaf 4.2 biodiversiteit en landschap)	19-mei-22
Provincie Overijssel	Subsidieregeling Paragraaf 4.2 Meer bos in Overijssel (onderdeel van de UBS Overijssel)	12-jul-22
Provincie Utrecht	Subsidieregeling Agenda Vitaal Platteland provincie Utrecht artikel 3.1 Stimulering aanleg en herstel van kleine landschapselementen	22-dec-22
Provincie Zuid-Holland	Openstellingsbesluit subsidie meer bos in Zuid-Holland 2023	11-mei-23

vergroten van het bedrijfseconomisch perspectief van de boeren. De subsidie kan door zowel provincies als waterschappen worden verstrekt.

Rood-voor-groen regelingen

In Nederland zijn er diverse provincies en gemeenten die beleid hebben ontwikkeld voor een regeling waar de aanleg van nieuw groen gefinancierd wordt door het toestaan van de bouw van een of meerdere woningen. Middels deze regeling zijn diverse nieuwe landgoederen gerealiseerd waarmee ook invulling is gegeven aan ruimtelijke kwaliteitsverbetering. In 2024 zal het ministerie van LNV de Handreiking innovatieve ruimtelijke concepten publiceren, waarin het juridisch instrumentarium voor planologische verruiming is opgenomen, alsmede een reeks concepten (ter referentie: de Nieuwe landgoederenregeling is een bestaand ruimtelijk concept, de Handreiking zal meer en flexibelere concepten bevatten). De Handreiking bevat ook een beoordelingskader voor gemeenten; daarmee geeft het ook richting aan ontwerpen vanuit landbouwbedrijven zelf. Er ontstaan ook nieuwe initiatieven, zoals het concept 'Peel Natuurdorpen', waar de aanleg van nieuwe groenblauwe dooradering is gekoppeld aan de bouw van tiny houses (als verdienmodel).

Nationaal Restauratiefonds

Het nationaal monumentenfonds heeft als doel eigenaren van monumenten te ondersteunen met financieringsvormen (met lage rente) voor onderhoud, restauratie, verduurzaming en herbestemming. Naast financiering draagt het monumentenfonds ook bij in de vorm van kennis (onder meer met monumentencoaches).

Boerderijfonds

Het boerderijfonds is een landelijk stimuleringsfonds voor herbestemming, in combinatie met verduurzaming en restauratie van agrarisch erfgoed. Het fonds richt

zich op onderscheidende herbestemmingsprojecten van historisch waardevolle boerderijen die bijdragen aan een toekomstbestendig platteland. Het boerderijfonds werkt samen met het Nationaal Restauratiefonds.

Overige subsidies

In deze categorie staan overige regelingen benoemd die zijn ontwikkeld door decentrale overheden. Deze regelingen zijn bijvoorbeeld specifiek voor één provincie of waterschap. We benoemen de volgende relevante voorbeelden:

- Provinciale subsidieregeling Beperking Bodemdaling (SRBB) [provincie Utrecht]
- Subsidieregeling Blauwe Bewonersinitiatieven [Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden]
- Subsidie Landschapselementen en Voedselbossen [provincie Limburg]
- Subsidie natuurvriendelijke oevers [Waterschap Rivierenland]
- Subsidieregeling stimuleringsregeling landschap Noord-Brabant [provincie Noord-Brabant]
- Subsidie Deltaplan Agrarisch Waterbeheer [Waterschap Drents Overijsselse Delta]
- 3 nieuwe subsidies aanvulling Lbv [provincie Gelderland]
- Kleinschalige activiteiten circulaire economie [provincie Noord-Holland]
- Kennisontwikkeling Bodem en Water [provincie Noord-Holland]
- Circulaire ketensamenwerking [provincie Noord-Holland]
- Subsidie agrarische sector Groene Uitweg [provincie Noord-Holland]
- Stimuleringsbudget Emissiebeperking Open Teelten en Veehouderij [STOWA namens waterschappen]
- Stimuleringsbudget Emissiebeperking glastuinbouw [STOWA namens waterschappen en Rijk]

Twee voorbeelden

Bij landschap Overijssel is de stichting Groenblauwe diensten (SGBDO) in het leven geroepen. De nadruk ligt op inrichting en beheer van landschapselementen. De stichting heeft inmiddels al bijna 2000 leden. Het succes van de stichting is mede te danken aan de langlopende contracten (tot 21 jaar) die kunnen worden aangeboden met hogere vergoedingen. Hierdoor ontstaat meer zekerheid en continuïteit voor zowel de uitvoerders van de groenblauwe diensten (veelal agrariërs) als voor de landschapselementen zelf.

De provincie Noord-Brabant hanteert de Stimuleringsregeling Landschap Noord-Brabant die wordt gefinancierd door provincie, gemeenten en waterschappen en uitgevoerd door afdeling subsidies van provincie Noord-Brabant. Iedere euro van gemeente en waterschap wordt door provincie verdubbeld. Jaarlijks is er gemiddeld een budget van 2,3 miljoen euro beschikbaar. Bijna alle gemeenten stellen geld beschikbaar voor de regeling. Het is een van de meest complete subsidieregelingen voor de aanleg van landschapselementen in Nederland. De regeling werkt met thema's en kent subsidiemogelijkheden voor inrichting, beheer, gedeelde inkomsten en afwaardering van landbouwgronden.

2.4. Fiscale instrumenten

2.4.1. Natuurschoonwet

De Natuurschoonwet (NSW) heeft als doel eigenaren van landgoederen te stimuleren om landgoederen met een origineel en historisch karakter in stand te houden en bij te dragen aan het behoud van natuurschoon. Landgoederen die gerangschikt zijn onder de natuurschoonwet, worden fiscale voordelen geboden indien aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Een van die voorwaarden is openstelling van het landgoed voor publiek. De Federatie Particulier Grondbezit (FPG) heeft in 2022 haar visie 'Landschapsgroen: bekijk het breed!' gelanceerd om voor ondernemers en grondeigenaren een perspectiefvol bedrijfsmodel te bieden voor de transitieopgaven in het landelijk gebied.

2.4.2. Landbouwvrijstelling

De landbouwvrijstelling is een vrijstelling voor waardeveranderingen van landbouwgrond. Wanneer landbouwgrond wordt verkocht, is de waardestijging op die grond tot de waarde economisch verkeer bij agrarische bestemming onbelast.

2.4.3. Bosbouwvrijstelling

De winst uit een bosbedrijf is vrijgesteld van belastingheffing. 'Bos' is daarbij een zeer ruim begrip. Bomen als wegbeplanting of de bomen rond een boerderij worden ook als een bosbedrijf beschouwd. Het bosbedrijf mag deel uitmaken van een meeromvattende onderneming. Omdat de winst uit een bosbedrijf is vrijgesteld, is geleden verlies ook niet aftrekbaar. Eigenaren van een verliesgevend bosbedrijf, kunnen vragen de vrijstelling niet toe te passen, zodat het verlies kan worden afgetrokken van de belasting.

2.4.4. Toeristenbelasting

Ook kan de toeristenbelasting nog worden genoemd die door gemeenten worden geïnd. Deze kan aangewend worden voor kwaliteitsverbetering van natuur en landschap, dat indirect eveneens ten goede komt aan recreatie en toerisme (het landschap wordt immers aantrekkelijker voor recreanten en toeristen)

3. Juridisch instrumentarium

Nederland kent een keur aan juridische instrumenten die dienstbaar kunnen zijn aan ruimtelijke kwaliteit. Wij maken een selectie van de meest relevante instrumenten, waarbij we een onderscheid maken tussen privaatrechtelijke en bestuursrechtelijke juridische instrumenten.

3.1. Privaatrechtelijk

Er zijn vele privaatrechtelijke constructies die relevant kunnen zijn voor inrichting en beheer van het landelijk gebied, zoals pacht, anterieure overeenkomsten, grondvererving en verkoop grond (al of niet onder voorwaarden), gewas-op-stam, inscharingsovereenkomsten, grondgebruikersovereenkomsten en bruikleenovereenkomsten. Op de eerste vier genoemde instrumenten gaan we nader in.

3.1.1. Anterieure overeenkomst

Met een anterieure overeenkomst kunnen gemeenten nadere afspraken maken en voorwaarden stellen aan ontwikkelingen. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij het wijzigen van het omgevingsplan. Zo kan de gemeente anterieur vastleggen dat zij niet verantwoordelijk is voor eventuele nadeelcompensatie, die uit de ontwikkeling kan voortvloeien. Ook kan zij in de anterieure overeenkomst vastleggen op welke wijze invulling gegeven moet worden aan bijvoorbeeld landschappelijke inpassing of andere eisen stellen die de ruimtelijke kwaliteit ten goede komen. Bij planologische verruiming (bijvoorbeeld faciliteren van beperkte woningbouw) kan de gemeente via een Anterieure overeenkomst afspraken vastleggen t.a.v. het areaal te planten bos of aan te leggen natuur. De Handreiking innovatieve ruimtelijke concepten die LNV in 2024 zal publiceren, gaat hier uitgebreid op in.

3.1.2. Pacht en erfpacht

Binnen het privaatrechtelijk instrumentarium onderscheiden we verschillende pachtvormen, zoals reguliere en geliberaliseerde pacht. Pacht is een persoonlijk recht waarbij de eigenaar grond in gebruik geeft aan een agrarische ondernemer en valt onder de regels van het Pachtrecht en het Pachtprizenbesluit. Daarbinnen hebben partijen beperkte vrijheid om zelf afspraken te maken. Geliberaliseerde pacht is flexibeler dan reguliere pacht en er is minder vastgelegd in de wet.

Erfpacht is een zakelijk gebruiksrecht voor langere tijd met een grotere contractvrijheid. Via uitgifte in erfpacht kan daarom beter gestuurd worden op kwaliteitseisen en beheer dan met reguliere pacht.

De pachter is over het algemeen gebaat met zekerheid die toeneemt als pachtcontracten langjariger zijn. De verpachter heeft baat bij de mogelijkheid om eisen te stellen aan de verpachter, bijvoorbeeld als het gaat om ruimtelijke kwaliteit. Bij geliberaliseerde pacht en erfpacht zijn die mogelijkheden groter.

3.1.3. Grondverwerving

Overheden kunnen om meerdere redenen grond verwerven en verkopen, bijvoorbeeld voor het realiseren van nieuwe natuur, de inzet van ruilgrond in een kavelruilproces, wettelijke herverkaveling of beekherstel. Ook kan verwerving van grond onderdeel zijn van een bredere afspraak met een stoppende of verplaatsende agrarisch ondernemer. Grondverwerving is geen doel of maatregel op zich, maar kan het implementeren van andere maatregelen, waaronder het toevoegen van kwaliteit, vergemakkelijken.

3.1.4. Grondbank

Een provinciale of nationale grondbank is een instrument om de grondmobiliteit in het landelijk gebied te verhogen. Hiertoe verwerft de grondbank gronden (en bedrijven) vooruitlopend op de concretisering van beleidsdoelen in gebiedsplannen. Deze gronden kunnen vervolgens via ruil of verkoop ingezet worden voor het extensiveren, omvormen en verplaatsen van boerenbedrijven, voor natuur of voor waterdoelen. Na aankoop worden de agrarische gronden in tijdelijk beheer uitgegeven, totdat vanuit de gebiedsprocessen duidelijk wordt onder welke voorwaarden de gronden weer kunnen worden verkocht, overgedragen of in beheer gegeven. Hierbij kunnen ook voorwaarden worden gesteld aan duurzaam agrarisch grondgebruik door bij de gunning de mate van duurzame bedrijfsvoering van de (erf-) pachter te laten meetellen (zie instrument Verkoop/Verpachting grond onder voorwaarden).

De Nationale Grondbank (NGB) is een landelijke faciliteit voor met name provincies en fungeert als aanvulling op provinciale grondbanken. De NGB is provinciegrensoverschrijdend en komt in beeld bij kansen waar de provincie zelf geen mogelijkheden ziet om via eigen grondinstrumentarium gronden te verwerven.

3.1.5. Verkoop/verpachting onder voorwaarden

Bij verpachting of verkoop kan de verpachtende of verkopende instantie (overheid) voorwaarden koppelen aan het gebruik van de grond (bijvoorbeeld een duurzame agrarische bedrijfsvoering of natuurbeheer), eventueel in combinatie met een lagere pacht- of grondprijs. Op deze manier wordt omschakeling naar een duurzame en/of natuurinclusieve bedrijfsvoering gestimuleerd, wat kan bijdragen aan de gewenste ontwikkeling in het gebied.

3.2. Bestuursrechtelijk

Het bestuursrechtelijk instrumentarium dat het meest relevant is voor deze handreiking is het instrumentarium van de Omgevingswet die op 1 januari 2024 in werking treedt.

De omgevingswet is gericht op het realiseren van een goede omgevingskwaliteit, ruimtelijke kwaliteit in brede zin van het woord (het geheel van de gebruikswaarde, de belevingswaarde en de toekomstwaarde van een gebied). Daarvoor heeft de Omgevingswet de volgende kerninstrumenten beschikbaar:

- Omgevingsvisie
- Programma
- Decentrale regels (omgevingsverordening, waterschapsverordening en omgevingsplan)
- Algemene rijksregels
- Omgevingsvergunning
- Projectbesluit

Daarnaast gaan we in op enkele andere relevante instrumenten die in de Omgevingswet zijn opgenomen:

- Wettelijke herverkaveling
- Vrijwillige kavelruil
- Voorkeursrecht

Voorbeeld Buitenland van Rhoo

Het Buitenland van Rhoo is het compensatiegebied voor de aanleg van de tweede Maasvlakte. In de toekomst wordt een streefbeeld gerealiseerd, waarin natuurinclusieve landbouw wordt nagestreefd. Als sturingsinstrument is gekozen voor minnelijke verwerving (op basis van de nieuwe bestemming 'Hoogwaardige akkernatuur') en uitgifte van de gronden in pacht. Dit om als overheid optimaal te kunnen sturen op het resultaat: extensieve akkerbouw met de daaraan gebonden flora en fauna, zoals vastgelegd in het streefbeeld. Omdat door het extensievere beheer sprake is van inkomstenderving, is het streven om met een verlaagde Pachtprijs te werken. Hiervoor wordt naar een passende (erf)pachtconstructie gezocht. Mocht minnelijke verwerving niet in alle gevallen mogelijk zijn, kan op grond van de nieuwe bestemming 'Hoogwaardige akkernatuur' een onteigeningsprocedure (zie 3.2.4.) worden gestart, er vanuit gaande dat deze bestemming niet gerealiseerd kan worden via zelfrealisatie.

3.2.1. Omgevingsvisie

De omgevingsvisie is een integrale visie, strategisch van aard waarin de hoofdlijnen van beleid worden weergegeven voor de lange termijn. De omgevingsvisie bevat alle terreinen van de leefomgeving. Rijk, provincies en gemeenten zijn verplicht een omgevingsvisie op te stellen. De nationale omgevingsvisie worden door 1e en 2e kamer vastgesteld, de provinciale omgevingsvisie door Provinciale staten, de gemeentelijke omgevingsvisie door de gemeenteraad.

Het instrument is vormvrij en mede de basis voor de inzet van andere juridische en financiële instrumenten, waaronder fondsvorming (zie 2.2.2). De omgevingsvisie is zelfbindend.

Overheden leggen hun ambities voor de toekomst in de omgevingsvisie vast. Dat kunnen bijvoorbeeld de doelen en ambities zijn die horen bij de transitie van het landelijk gebied, waaronder het streven naar ruimtelijke kwaliteit, bij het realiseren van deze transitie.

In relatie tot een gebiedsgerichte aanpak, kan de omgevingsvisie input leveren voor de gebiedsgerichte aanpak, dan wel volgend zijn op de gebiedsgerichte aanpak. Dit is afhankelijk van welk beleidsdocument het eerst is vastgesteld.

3.2.2. Programma

Het programma is gericht op de uitvoering van beleid. In het programma formuleren gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk maatregelen die leiden tot de gewenste kwaliteit van de fysieke leefomgeving, al of niet uitgedrukt in zogenaamde omgevingswaarden. In die zin zijn programma's vaak een uitwerking van de omgevingsvisie. Zo is het NPLG een beleidsprogramma onder de Nationale Omgevingsvisie en is de gebiedsgerichte aanpak een vervolg op de provinciale programma's landelijk gebied. Aan deze programma's zijn vaak forse budgetten gekoppeld.

Er bestaan verplichte en vrijwillige programma's en ze zijn zelfbindend voor het bestuur dat ze vaststelt. Monitoring van het programma is verplicht. Indien uit de monitoring

blijkt dat de doelen niet (tijdig) worden gehaald, neemt het bevoegd gezag extra maatregelen om de gestelde doelen alsnog te behalen.

3.2.3. Decentrale regels

Provincies, waterschappen en gemeenten kennen de volgende decentrale regels:

- Provincie: de provinciale omgevingsverordening
- Waterschap: de waterschapsverordening
- Gemeente: het omgevingsplan

Kenmerk is dat deze regels niet alleen zelfbindend zijn voor het bestuur dat ze vaststelt, maar ook rechtstreeks gericht zijn op burgers en bedrijven.

Zo kan de provinciale verordening regels stellen aan gewenste kwaliteit in het landelijk gebied en kan daarmee van invloed zijn op de inrichtingsconcepten uit de handreiking. Voorbeelden hiervan zijn:

- Zuid-Holland, artikel 7.43 Ruimtelijke kwaliteit
- Noord-Brabant, artikel 5.14 Maatwerk met als doel omgevingskwaliteit
- Gelderland, artikel 2.1 Omgevingskwaliteiten als basis

Ook kunnen in de provinciale omgevingsverordening instructieregels zijn opgenomen die bindend zijn voor de gemeente en het waterschap.

Het waterschap stelt regels voor waterkeringen, watergangen en grondwater in de waterschapsverordening. Daarnaast neemt het waterschap peilbesluiten voor grond- en oppervlaktewater. Die hoeven niet te worden opgenomen in de waterschapsverordening. Dit is een belangrijk instrument voor inrichtingsconcepten uit de handreiking, waarin waterberging, het opzetten en vasthouden van water, het bepalen van het waterpeil e.d. worden geregeld. Juist als water en bodem sturend zijn bij verschillende inrichtingsconcepten, hebben we te maken met deze verordening en peilbesluiten. Als peilbesluiten leiden tot schade, kan nadeelcompensatie van toepassing zijn (zie kader nadeelcompensatie en onteigening in paragraaf 3.2.4.).

Transitiefonds landelijk gebied

Naast het uitkopen van agrarische bedrijven (piekbelasters) is het fonds ook bedoeld voor de afwaardering van gronden, zodat de landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische kwaliteiten van een gebied gewaarborgd worden. Dit wordt nader uitgewerkt zodat dit mechanisme kan worden toegepast in (het wijzigen van) omgevingsplannen. Men verwacht daarvan een fors effect op de waarde van die gronden. Daarom is binnen het transitiefonds een bedrag van 7,2 miljard euro gereserveerd voor afwaardering van gronden. Dit kan een belangrijke impuls zijn voor het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit aan gebieden.

disclaimer: de behandeling van het wetsvoorstel Tijdelijke wet Transitiefonds landelijk gebied en natuur, die de toepassing van het stikstoffonds regelt is door de 1e kamer controversieel verklaart. Een nieuw kabinet zal dit verder moeten oppakken. Het is dus onzeker of het stikstoffonds op dezelfde wijze terugkomt

De gemeente stelt in het omgevingsplan regels op die enerzijds de kwaliteiten van de inrichting van het landelijk gebied borgen, anderzijds in haar ontwikkelingsgerichtheid ook activiteiten onder voorwaarden toestaan die bijdragen aan het uiteindelijke doel dat in het betreffende gebied bereikt moet worden. Ook kunnen (voorwaardelijke) verplichtingen gekoppeld worden aan het uitvoeren van activiteiten, zoals het toestaan van bedrijfsactiviteiten indien landschappelijke inpassing gerealiseerd en in standgehouden wordt. In die zin moeten voorgestelde inrichtingsconcepten passen in het omgevingsplan, dan wel moet het omgevingsplan worden gewijzigd om het inrichtingsconcept uit te voeren. Een wijziging van het omgevingsplan kan tot schade leiden (bijvoorbeeld als gronden worden afgewaardeerd en beperkende regels met betrekking tot inrichting en beheer worden vastgesteld). In dergelijke gevallen kan nadeelcompensatie van toepassing zijn (zie kader nadeelcompensatie en onteigening in paragraaf 3.2.4.).

3.2.4. Algemene Rijksregels

De algemene rijksregels zoals gesteld in de Omgevingswet (Ow), de Amvb's Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), het besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl), het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) en het Omgevingsbesluit (Ob) zijn in beperkte mate relevant voor deze handreiking. Dat geldt in ieder geval voor het Besluit Kwaliteit Leefomgeving (Bkl) waarin instructieregels zijn opgenomen voor een evenwichtige toedeling van functies aan locaties, waarmee ruimtelijke kwaliteit onderdeel moet zijn van de motivering van de instrumenten op gemeentelijk niveau. Het Bkl stelt onder andere regels over:

- beschermen van de waterbelangen (paragraaf 5.1.3)

Beschermen en benutten

Het omgevingsplan kan kwaliteiten beschermen en ontwikkelingskansen benutten. Voor de teelt van biobased gewassen is dat een aandachtspunt. Opgaand houtgewas bevat vaak kwaliteiten die beschermd moeten worden, denk aan biodiversiteit, positieve effecten op klimaat en dergelijke. Het omgevingsplan kan regels stellen om die kwaliteiten te behouden (kapverbod). Tegelijkertijd is het de bedoeling dat de geteelde gewassen ook te zijner tijd geoogst kunnen worden. In het omgevingsplan moet een duidelijke afweging gemaakt worden, welke doelen worden nagestreefd; bescherming van kwaliteiten of het oogsten van landbouwgewassen. En wellicht eerder al bij het formuleren van ambities en doelen in de omgevingsvisie. De agrariër die biobased gewassen teelt, moet er op termijn vanuit kunnen gaan dat hij zijn gewassen ook kan oogsten.

- beschermen van de gezondheid en van het milieu (paragraaf 5.1.4)
- beschermen van landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed (paragraaf 5.1.5)
- behoud van ruimte voor toekomstige functies (paragraaf 5.1.6)

Indien een Amvb rechtstreekse rechten of verplichtingen voor burgers en bedrijven bevat, kan dit een schadeoorzaak zijn waarvoor nadeelcompensatie van toepassing is.

Nadeelcompensatie en onteigening

Op basis van decentrale regels (bijvoorbeeld het omgevingsplan) en algemene Rijksregels kan schade ontstaan, bijvoorbeeld omdat regels rechtstreeks wettelijke verplichtingen voor burgers en bedrijven bevatten, dan wel regels die rechtstreeks gevolgen hebben voor burgers en bedrijven door veranderingen in de fysieke leefomgeving. Dit geldt ook als een programma een rechtstreekse titel is voor activiteiten, zoals een beheerplan voor een Natura 2000-gebied. In die gevallen kan nadeelcompensatie worden aangevraagd. Bij nadeelcompensatie verandert er niks aan de eigendomspositie. Als inrichtingsconcepten, zoals in de handreiking worden voorgesteld, leiden tot bovenstaande regels, bijvoorbeeld als sprake is van afwaardering van gronden (agrarisch wordt natuur), kan dat leiden tot nadeelcompensatie. Een andere mogelijkheid om mogelijke afwaardering van gronden te compenseren is de subsidiemogelijkheid van het SKNL (zie paragraaf 2.3.2).

Indien een bepaalde functie niet in overeenstemming is met de beoogde vorm van ontwikkeling, gebruik of beheer van de fysieke leefomgeving zoals aangegeven in het omgevingsplan of projectbesluit, kan de overheid overgaan tot onteigening. Dit betreft een gedwongen overdracht van het eigendomsrecht van particulieren aan de overheid. Dit instrument kan alleen worden ingezet als er geen andere mogelijkheden zijn, zoals minnelijke verwerving of de mogelijkheid tot zelfrealisatie te benoemen (waarbij de huidige eigenaar een voorstel indient om de gewenste ontwikkeling tegen vergoeding zelf te realiseren). Bij onteigening wordt uitgegaan van volledige schadeloosstelling.

3.2.5. Omgevingsvergunning

Naast het voldoen aan algemene regels, kan het toestaan van activiteiten gekoppeld worden aan een omgevingsvergunning. De overheid toetst vooraf. De toetsing houdt rekening met algemene regels om te voorkomen dat regels elkaar tegenspreken of elkaar in de weg zitten. Initiatiefnemers kunnen via een aanvraag bij één loket duidelijkheid krijgen of een vergunning nodig is. De omgevingsvergunning bindt burger of bedrijf. Als een omgevingsplan regelt dat voor een activiteit een omgevingsvergunning nodig is, is in het kader van nadeelcompensatie niet het omgevingsplan de schadeoorzaak. Dat is in die situatie de omgevingsvergunning. Dit geldt ook voor de omgevingsverordening, waterschapsverordening en Omgevingswet.

3.2.6. Projectbesluit

Het projectbesluit is een instrument voor waterschappen, provincies en het Rijk en is bedoeld om complexe projecten met een publiek belang mogelijk te maken. Bijvoorbeeld de aanleg of uitbreiding van een snelweg of de versterking van een primaire waterkering. Dit instrument is minder relevant voor de handreiking.

3.2.7. Wettelijke herverkaveling

Wettelijke herverkaveling is verankerd in artikel 12.20 van de Omgevingswet (voorheen in de Wet Inrichting Landelijk Gebied, WILG). De provincie is het bevoegd gezag. Bij de uitvoering zijn provincies, waterschappen, gemeenten en grondeigenaren betrokken. Met wettelijke herverkaveling kunnen gronden worden ingebracht en opnieuw toebedeeld om gewenste ruimtelijke functies te realiseren zoals natuur of waterberging en de verkavelingssituatie van agrarische bedrijven te verbeteren. Het is een verplichtend ruilinstrument; grondeigenaren en gebruikers die binnen het herverkavelingsgebied liggen, moeten deelnemen aan het ruilproces. Iedereen die grond inbrengt, heeft recht op toedeling van vervangende grond met een gelijke gebruiksbestemming en vergelijkbare hoedanigheid. Niemand gaat er als gevolg van het ruilproces op achteruit. Door gronden te ruilen is onteigening niet nodig. Wettelijke herverkaveling kan een belangrijke rol spelen bij een gebiedsgerichte aanpak waarmee grond gemoeid is, zoals natuurontwikkeling, extensivering van grondgebonden landbouw, beekdalherstel en de aanleg van bufferzones. De overheid dient over voldoende grondposities te beschikken, waarbij een grondbak (zie 3.1.4) een belangrijke rol kan spelen. Ook voorziet het instrument in inrichtingsmaatregelen en de mogelijkheid tot boerderijverplaatsing. Wettelijke herverkaveling kan daarmee goed bijdragen aan de realisatie van inrichtingsconcepten.

3.2.8. Vrijwillige kavelruil

Bij vrijwillige kavelruil komen drie of meer eigenaren op vrijwillige basis overeen om bepaalde, hun toebehorende zaken samen te voegen (grond en gebouwen) en de gegeven massa op bepaalde wijze te verkavelen en onder elkaar bij notariële akte te verdelen. De beleidsmatige variant kan ook andere beleidsdoelen op het gebied van natuur en water een rol spelen. Voordeel van kavelruil is de vrijstelling van overdrachtsbelasting en de mogelijkheid van provinciale subsidies voor proceskosten, als kavelruil bijdraagt aan provinciale beleidsdoelen. In veel provincies zijn gespecialiseerde stichtingen of kavelruilbureaus actief die kavelruilprocessen ondersteunen. Vrijwillige kavelruil kan op vergelijkbare wijze als wettelijke herverkaveling, bijdragen aan inrichtingsconcepten. Ook hier kan een grondbank (zie 3.1.4) een belangrijke rol vervullen.

3.2.9. Voorkeursrecht

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet (1-1-2024) is het voorkeursrecht middels de Aanvullingswet grondeigendom onder de Omgevingswet geplaatst en komt de Wet voorkeursrecht gemeenten (Wvg) te vervallen. Met het vestigen van een voorkeursrecht op grond van de Omgevingswet krijgt de overheid het eerste recht van koop op een onroerende zaak. Hiermee voorkomt de overheid dat bij geplande ontwikkelingen de grondprijzen worden opgedreven. Of dat particulieren of organisaties grondposities innemen die de ontwikkeling van gebieden belemmeren. Een voorkeursrecht kan gevestigd worden op basis van een omgevingsvisie, een programma of een omgevingsplan of op basis van een voorkeursrechtbeschikking, waarin een nieuwe functie is toebedacht. Het voorkeursrecht is niet van toepassing op alle functies. De nieuwe functie is een niet-agrarische functie en het huidige gebruik wijkt af van de toegedeelde of toegedachte functie. Voor de inrichtingsconcepten uit de handreiking betekent dit dat geen voorkeursrecht gevestigd kan worden voor extensivering van agrarisch gebruik, maar wel voor natuur en water.

4. Kennis en innovatie

4.1. Algemeen

Voor het inrichten en beheren van landschapselementen is kennis en innovatie nodig. Die is niet altijd vanzelfsprekend voorhanden bij toekomstige beheerders. Die kennis etaleert zich op verschillende niveaus: van het beheer van een enkel landschapselement tot de inrichting van een gebied.

4.2. Kennis delen

Het is niet vanzelfsprekend dat individuele beheerders voldoende kennis hebben van beheer van natuur en landschap, zeker als met het beheer specifieke natuur- of landschapsdoelen worden nagestreefd. Het delen van kennis en innovatie is dat evenmin. Dat zal georganiseerd moeten worden. Voordat concrete kennisdeling kan plaats vinden, is een inventarisatie naar de behoefte ervan zinvol. Binnen een gebiedsaanpak kan de gebiedsregisseur een rol vervullen in het organiseren van kennisdeling. Is er geen sprake van een gebiedsaanpak, dan kan de subsidieverstrekker kennisdeling organiseren. Die is immers gebaat bij een deugdelijk beheer. We staan kort stil bij enkele voorbeelden van kennis delen.

Fieldlabs

Boeren, wetenschappers, ketenpartijen en andere actoren ontwikkelen, testen en demonstren in een fysieke praktijkomgeving de haalbaarheid van nieuwe kennis en innovaties, waardoor nieuwe handelingsperspectieven ontstaan. De ontwikkelde kennis en innovaties kunnen bijdragen aan inrichtingsconcepten.

Demonstratiebedrijven

De Rijksregeling voor demonstratiebedrijven ondersteunt een groep van ca 30 ambitieuze duurzame agrarische ondernemers met subsidie, zodat zij hun kennis en ervaring delen en hun bedrijf openstellen om collega-agrariërs te informeren en te inspireren. Ook het waterschap kent demonstratiebedrijven, bijvoorbeeld bij rioolwaterzuiveringsinstallaties.

Europees Innovatie Partnerschap (EIP)

Met de subsidie samenwerken aan innovatie van het Europees Innovatie Partnerschap (EIP) kunnen groepen ondersteuning krijgen voor innovatieve projecten voor een duurzame landbouw. Dit kan leiden tot sociale, technologische of organisatorische vernieuwingen. De subsidie is gericht op het stimuleren van de ontwikkeling van opschaalbare vernieuwingen in de landbouw die zich uitstrekken buiten de provinciegrenzen. Door de implementatie van deze vernieuwingen in andere provincies en regio's krijgt de subsidie een bredere impact.

Keukentafelgesprek

Keukentafelgesprekken zijn gesprekken die adviseurs voeren met boeren, bewoners en belangenorganisaties. Deze gesprekken vinden vaak plaats in het kader van gebiedsprocessen om de belangen en toekomstperspectieven van lokale actoren in beeld te krijgen. Keukentafelgesprekken kunnen ondersteunend zijn aan een gebiedsproces en kunnen daarnaast bijdragen aan draagvlak.

Participatieve monitoring

Bij participatieve monitoring werken boeren of inwoners

van een gebied samen met onderzoekers om een proces van dataverzameling te ontwerpen, data te verzamelen, verzamelde data te analyseren en de analyse te vertalen naar de praktijk. Naast reguliere functies zoals monitoring van het effect van maatregelen en bijsturing, draagt participatieve monitoring bij aan betrokkenheid, begrip en leren omdat mensen zelf actief dingen gaan meten, resultaten met elkaar bespreken en kennis en ervaringen uitwisselen. Het kan ingezet worden ter ondersteuning van bijvoorbeeld adaptief waterbeheer, het verbeteren van waterkwaliteit en (agrarisch) natuurbeheer.

4.3. Specialistische kennis

Het mag duidelijk zijn dat voor een gebiedsaanpak specialistische kennis op verschillende onderdelen nodig is. Ondanks deze handreiking, zal per gebied maatwerk moeten worden verricht. Het gaat dan om specialistische kennis op het gebied van organisatie, financiën en inhoudelijke kennis met betrekking tot de fysieke opgaven. De volgende twee voorbeelden zijn relevant voor het aanwenden van inhoudelijk kennis.

Coaching en advisering

Vanuit het Rijk zijn middelen beschikbaar om agrariërs te ondersteunen met coaching en advisering (zie 2.3.1, SABE) gericht op verduurzaming van hun bedrijf. Diverse provincies en gemeenten werken daarnaast met platte-landscoaches of erfcoaches, gericht op het toekomstbestendig maken van boerenerven.

LESA

Voor het doorgronden van de fysieke opgaven die in het landelijk gebied spelen, is de Landschaps Ecologische Systeem Analyse (LESA) een beproefde onderzoeksmethodiek. Deze methodiek kan toegepast worden bij een gebiedsaanpak. LESA onderzoekt de werking van een landschappelijk systeem en legt relaties tussen de verschillende landschapsonderdelen.

Gebiedsbiografie

Instrument dat via participatie wordt opgesteld en waarmee een gemeenschappelijke basis wordt gelegd van waaruit gebiedsplannen kunnen worden beoordeeld. Een gebiedsbiografie beschrijft de levensloop van het landschap in een gebied. Dat geeft inzicht in historische en ruimtelijke ontwikkelingen, kenmerken, patronen en structuren.

Erfgoedatlas

Een door de Rijksdienst voor het cultureel erfgoed ontwikkelde digitaal raadpleegbare atlas, waarin alle beschikbare kaarten met erfgoed en achtergrondinformatie gebundeld zijn. Op deze wijze zijn alle erfgoedwaarden goed in beeld, zodat voor grote en kleine opgaven de kwaliteit van het landschap in stand gehouden kan worden of kan worden verbeterd.

Bijlage 2: Invulkaart belangrijkste ruimtelijk-economische dragers

Huidige situatie

Toekomstige situatie (over 30-50 jaar)

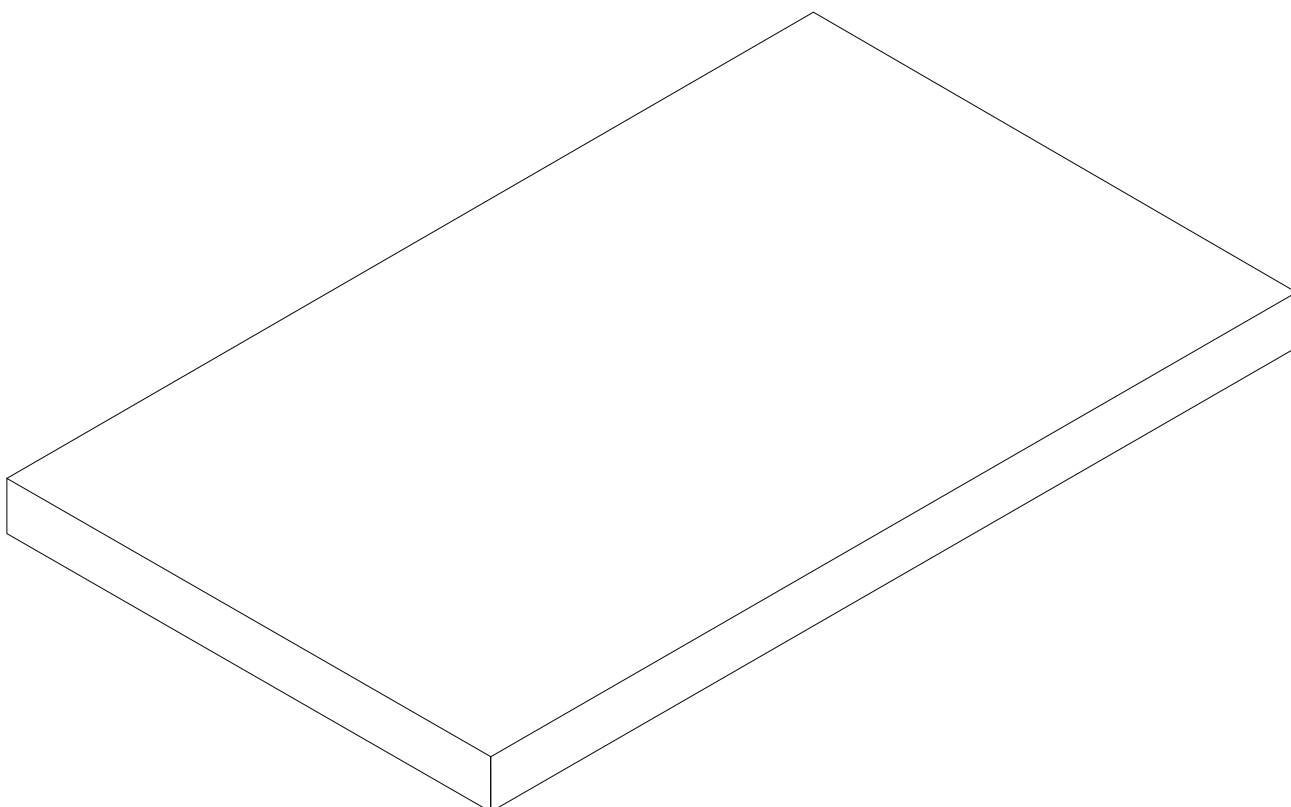
Bijlage 3

Invulkaart bouwstenen

Bouwsteen:

.....

- Water, ecologie en biodiversiteit
- Productief landschap
- Energie
- Transformatie & ontwikkeling erf
- Stad-land verbindingen
- Recreatieve voorzieningen
- Routes en netwerken

<p>Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○○○○○ Water vasthouden ○○○○○ Extremen in weer opvangen ○○○○○ Schoner water en schonere lucht ○○○○○ Beperken bodemdaling + Co₂-emissies ○○○○○ Biodiversiteit in water, bodem en landschap ○○○○○ Versterken natuurnetwerk 	<p>Bodemtype:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⬡ Zand ⬡ Klei ⬡ Veem 	<p>Schaal:</p> <p>m²-ha-km²</p>
--	---	--

Instrumenten:

Financieel:

•

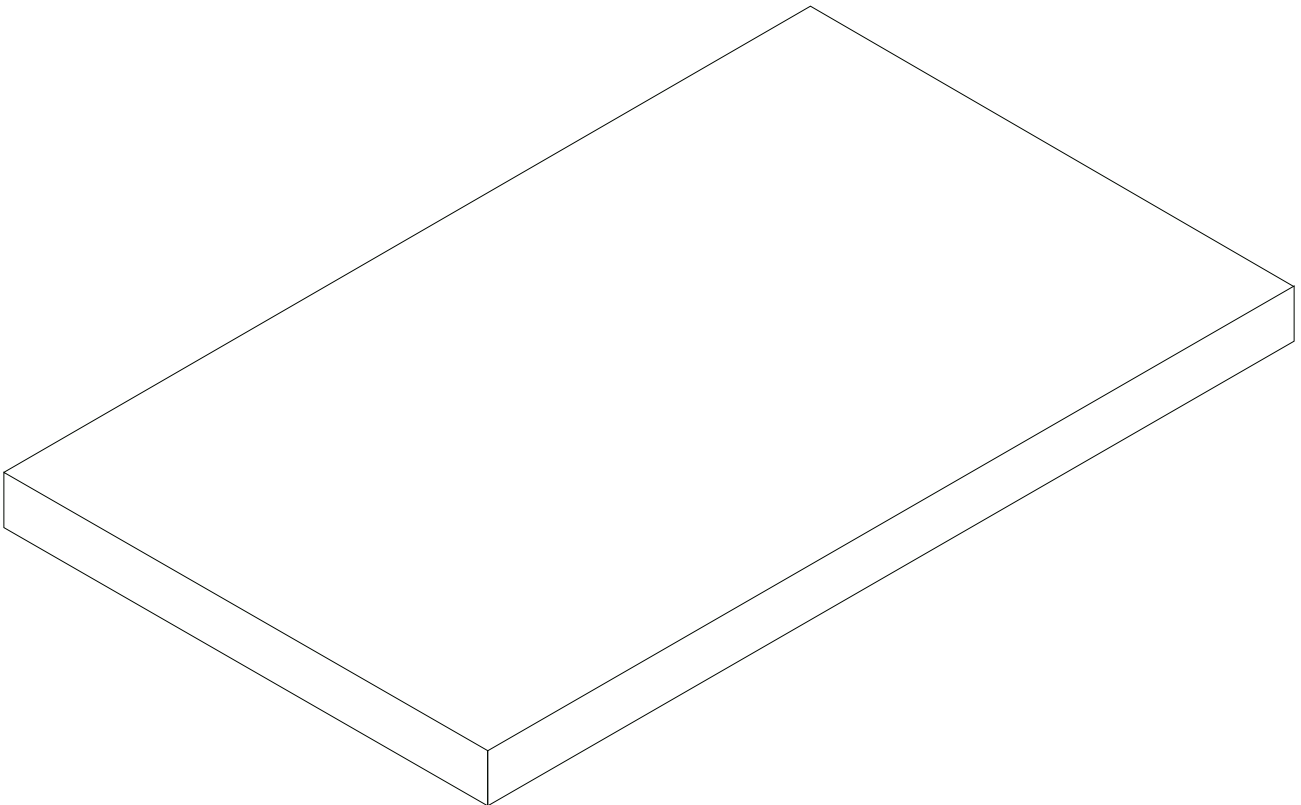
Juridisch

•

Bouwsteen:

.....

- Water, ecologie en biodiversiteit
- Productief landschap
- Energie
- Transformatie & ontwikkeling erf
- Stad-land verbindingen
- Recreatieve voorzieningen
- Routes en netwerken

Bijdrage bouwsteen aan opgaven bodem, water, natuur - t.o.v. huidige situatie:	Bodemtype:	Schaal:
<ul style="list-style-type: none"> ○○○○○ Water vasthouden ○○○○○ Extremen in weer opvangen ○○○○○ Schoner water en schonere lucht ○○○○○ Beperken bodemdaling + CO₂-emissies ○○○○○ Biodiversiteit in water, bodem en landschap ○○○○○ Versterken natuurnetwerk 	<ul style="list-style-type: none"> ⬡ Zand ⬡ Klei ⬡ Veen 	<p>m²-ha-km²</p>

Instrumenten:

Financieel:

•

Juridisch

•

Bijlage 4:

Begrippenlijst Perspectief Landbouw en Natuur

Binnen de drie thema's van dit perspectief (Groenblauwe Dooradering, Overgangsgebieden in transitie, en Bouwen met de boer) worden grotendeels dezelfde begrippen/definities gebruikt. Deze begrippenlijst is dan ook voor alle drie de thema's hetzelfde.

Biobased verbouwen: het verbouwen van gewassen die na verwerking voor de bouw gebruikt kunnen worden.

Bodemtype: type bodem en watersysteem dat relevant is voor de ordening van inrichtingsconcepten, geaggregeerd tot klei, zand veen gebieden. Per gebied zal nader onderscheid gemaakt kunnen worden.

Bouwsteen: beheer- en inrichtingsmaatregel als onderdeel van een inrichtingsconcept.

Conditie: (algemeen): randvoorwaarden. (context Mooi Nederland) de randvoorwaarden waaronder transitie in een bepaald gebied of binnen een bepaald thema mogelijk is

Ecosysteemdiensten: de voordelen die worden geleverd door ecosystemen. Hieronder vallen productiediensten zoals voedsel, water, hout, vezels en genetische bronnen; regulerende diensten zoals de regulatie van klimaat, overstromingen, ziekten en waterkwaliteit, maar ook reinigend vermogen van bodem, water en lucht; culturele diensten zoals recreatie, esthetische waardering en spirituele waardering; en ondersteunende diensten zoals bodem formatie, bestuiving en nutriënten kringlopen.

Het concept van ecosysteemdiensten en deze definitie is gepopulariseerd in 2005 door de Millennium Ecosystem Assessment (Reid, W. V., Mooney, H. A., Cropper, A., Capistrano, D., Carpenter, S. R., Chopra, K., ... & Zurek, M. B. (2005). *Ecosystems and human well-being-Synthesis: A report of the Millennium Ecosystem Assessment*. Island Press.)

In de meest gebruikte Nederlandse toepassing van dit concept worden de ondersteunende diensten meestal weggelaten en wordt bestuiving als een regulerende dienst aangemerkt (zie: [Ecosysteemdiensten | PBL Planbureau voor de Leefomgeving](#) en [Ecosysteemdiensten \(cbs.nl\)](#))

Gebiedsperspectief: ruimtelijk economisch ontwikkelprofiel. De (economische) richting met bijbehorende verdienmodellen die de gebiedspartners voor zich als hun eigen ontwikkelperspectief.

Groenblauwe dooradering: 'kleine' natuurelementen die ons landschap in belangrijke mate vormgeven. Als bovengrens hanteren we een omvang van maximaal 1,5

hectare. Om die reden wordt vaak gesproken van kleine landschapselementen (KLE). Deze kunnen als punten, lijnen of vlakken aanwezig zijn.

Handelingsperspectief: (algemeen) Beschikbare mogelijkheden om in een bepaalde situatie te handelen, bedoeld om een doel te bereiken. Het is gebaseerd op een gezamenlijke basis van normen en waarden van waaruit keuzes worden gemaakt die bijdragen aan het gewenste resultaat, de ambitie of de opgave. (context Mooi Nederland) In handreiking geschetste mogelijkheden in de vorm van inrichtingsconcepten en instrumenten ter realisatie daarvan.

Iconisch Landelijk Gebied: (agrarisch) landschap dat grenst aan een natuurgebied en dat door transitie naar een natuurinclusief landschap de potentie heeft om iconisch te worden. De functies in dit landschap gaan goed samen met natuur en versterken daarmee de aangrenzende natuurkern.

Inrichtingsconcepten: (Algemeen) Een inrichtingsconcept is een methode van ontwerpen en inrichten van het landschap, gebaseerd op een leidend idee. Het is een model of voorbeeld dat laat zien hoe een bepaald type landschap, met een bepaald type bodem en watersysteem ingericht kan worden. Vanuit een bepaald doel en specifieke opgaven. Het concept ordent verschillende ingrepen en maatregelen in een landschap. Het zorgt voor samenhang tussen wensen, ideeën en principes (naar: Vroom, 2005). Deze samenhang is voorwaardelijk voor een hoge ruimtelijke kwaliteit. Een inrichtingsconcept stijgt boven individuele maatregelen uit en is uniek voor elk gebied. (context Mooi Nederland) Wat doe je concreet in de ruimte? Het is een samenhangende set (ensemble) van bouwstenen op gebiedsniveau.

Instrumenten: hulpmiddelen die gebruikt kunnen worden voor het realiseren van de inrichtingsconcepten. Deze kunnen bijvoorbeeld juridisch of financieel van aard zijn. Ook kunnen ze betrekking hebben op de wijze van organiseren van het proces of betrekking hebben op noodzakelijke kennis.

Landschap: Een ruimte die gevormd en geschapen is door natuur en/of mens. Het deel van het aardoppervlak dat verschillende mensen ervaren op uiteenlopende manieren (naar: Vroom, 2005). Een ruimte die is opgebouwd uit natuurlijke elementen en processen. Zoals geomorfologie, bodem- en waterhuishouding en hydrologie (abiotische laag). Of uit de ecosystemen met levende flora en fauna (biotische laag). En uit menselijke invloeden en ingrepen in het landschap zoals steden, infrastructuur en recreatie (antropogene laag).

Landschapsecologische Systemanalyse (LESA) :

hulpmiddel om meer inzicht te krijgen in het ontstaan en het huidige functioneren van een (natuur)gebied of een beheertype in hydrologisch, fysisch-geografisch, ecologisch en historisch opzicht.

Landschapselement: Landschapselementen zijn de bouwstenen die samen de structuur van het landschap bepalen. Naast houtige elementen – zoals singels, bomenrijen, houtwallen, heggen, hagen, knotbomen, graften, griendjes en hoogstam-boomgaarden – gaat het om elementen met een begroeiing van kruiden en ruigten en natte elementen, zoals slootkanten, natuurvriendelijke oevers en poelen.

Leidende principes: Vuistregels of waarden die richting geven aan beleid en uitvoering en daarmee aan het handelen van mensen. Ze geven antwoord op de hoe-vraag, bijvoorbeeld bodem en water sturend. Zie ook NOVI-principes.

Nationaal Park: een aaneengesloten terrein van tenminste 1000 hectare (op Texel 4300 hectare), bestaande uit natuurterreinen, water en/of bossen, met een bijzondere landschappelijke gesteldheid en planten- en dierenleven. De twintig Nederlandse Nationale Parken maken een belangrijk deel uit van het Natuurnetwerk Nederland (NNN)

NOVI principes: In de nationale omgeving zijn 3 leidende principes geformuleerd: 1) combinaties van functies gaan voor enkelvoudige functies; 2) Kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal; 3 Afwenteling in tijd en ruimte voorkomen. Naast deze principes gaat MOOI.NL ook uit van het principe bodem en water sturend.

Ontwerpend onderzoek: een verkennend en verbindend instrument om tot nieuwe inzichten te komen over de inrichting van landschap en leefomgeving. Je ontwerpt en visualiseert voorstelbare werkelijkheden, om zo tot oplossingen voor een complex vraagstuk te komen. Je gebruikt bestaand of aanvullend onderzoek als basis. Door het experimenteren met mogelijke toekomst als uitgangspunt te nemen kan je een basis creëren om tot vernieuwende en beeldende ideeën te komen. Onderzoek kan dan het bewijs vormen om de voorstelbare werkelijkheid te realiseren. Dat onderzoek kan bestaande kennis of eigen ruimtelijk onderzoek zijn.

Opgaven: Europese of nationale beleidsdoelen waar het thema van Mooi Nederland aan bij wil dragen, bijvoorbeeld de Vogel- en habitatrictlijn, de kaderrichtlijn water en de klimaatdoelen van Parijs.

Overgangsgebieden: Overwegend agrarische gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden. Deze gebieden leveren een bijdrage aan de gunstige staat van instandhouding voor behoud en herstel van de biodiversiteit in Natura 2000-gebieden. Systeemherstel is hiervoor noodzakelijk. Opgaven voor biodiversiteit, stikstof, klimaat, water en landbouw worden in de overgangsgebieden gelijktijdig aangepakt. (Bron: werkgroep overgangsgebieden)

Principe (ontwerp-principe, inrichtings-principe, groen-principe): In ruimtelijke en architectonische zin een werkwijze of manier om het landschap in te richten. Met een bepaald doel of vanuit een bepaalde opgave. Bijvoorbeeld het creëren van uitzicht op een gebied. Of juist het beplanten van een laan om de openheid te breken. Zie ook leidende principes en NOVI-principes

Ruimtelijke archetypes: Manieren van ruimtelijk structureren en vormgeven van bouwstenen/inrichtingsmaatregelen.

Ruimtelijke kwaliteit: De (ontstane) waarde en kwaliteiten van een gebied. Het samenspel tussen herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van een landschap. Waarbij tegelijk een interactie tussen een ecosysteem en menselijke ingrepen en handelen ontstaan. En economische, ecologische en sociaal-culturele belangen elkaar raken.

Studiegebieden: Regionaal voorbeeld waar landelijk relevante voorbeelden van inrichtingsconcepten en/of instrumentenkoffers te vinden zijn.

Systeemherstel: Het structureel en duurzaam herstel van landschappen en ecosystemen. De kern daarvan is de sturende processen achter de diversiteit in het landschap en het ecosysteem te herkennen (zie: LESA) en vervolgens te herstellen, voor zover schaal, menselijke occupatie en irreversibele veranderingen uit het verleden dat toelaten. Concreet gaat het vaak om het herstel van schone, natuurlijke waterstromen en sponswerking, minder 'afwentelen' van stikstof en gif, herstellen van groene verbindingen. Overgangsgebieden (zie: aldaar) zijn een belangrijke voorwaarde.

Relevante beleidsdossiers

Basiskwaliteit Natuur (BKN): De set van condities die nodig is om algemene soorten algemeen te laten blijven of worden. Het is gericht op gebieden buiten de NNN en natura-2000, zowel in landelijk als in stedelijk gebied. Basiskwaliteit is het geheel van (1) abiotiek (2) inrichting en (3) beheer/gebruik. Onderwerp van programma BKN van min LNV.

Bossenstrategie: In deze strategie benoemen Rijk en provincies gezamenlijk ambities en doelen voor bossen in Nederland en brengen zij in beeld op welke wijze deze ambities vorm kunnen krijgen.

Habitatrichtlijn: Europese richtlijn. Het doel is bij te dragen tot het waarborgen van de biologische diversiteit in de lidstaten door bescherming van habitats en soorten die van Europees belang zijn. Samen met de vogelrichtlijn afgekort tot VHR.

Kaderrichtlijn Water: Europese richtlijn. Doelstelling is het realiseren en behouden van chemisch schoon en ecologisch gezond oppervlaktewater en grondwater (goede waterkwaliteit). De EU-lidstaten moeten deze 'goede toestand' uiterlijk in 2027 realiseren.

Klimaatakkoord van Parijs: overeenkomst van de Verenigde Naties met als doel de opwarming van de aarde af te remmen door de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen.

Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG): beleidsprogramma onder de NOVI met als een samenhangende aanpak voor de opgaven voor natuur, waterkwaliteit en klimaat.

Nationale Omgevingsvisie (NOVI): de langetermijnvisie van het Rijk op de toekomstige inrichting en ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland. Instrument onder de Omgevingswet. De NOVI geeft richting en helpt om keuzes te maken; te kiezen voor slimme combinaties van functies; uit te gaan van de specifieke kenmerken en kwaliteiten van gebieden. En er nu mee aan de slag te gaan en beslissingen niet uit te stellen of door te schuiven. Zie ook NOVI principes.

Natura 2000 (N2000): Europees netwerk van wettelijk beschermde natuurgebieden
Natuurnetwerk Nederland (NNN) Nationaal netwerk van wettelijk beschermde natuurgebieden

Vogelrichtlijn: Europese richtlijn. Het doel is de bescherming, het beheer en de regulering van de in de lidstaten voorkomende vogels. Samen met de habitatrichtlijn afgekort tot VHR.

Bronnen

Bronnen

Algemeen

Dauvellier, P. en Alkema, Y., 2008. Ruimte met karakter.

Jenny, H., 1980. The Soil Resource. Origin and Behavior. Ecological Studies 37. Springer-Verlag, New-York

Ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Infrastructuur en Waterstaat, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, november 2022. Ontwikkeldocument Nationaal Programma Landelijk Gebied

Polyfern landscape architects, Antea Group, provincie Flevoland, 2021. Programma Landschap van de Toekomst. Visie, ambities, handvatten en uitvoeringsprogramma voor hoge ruimtelijke kwaliteit in Flevoland.

Vroom, M., 2005. Lexicon van de tuin- en landschapsarchitectuur. Wageningen, uitgeverij Blauwdruk.

Documenten Studiegebied Baarlingerpolder

Erfgoedatlas | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Natuurwaarden in de Baarlingerpolder, Zuider Polder en Uiterdijken, Uitwerking ten behoeve van een gebiedsproces, P. Bremer & A. Lassche, Provincie Overijssel 2022

Veenweide en de Gebiedsgerichte aanpak Noordwest Overijssel, Goswin van Staveren, 31-05-2022

Documenten Studiegebied Buitengebied Amersfoort-West

AMERSFOORT BUITEN Knelpunten en kansen voor recreatie in Regio Amersfoort Eindrapport 2021 (https://hetgroenehuisamersfoort.nl/storage/uploads/de496d2/files/AfoortBuiten%20eind_5mei.pdf)

Beleidsvisie Groen Blauwe Structuur Gemeente Amersfoort maart 2004 ([https://hetgroenehuisamersfoort.nl/storage/uploads/de496d2/files/Amersfoort%20Beleidsvisie%20Groen%20Blauwe%20structuur%20LOW%20RES%20for%20Web%202_0\(1\).pdf](https://hetgroenehuisamersfoort.nl/storage/uploads/de496d2/files/Amersfoort%20Beleidsvisie%20Groen%20Blauwe%20structuur%20LOW%20RES%20for%20Web%202_0(1).pdf))

Gemeente Amersfoort Bestemmingsplan Buitengebied West (https://www.amersfoort.nl/ro-online/NL.IMRO.0307.bpbgebwest-0201/t_NL.IMRO.0307.bpbgebwest-0201.pdf)

Ontwerp omgevingsvisie Amersfoort 2030-2040 (<https://www.amersfoort.nl/sites/default/files/2022-12/Ontwerp%20omgevingsvisie%20Amersfoort%202030-2040.pdf>)

Landschapsbeleidsplan 1996-2006 (<https://www.hetgroenehuisamersfoort.nl/sites/default/files/landschapsbeleidsplan%20amersfoort%201996.pdf>)

Gebiedsagenda Buitengebied West (<https://www.hetgroenehuisamersfoort.nl/sites/default/files/Bewonerspresentatie%20Hoogland%20eindversie%2019-12-22.pdf>)

Documenten Studiegebied Landgoed Duivenvoorde

Het Hart van Holland, Regionale Agenda Omgevingsvisie
2040, Ministerie van Infrastructuur
& Milieu, 20 april 2017

Landgoedvisie Duivenvoorde 2006

Landschapsstrategie Nationaal Park Hollandse Duinen, Abe
Veenstra landschapsarchitect, 23 september 2020

Ontwerp Structuurvisie Voorschoten 2025, Gemeente
Voorschoten, September 2016

Uitvoeringsprogramma Nationaal Park Hollandse Duinen
2021-2025, Nationaal Park Hollandse Duinen, December
2020

Verstedelijkingsstrategie Zuid-Holland 2021 -2040
Versterken van steden en dorpen, 21 december 2021

Disclaimer

Het beeldmateriaal is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid
samengesteld. Waar van toepassing is de bron vermeld. Voor
zover bekend, zitten er geen rechten op de gebruikte foto's.
Mochten er toch foto's in staan, die in strijd zijn met het
auteursrecht, dan vragen we degenen die menen aanspraak te
kunnen maken op auteursrechten, contact op te nemen met
het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Colofon Mooi Nederland Handreiking Overgangsgebieden in transitie

Opdrachtgever:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties:
Diana Balster (projectleider), David van Zelm van Eldik, Corine de Zeeuw.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Ontwerp- en onderzoeksteam:

Polyfern Landscape Architecture:
Jorrit Noordhuizen, Jorne van de Water, Thije Poels,
Nick Hersbach, David Heusinkveld

Allards Wateradvies:
Allard van Leerdam

Instrumentarium:

Rho Adviseurs:
Derk-Jan Verhaak

RHO ADVISEURS

Eelerwoude:
Ernstjan de Vries

Alliantie iconisch landelijk gebied:

- Boerderijfonds: Gitta op den Akker
- College van Rijksadviseurs (Cra): Shera van den Wittenboer
- Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK): Jasper Groos
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV): Annemieke Burmeister, Elze Hemke, Esther Rotteveel
- Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW): Ingwer Walsweer
- Nationaal Parkenbureau (NPB): Jan Janse
- Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen: Angelique Vermeulen
- Planbureau voor de Leefomgeving: Leo Pols
- Rijksdienst voor het cultureel Erfgoed (RCE): Andrea Klomp, Doetje de Jong, Rosanne Vlaar
- Rijksuniversiteit Groningen: Jorien Zevenberg
- Staatsbosbeheer (SBB): An van Veen, Jori Wolf
- Van Gogh Nationaal Park: Anna Adegeest
- Wageningen University & Research: Floor van Gils
- Werkgroep overgangsgebieden/ Wing: Keimpe Wieringa

Studiegebied Baarlingerpolder

Trekker namens studiegebied: Lianne Kruiswijk

- Gemeente Steenwijk: Petra Wagenaar
- Nationaal Park Weerribben-Wieden: Harold Viscaal, Lianne Kruiswijk
- Provincie Overijssel: Siebrand Bootsma, Sylvana Rikkert
- Werkgroep Baarlingerpolder: Janke Kloosterman, Klaas de Lange, Sander Perenboom

Studiegebied Buitengebied Amersfoort-West

Trekkers namens studiegebied: Jeroen Heemsbergen & Marjolein van Steen

- Gemeente Amersfoort: Arno Goossens, Gideon Vreeman, Houkje Hibma, Marjolein van Steen
- Gemeente Soest: Carmen Leutscher, Marlein Smith
- Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug: Jeroen Heemsbergen, Naomi Ruijtenberg
- Natuurmonumenten: Gradus Lemmen
- Provincie Utrecht: Linda Peters, Paul Roncken, Marjolein Braam
- Waterschap Vallei en Veluwe: Almer Bolman, Henk Nobbe, Sandy Hofland

Studiegebied Landgoed Duivenvoorde

Trekkers namens studiegebied: Antoinette van Dorssen, Rob Gussekloo, Soet Huijbrechts

- Bas Consultancy: Peter Arensman
- Coöperatie de Groene Klaver: Ed de Meijer
- Dunea: Bart van Engeldorp-Gastelaars
- Eelerwoude: Ewoud Dahmen, Frank Fahnrich
- Gemeente Leidschendam-Voorburg: Merijn Samuels
- Gemeente Voorschoten: Ivette van der Wiel, Mark Veliscek
- Gemeente Wassenaar: Carla Scheffer, Marijke Hofstra
- Hoogheemraadschap van Rijnland: Jeroen Diekema, Soet Huijbrechts
- Landgoed Duivenvoorde: Antoinette van Dorssen, Dick de Vlieger, Rob Gussekloo
- Nationaal Park Hollandse Duinen: Georgette Leltz, Soet Huijbrechts
- Provincie Zuid-Holland: Arjan van de Lindeloof, Hanneke Nuijten, Henny Willems
- Staatbosbeheer: Jolien Galjaard, Mark Kras, Michiel Teeuwen, Sergio Andreoli

Uitgave: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, programma Mooi Nederland (Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, afdeling Ruimtelijke Kwaliteit)

Het beeldmateriaal is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Waar van toepassing is de bron vermeld. Voor zover bekend, zitten er geen rechten op de gebruikte foto's. Mochten er toch foto's in staan, die in strijd zijn met het auteursrecht, dan vragen we degenen die menen aanspraak te kunnen maken op auteursrechten, contact op te nemen met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

MOOI NL

Op naar een
duurzaam,
robuust en mooi
Nederland